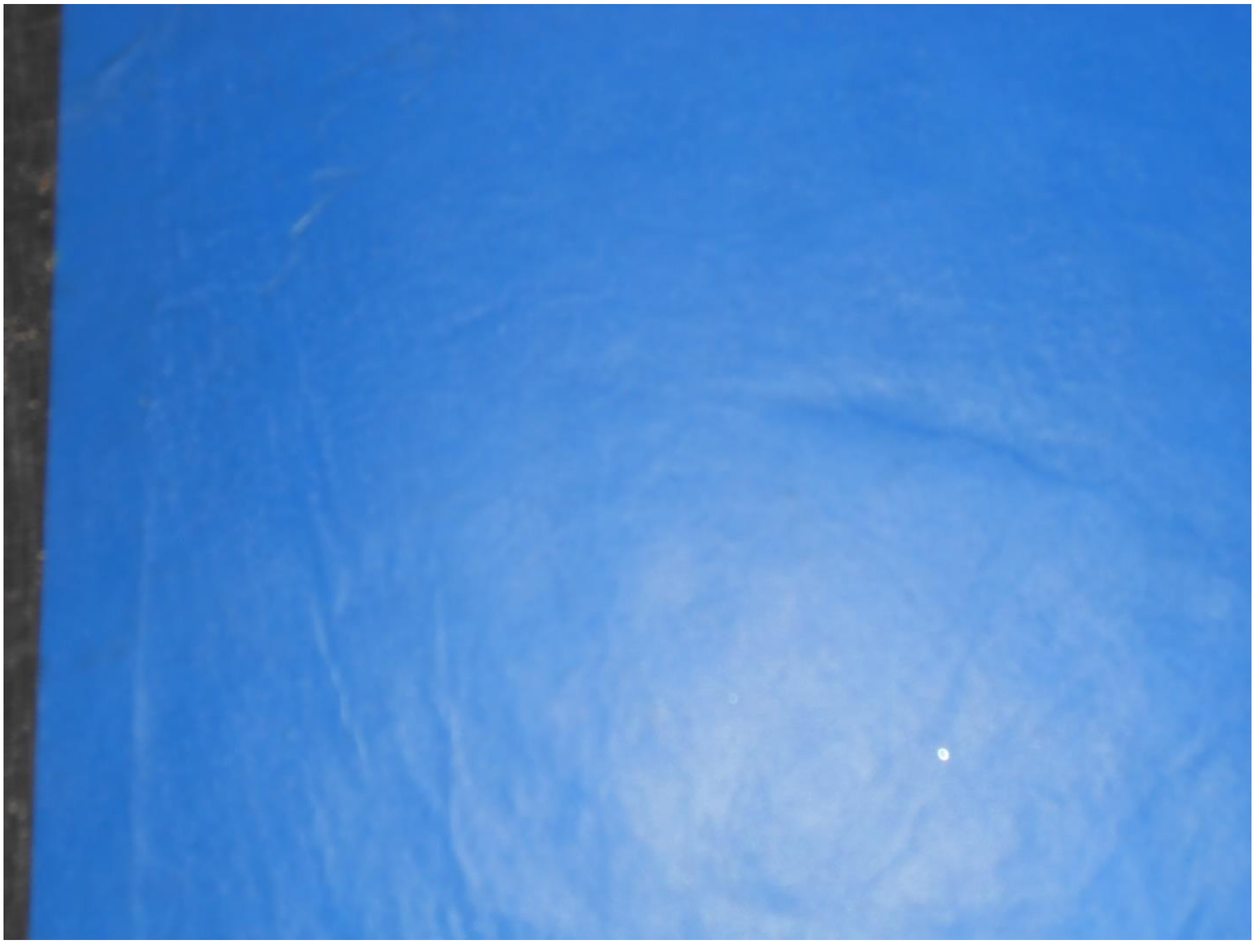

दस्तों नं. १

वद्रीराम भण्डारीको अध्यक्षतामा गठित कारागार भौतिक व्यवस्थापन अध्ययन दलको प्रतिवेदन

२०५३

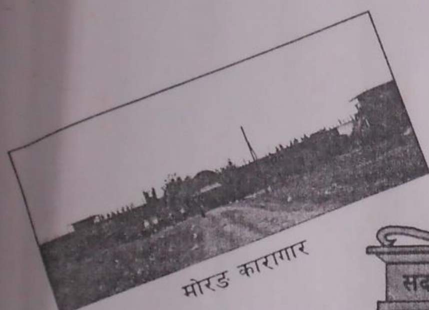

मोरङ कारागार

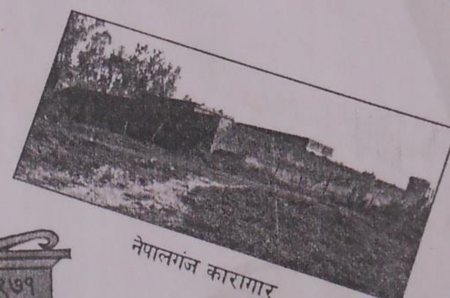

नेपालगंज कारागार

गोरखा कारागार

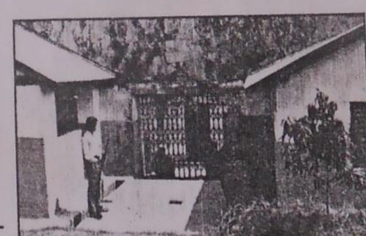

पर्वत कारागार

श्री ५ को सरकार

गृह मंत्रालय

कारागार व्यवस्थापन विभाग

कोपुण्डोल, ललितपुर

वद्रीराम भण्डारीको अध्यक्षतामा गठित कारागार भौतिक व्यवस्थापन अध्ययन दलको प्रतिवेदन

२०५३

श्री ५ को सरकार

गृह मंत्रालय

कारागार व्यवस्थापन विभाग

कोपुण्डोल, ललितपुर

प्रस्तावना

सर्वप्रथम यस 'कारागार भौतिक् व्यवस्थापन अध्ययन दल'को अध्यक्षको काम सुम्पेकोमा गृह मन्त्रालय मार्फत् श्री ५ को सरकार प्रति म धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस्तै अवसर मैले २०४७ सालमा पनि (कारागार सुधार समितिको अध्यक्ष) पाएको थिएँ ।

अध्ययनका क्रममा कार्यदलका सदस्यहरूबाट जुन भरोसा र सदाशयता मलाई प्राप्त थियो, त्यसको मधुर सम्झना सदा रहिरहने छ । विशेष गरी सदस्य-सचिवका रुपमा राममणि रिसालको परिश्रम र योगदान म कहिल्यै भुल्न सक्तिन । यसमा केन्द्र देखि जिल्ला स्तर सम्मका कारागार प्रशासन तथा सुरक्षामा संलग्न रहेका सबै कर्मचारीहरूको सहयोग प्राप्त भएको हुँदा उहाँहरूलाई पनि म धन्यवाद दिन चाहन्छु । "अन्तर्क्रिया कार्यक्रम" अन्तर्गत लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरूको जुन सुझाव, सल्लाह र सहयोग प्राप्त भएको छ, सो पनि यसमा समावेश गरिएको छ । कार्यान्वयनका अवसरमा तिनको महत्त्व अतुलनीय रहने देखेको छु र "अध्ययन दल"को ठम्याइ सित ती धेरै नजीक छन् ।

कारागार सुधार गर्ने क्रममा निरन्तरताको प्रयासहरूको बाबजूद पनि यस क्षेत्रमा सन्तोषजनकरूपमा सुधार हुन सकेको देखिदैन । नेपालका कारागारहरू नाजुक अवस्थामा छन्, भौतिक व्यवस्थापनको आवश्यकता छ । यसैलाई दृष्टिगत गरी कारागारको भौतिक सुधार गर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारी तथा अधिकार समेत दिने गरी एउटा स्थायी "बोर्ड" गठन गर्ने सुझाव समेत यसमा समावेश गरेको छु । मुख्यत: "राजनैतिक प्रतिबद्धता" को खाँचो टड्कारोरूपमा उपस्थित छ ।

यो प्रतिवेदन तयार गर्दा विगतका कारागार सुधार आयोग, समिति तथा दलहरूको अनुभव संकलित तथा प्रस्तुत गरिने काम यहाँ भएको छ ।

यस दलको निरीक्षण-कार्य तथा प्रतिवेदन तयार गर्नकोलागि समय अपूग भएको महसुश गरी तीन महीनाको समयावधि थप गर्ने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयमा अनुरोध गरेकोमा कुनै जानकारी प्राप्त हुन नआएको र सोको प्रतीक्षा गर्दा गर्दै यो प्रतिवेदन तयार गर्ने काम ढीला हुन गएको कटु-सत्यको पनि जानकारी गराउनु म मेरो इमान्दारी र कर्तव्य सम्झन्छु ।

फेरि, आधिकारिकरूपमा तर-ताकिता गर्दा पनि सम्बन्धित निकायबाट बरिष्ठ इन्जीनियरलाई प्रतिनिधिको रूपमा सम्मिलित हुन यस दलमा नपठाइएको कारणले यस दललाई प्राविधिक कठिनाइ भएको महशुस छ ।

अन्तमा श्री ५ को सरकारबाट यसमा प्रस्तुत गरिएका सुझाव तथा सिफारिशहरूलाई क्रमश: कार्यान्वयन गर्दै लैजाने विश्वास एवं आशा गरेको छु ।

अध्यक्ष

(बद्रीराम भण्डारी)

भूमिका

कारागारलाई यातना गृहको सट्टामा सुधार गृहको रूपमा परिवर्तन गर्ने सन्दर्भमा श्री ५ को सरकारबाट समय समयमा गठित समिति, आयोग र कार्यदलहरूको अनुभव, सुझाव र सिफारिशहरूलाई कार्यान्वयन गर्दै लैजाने प्रयासहरूको बाबजूद पनि (कारागार ऐन, २०१९ र कारागार नियमावली २020 लागू भई कैदी वन्दीहरूलाई गरिने व्यवहार र उनीहरूलाई दिइने सुविधाहरूमा केही सुधार भएका बाहेक) अधिकांश कारागार भवनहरू मर्मत नगरी नहुने, अत्यन्त सँगुरा, जीर्ण र उपेक्षित अवस्थामा रहेका छन् । सालबसाली बजेटमा आवश्यकतानुसारको रकम-कलमको व्यवस्था नभएको कारणले गर्दा कारागार भवनहरूको मर्मत संभारको कार्य नगण्यरूपमा भैरहेका छन् । न्यूनतम आधारभूत आवश्यकताको चाँजो-पाँजो समेत राम्ररी हुन सकेको देखिदैन ।

कारागार सुधारको क्रममा कारागार सुधार गुरुयोजना बमोजिम तयार गरिएको कारागार भवनहरूको निर्माण तथा मर्मत संभार कार्यक्रम संचालन गर्न र आवश्यकतानुसार कारागार व्यवस्थापन तथा भौतिक सुधार गर्नका लागि ठूलो धनराशीको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ । यत्रो ठूलो रकम-कलम श्री ५ को सरकार सालबसाली बजेटमा व्यवस्था गर्न सक्ने स्थितिमा देखिदैन । कारागार सुधारको लागि विदेशी सहायताको प्रचलन पनि देखा परेको छैन । खास कारण रकम-कलमको अभावले गर्दा कारागार सुधारका कार्यक्रमहरू संचालन गर्न नसकिएको देखिन्छ । राज्य व्यवस्थामा कारागार अपेक्षित भैकन पनि उपेक्षित छ भन्ने ठाउँ रहेको छ ।

रकम-कलम उपलब्ध गर्न सकिने भौतिक साधन र स्रोततर्फ दृष्टिगत गर्दा कारागारहरूकै जग्गा-जमिन तथा भवनहरू त्यसै अलपत्र छन् ; तिनको उचित तथा व्यावहारिक प्रक्रिया अपनाई सुक्री-विक्रीगरी प्राप्त हुने रकमबाटै कारागार सुधारका सवै कार्यक्रमहरू संचालन गर्न सकिने प्रवल सम्भावनाको रूपमा ती देखा परिरहेका छन् । केवल तिनको व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयनको खाँचो छ । कारागार आफैंमा सम्पन्न छ, विपन्न छैन । यस विषयमा राम्रो अध्ययन गरी निष्कर्षमा पुग्नु अति आवश्यक देखिन्छ ।

उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा श्रीं ५ को सरकारबाट देहाय बमोजिम मिति २०५३।३।२७ मा "कारागार (भौतिक व्यवस्थापन) अध्ययन दल" गठन गर्ने निर्णय भएको थियो ।

१.	श्री वद्रीराम भण्डारी	अध्यक्ष
२.	सह-सचिव श्री गणेश भट्टराई (गृह मन्त्रालय).	सदस्य (बीचैमा अनुपस्थित)
३.	सह-सचिव श्री विद्युत्‌राज चालिसे (आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालय)	सदस्य
४.	वरिष्ठ इन्जीनियर, (आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालय)	सदस्य (अनुपस्थित)
.	उप सचिव श्री ढुण्डीराज पोखरेल, (अर्थ मन्त्रालय)	सदस्य
	उप-सचिव श्री वावुराम रेग्मी, (कानून तथा न्याय मन्त्रालय)	सदस्य
	महा-निर्देशक श्री राममणि रिसाल (कारागार व्यवस्थापन विभाग)	सदस्य-सचिव

१ कार्य-अवधि:-

श्री ५ को सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०५३।३।२७ को निर्णयानुसार "कारागार भौतिक व्यवस्थापन अध्ययन दल"को गठन भएता पनि अर्थ मन्त्रालयबाट समयमा बजेट निकासा नभएको र सम्बन्धित मन्त्रालयहरूबाट प्रतिनिधि सदस्यहरू तोकी नपठाएको कारणले पनि यस दलको कार्यारम्भ मिति २०५३।८।२६ गतेबाट मात्र भएको थियो। विभागीय प्रस्ताव छ महीनाको थियो तापनि पहिलो यस दलको कार्य-अवधि तीन महीना मात्र भएकोले यस दलको स्थलगत निरीक्षण तथा प्रतिवेदन लेखनको लागि समय अपुग भएको हुदा पुन: तीन महीनाको समयावधि थप गर्ने सम्बन्धमा यसदलको बैठकको मिति २०५३।१०।२७ को निर्णयानुसार गृह मन्त्रालयमा अनुरोध गरिएकोमा सो विषयमा जवाफ प्राप्त नभएकोले यस दलको म्याद मिति २०५३।११।२६ गते पछि पुगेको मान्नु पर्ने देखियो। अधिकारिकरूपमा तर ताकिता गर्दा पनि बरिष्ठ इन्जीनियर शुरू देखि नै उपस्थित हुन नआएको हुंदा यस दललाई शुरूमै प्राविधिक कठिनाई परेको हो। कारणवश निरन्तरतामा व्यवधान पुगी यस अवधि भित्र जम्मा छ पटक मात्र बैठक बस्यो। तर अनौपचारिक छलफल, स्थलगत निरीक्षण अन्तर्क्रिया भेटघाट आदिद्वारा भौतिक व्यवस्थापनका बहुविध पक्षमा प्रशस्त खोजी-नीतिको काम यस अवधिभित्र हुन गएको छ।

२ कार्यविधि:-

यस दलले 'क्यालेण्डर अफ अपरेसन' (कार्य तालिका) तयार गरी आफ्नो कार्यविधि निम्न बमोजिम गर्ने गरी निर्धारण गरेको थियो।

यस कार्यदललाई मुख्यत: दुई समूहमा विभाजन गरी कारागारहरूको स्थलगत निरीक्षण तथा अध्ययन गरी देहाय बमोजिमको कुराहरूमा प्रतिवेदन पेश गर्ने नीति तय भएको:-

(क) कारागारको स्तर र भौतिक स्थिति के कस्तो छ (तयार गरिएको फाराम भर्ने)

(ख) कारागार भवन तथा जग्गा जमिनको मूल्यांकन सहितको विवरण (यस विषयमा सबै कारागार शाखा तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा परिपत्र गरिएको)

(ग) नयाँ कारागार भवन (केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा जिल्ला स्तरीय) हरूको निर्माण गर्ने सम्बन्धमा स्थल (SITE) निर्धारण गर्ने।

(घ) कारागारहरूको जग्गा जमिन अतिक्रमण भए नभएको सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने।

(ङ) कारागार व्यवस्थापन तथा सुधार सम्बन्धमा उल्लेख्य व्यक्तिहरूसंग अन्तर्क्रिया कार्यक्रम संचालन गर्ने।

(च) कारागारको सुधार र भौतिक समस्याहरूको कसरी समाधान गर्ने भन्ने सम्बन्धमा।

यो प्रतिवेदन उपर्युक्तानुसार प्राप्त भएका विवरणहरू र अध्ययनमा आधारित रहेको छ।

३ उद्देश्य:-

कारागार व्यवस्थापन तथा भौतिक स्थितिको क्रमिकरूपमा सुधार एवं कारागारहरूलाई सुधारगृहको रूपमा परिवर्तन गर्ने मूल लक्ष्य राखी अनुभव, सुझाव र सिफारिशहरू सहित यो प्रतिवेदन तयार पारिएको छ।

विषय-सूची

१.	प्रस्तावना	
२.	भूमिका	
३.	समय-समयमा कारागार सुधारका लागि गठन भएका आयोग......	१
४.	कारागार सुधार सम्बन्धमा गठित... ... ...:-	७-२४
	क) उच्चस्तरीय कारागार सुधार समिति-२०२९	
	ख) उच्चस्तरीय कारागार सुधार समिति कारागार सुधार सम्बन्धी दीर्घकालीन प्रतिवेदन-२०३०	
	ग) कारागार सुधार कार्यदल-२०४५	
	घ) कारागार सुधार समिति-२०४७	
	ङ) केन्द्रीय कारागार (जगन्नाथ देवल) को जगगाजमीन तथा भवन बिक्री वितरण न्यूनतम मूल्याङ्कन समिति-२०५०	
५.	स्थलगत निरीक्षण र भौतिक यथार्थता	२७-९७
६.	अन्तर्क्रिया	१०१
७.	विद्यमान ऐन नियमहरूको कार्यान्वयन	१०७
८.	कारागारका समस्याहरूको टिपोट र समाधानका उपायहरूको खोजी	११३
९.	कारागार सुधारकालागि प्रस्तुत केही बूँदाहरू	१२१
१०.	अध्ययन दलको निष्कर्ष	१२५
११.	कारागारहरूको भौतिक स्थितिको तेरीज-फाराम	क-ज्ञ

समय समयमा कारागार सुधारकालागि
गठन भएका
आयोग, समिति र कार्यदलहरू

कारागार सुधार गर्ने सम्बन्धमा गठित आयोग, समिति र कार्यदलहरू:-

जेलसुधार आयोग २००५

(१)	राणाकालीन	श्री सुवर्ण शम्शेर ज.व.रा	तालुकवाला

पुनर्गठित जेल सुधार आयोग २००८

(२)	प्रजातन्त्रकालीन	श्री सुवर्ण शम्शेर ज.व.रा.	अध्यक्ष
		श्री त्रिपुरवरसिंह प्रधान	सदस्य
		श्री कुलनाथ लोहनी	सदस्य
		श्री आशुतोष गांगुली	सदस्य

जेल सुधार समिति २०१६

(३)	प्रजातन्त्रकालीन	श्री गणेशमान सिंह	अध्यक्ष
		श्री पुष्पलाल श्रेष्ठ	सदस्य
		श्री तुलसीलाल अमात्य	सदस्य
		श्री सुन्दरराज चालिसे	सदस्य
		श्री युगल किशोर झा	सदस्य

उच्चस्तरीय कारागार सुधार समिति (२०२९।७।७-२०३१।१२।३०)

(४)	पंचायतकालीन	श्री रामहरि शर्मा, रा.प. अध्यक्ष	अध्यक्ष
		श्री जय प्रकाश, रा.प.स.	सदस्य
		श्री पुष्करनाथ उप्रेती, रा.प.स.	सदस्य
		श्री मुख्य सचिव, म.प.स.	सदस्य
		श्री सचिव, गृह पंचायत मन्त्रालय	सदस्य
		श्री सचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
		श्री सचिव, निर्माण तथा यातायात मं.	सदस्य
		श्री अञ्चलाधीश, बागमती अञ्चल	सदस्य
		श्री सभापति काठमाडौं जिल्ला पंचायत	सदस्य
		श्री प्रहरी सर्जन डा. अच्युत ब. श्रेष्ठ	सदस्य

श्री कृष्ण बहादुर बर्मा — सदस्य

श्री हरि ब. प्रधान (उ.स.गृ.प.म.) — सचिव

कारागार सुधार गुरुयोजना कार्यदल (२०४४।१२।२९-२०४५।८।२७)

(५) पञ्चायतकालीन

श्री टेक बहादुर थापा, (अतिरिक्त सचिव गृ. म.)	संयोजक
श्री पूर्ण बहादुर लामा, (प्र.ना.म.नि.)	
प्रहरी प्रधान कार्यालय	सदस्य
श्री बालेश्वर प्र.सिं, (उ.स.गृ.म.)	सदस्य
श्री देवेन्द्रराज तिवारी, (इन्जिनीयर, भवन विभाग)	सदस्य
श्री मधुरमण आचार्य, (शा.अ.गृ.म.)	सदस्य-सचिव

कारागार सुधार समिति २०४७

(२०४७ भदौ ५ -माघ १९)

(६) प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पछि

(पहिलो)

श्री बद्रीराम भण्डारी	अध्यक्ष
श्री श्यामलाल श्रेष्ठ	सदस्य
श्री दलसिंह थापा	सदस्य
श्री राजेन्द्र प्रसाद श्रेष्ठ	सदस्य
सुश्री पीयूष शर्मा दहाल	सदस्य
श्री कृष्ण राम श्रेष्ठ	सदस्य
श्री सोमकान्त शर्मा	सदस्य-सचिव

केन्द्रीय कारागारको जग्गाजमीन तथा भवन बिक्री वितरण न्यूनतम मूल्याङ्कन समिति २०५०

(७) प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पछि

(दोस्रो)

श्री खगेन्द्र प्रसाद पौडेल, (का.मु. महानिर्देशक, कारागार व्यवस्थापन विभाग)	संयोजक

श्री प्रतिनिधि, (अर्थ मन्त्रालय, मालपोत, भवन, नापी विभाग)	सदस्य
सहायक प्र.जि.अ. (काठमाडौं)	सदस्य
प्रमुख, केन्द्रीय कारागार (जगन्नाथ देवल, काठमाडौं)	सदस्य-सचिव

कारागार भौतिक व्यवस्थापन अध्ययन दल २०५३

(८) प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पछि

(तेस्रो)

श्री बद्रीराम भण्डारी	अध्यक्ष
श्री विद्युत्‌राज चालिसे (सह-सचिव, आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालय)	सदस्य
श्री गणेश प्रसाद भट्टराई	सदस्य (बीचैमा अनुपस्थित)
(सह-सचिव गृह मन्त्रालय)	
श्री ढुण्डिराज पोखरेल (उप-सचिव, अर्थ मन्त्रालय)	सदस्य
श्री बाबुराम रेग्मी (उप-सचिव कानून तथा न्याय मन्त्रालय)	सदस्य
श्री राममणि रिसाल (महानिर्देशक -कारागार व्यवस्थापन विभाग)	सदस्य-सचिव
वरिष्ट इन्जीनियर	(शुरुदेखिनै अनुपस्थित)

कारागार सुधार सम्बन्धमा गठित आयोगहरूका उपलब्ध प्रतिवेदनहरूको संकलन तथा संक्षिप्त प्रस्तुति

क) २०२९ सालमा रामहरि शर्माको अध्यक्षतामा गठन गरिएको उच्चस्तरीय कारागार सुधार समितिको अल्पकालीन प्रतिवेदन २०२९, कारागारलाई यातना दिने ठाउँ नगराई सुधारालय गराउनको लागि हाम्रो देशका जेलहरूको अवस्था राम्रो नरहेकाले सुधार नगरी नहुने ठहऱ्याई निम्नलिखित बुँदा प्रस्तुत भएका थिए ।

१) मर्मत:

१। नेपालका सबै जेलहरू जीर्ण अवस्थामा भएकोले नयाँ नबनाइन्जेल भद्रगोल, सेन्ट्रल, जनाना र नख्खुलाई मन्त्रालयबाट निकासा लिई तीन महीनाभित्र मर्मत गराउने र उपत्यका बाहिर को जेलकालागि सदस्यहरूको भ्रमण प्रतिवेदन अनुसार गर्ने ।

२। केन्द्रीय कारागारमा सबै कोठा र पर्खाल बार्यारिङ् गर्ने र पाइखाना निर्माण गर्ने ।

३। नख्खुमा खानेपानीको व्यवस्था यथाशीघ्र गर्ने गराउने ।

२) स्वास्थ्य:

१। बिरामीलाई औषधि सहित परिचारिका र सन्तुलित आहारा चाहिने हुँदा केन्द्रीय कारागारको निम्ति वीर अस्पतालमा १० बेड र नख्खुको लागि पाटन अस्पतालनमा २ बेड रिजर्भ गराउने । यदि यो नभएमा भद्रगोल जेलको अस्पतालमा १०।१२ बेड चालू गर्ने ।

२। बिरामीहरूको एक्सरे गराउनु पर्ने हुनाले जेलका डाक्टरलाई पनि एक्सरे प्लेटहरू ठेकी दिनु पर्ने ।

३। जिल्लाका कारागारमा पनि कारागारका चिकीत्सकले स्थानीय अस्पताल संग सम्पर्क राखी उपचार गर्ने ।

४। सेन्ट्रल, नख्खु र भद्रगोल समेतका सरुवा रोगीलाई अलग अलग राखी औषधी उपचार गरिनु पर्ने र यो अधिराज्यभर लागू गर्न परिपत्र गर्ने ।

५। पागललाई पागलखाना बनाई मनोवैज्ञानिक चिकीत्सकको रेखदेखमा बेग्लै राखी उपचार गर्ने । तत्काललाई जनाना जेल र पागलखाना नारायण भवन पाटनमा सार्ने ।

३) शिक्षा:

१। जेलमा चालू रहेका स्कूलहरू लाई अनुदान प्रदान गरी राम्रोसँग संचालन गराउने । २५ जना भन्दा बढी कैदी बस्ने जेलमा प्राथमिक पाठशाला खुलाउने ।

२। बन्दीहरूको मनोवृत्ति बदल्न जेलभित्र नैतिक प्रवचन कार्यक्रम तत्कालै लागु गराउने ।

३। श्री ५ को सरकारबाट छापेका पुस्तक, गोरखापत्र आदि राखी पुस्तकालय खुलाउनु पर्ने र

शिक्षा ... केन्द्र समेत हुनु पर्ने ।

४) विद्यार्थी कैदीलाई जेलमै पढ्ने र परीक्षा दिने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक भएमा नजीकको ... जेलमा सरुवा गरेर समेत पढ्न सुविधा दिने ।

खेलकूद र मनोरञ्जनः

... जेलमा मनोरञ्जन गर्नको निमित्त ठाउँ छैन । पछि निर्माण हुने जेलहरूमा सो कुरालाई ... र ... निमित्त जेलमा ठाउँ भ्याएसम्म खेलकूद र मनोरञ्जनका साधन जुटाइदिने र देशी ... निर्माण तथा विकास सम्बन्धी डकुमेन्टरी फिल्महरू देखाउनु पर्ने ।

बन्दीहरूको खानपान र वरविछ्यौना :

१) भविष्यमा सामूहिक भान्साको व्यवस्था गर्ने । प्रयोगको रूपमा हाललाई नख्खु, कास्की र गौर जेलमा 'मेस' व्यवस्था गर्ने ।

२) सामान सिधा यथावत् राखी नगद सिधा ६० पैसाबाट ७५ पैसा गर्नु पर्ने ।

३) इन्धन संस्थानद्वारा दाउरा उपलब्ध गराउने र साझा पसल खोलेर सस्तो सरसामान उपलब्ध गराउने ।

४) बन्दीलाई पम्मे सिलिकै एक जोर कपडा र वरविछ्यौना दिने ।

बन्दीलाई काम दिने बारे:

१) बन्दीलाई कुनै इलम लगाइ दिनाले दिन पनि सजिलोसँग कट्छ र पैसा पनि कमाउँछन् । राष्ट्रिय उत्पादन पनि बढ्छ । त्यसैले, तुरुन्त शुरु गराउन सकिने योजनालाई लागू गराउने ।

२) जनाना बन्दीहरूलाई नारायण भवनको टहरामा सारी जनाना जेलमा घरेलु इलम केन्द्र गराउने ।

कैद मिन्हाः

१) कारागार नियमावलि अनुसार कैदी मिन्हा भएको छैन । असल काम गरे वापत कैद कट्टी ...काहरूलाई कुनै पनि बेला छोड्न सकिने हुनु पर्ने र १० वर्ष कैद काटी ६५ वर्ष उमेर पुगेका कैदीलाई तत्काल छोड्नु पर्ने ।

२) रोगले ग्रस्त, उपचारले नीको हुन नसक्ने र छाडेमा पनि अन्य अपराध गर्ननसक्ने रोगीलाई कैद माफी दिने नियममा व्यवस्था हुनु पर्ने । यस्ता रोगीलाई विशेषज्ञद्वारा जँचाई उग्र रोगीलाई तुरुन्त छुटकारा दिने ।

८) जेल प्रशासनः

१) कारागारमा कर्मचारीहरू कम छन्, आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्ने र मन्त्रालयमा पनि कारागार शाखा हुनु पर्ने ।

२) कारागारमा २४ सै घण्टा काम गर्ने कर्मचारीलाई 'ओभरटाइम्' दिनु पर्ने ।

३) जिल्लाका कारागारमा खोलिएका स्वास्थ्य केन्द्रमा औषधि र त्यस्ता केन्द्रको रेखदेख प्रहरी सर्जनबाट हुनु जरुरी छ ।

४) जेलमा कार्यपालिका र न्यायपालिकाको तर्फबाट बराबर जाँच भइरहनु पर्ने ।

५) जेलरलाई विशेष तालिम दिन विदेश पठाउनु पर्ने ।

९) विविधः

i) प्रत्येक बन्दीलाई 'बन्दी परिचय' कार्डको व्यवस्था हुनु पर्ने ।

ii) जेलमा पत्र-मन्जूषा राखिनु पर्ने ।

(ख) उच्चस्तरीय कारागार सुधार समिति कारागार सुधार सम्बन्धी दीर्घकालीन प्रतिवेदन २०३०, यसै समितिले २०२९ मा अल्पकालीन जेल सुधार योजना पेश गरे अनुसार कतिपय काम श्री ५ को सरकारले सम्पन्न गरेको र सबै जेलको निरीक्षण भ्रमण पछि मूलभूत कुराहरू (क) शिक्षा (ख) काममा लगाउने व्यवस्था (ग) रोगीहरूको व्यवस्थामा सरकारको ध्यान जावोस् भन्दै कारागारलाई सुधारालय गराउन १० वर्ष भित्र निम्न लिखित सुधारहरू गर्न सिफारिश गरेको छ ।

१) आधुनिक ढंगले जेल निर्माण गर्ने :

१) तत्काल धनकुटा, काठमाडौं, पोखरा तथा सुर्खेतमा आधुनिक कारागार बनाउने जसमा केन्द्रीय कारागारमा ५०० रोपनी र क्षेत्रीय कारागारमा ३०० रोपनी जमीनको कम्पाउण्ड हुनुपर्दछ ।

२) दीर्घकाललाई ध्यानमा राखी केन्द्रीय कारागारमा ४००० र क्षेत्रीयमा १००० को दरले अटाउने आधुनिक भवन निर्माण हुनु पर्दछ ।

३) राजबन्दी, महिला र अरु साधारण कैदीहरू अलग अलग राख्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

४) पागललाई बिल्कुलै छुट्टै राख्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

५) मनोरञ्जन र खेलकूदको लागि स्थान हुनु पर्दछ ।

६) सहकारी बजार, भान्साघर, अस्पताल भवन, स्कूल तथा पुस्तकालयको व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

७) मन्दिर, मस्जिद, चैत्य आदिको व्यवस्था र नैतिक तथा धार्मिक प्रवचनको व्यवस्था ।

८) घरेलु उद्योग र कृषि कार्यको निमित्त क्षेत्र ।

९) रेडियो श्रवण केन्द्र र डकुमेण्ट देखाउने व्यवस्था ।

२) स्वास्थ्य:

१) केन्द्रीय कारागारमा २५ शैय्याको र क्षेत्रीय कारागारमा १० शैय्याको अस्पताल हुनु आवश्यक छ र बाँकी जेलमा एउटा डिस्पेन्सरी हुनु पर्दछ ।

२) औषधि र डाक्टर-कम्पाउण्डर उपलब्ध गराउने काम 'स्वास्थ्य सेवा विभाग' को मातहतमा हुनु पर्दछ ।

३) शिक्षा:

१) जेलहरूमा प्राथमिक तथा माध्यमिक स्कूल र प्रौढ शिक्षाहरू संचालन गर्ने, व्यावसायिक शिक्षामा जोड गर्ने ।

२) जेलमा नि:शुल्क अनिवार्य शिक्षा हुनु पर्ने र विद्यार्थीहरूलाई परीक्षा दिने सहुलियत हुनु पर्ने ।

३) १०० भन्दा बढी बन्दी हुने ठाउँमा एउटा पुस्तकालय हुनु पर्ने ।

४) खेलकूद र मनोरञ्जन:

१) नयाँ बन्ने जेलमा मनोरञ्जन र खेलकूदको निमित्त स्थान राख्ने ।

२) रेडियो श्रवण केन्द्र र डकुमेण्टरी देखाउने ।

५) बन्दीहरूको खानपान र बर-बिछ्यौना:

१) अलग अलग ठाउँमा खाना बनाउनाले धूँवा भई बन्दीको स्वास्थ्य बिग्रिने हुँदा सामूहि भान्छाको व्यवस्था गर्ने ।

२) मौसम अनुसारको लुगा कपडा ठीक समयमा दिने व्यवस्था हुनु पर्ने ।

६) बन्दीलाई काम दिने बारे:

१) राजबन्दी बाहेक सबै बन्दीलाई अनिवार्य रूपले काम लगाउने ।

२) केन्द्रीय, क्षेत्रीय तथा आञ्चलिक सबै कारागारमा घरेलु इलमको केन्द्र तथा कृषि क्षेत्रहर व्यवस्था गर्ने । हाललाई बन्दीहरूले आफू बसेको ठाउँमा गर्न सक्ने खालका कामह व्यवस्था गर्ने ।

३) हलुका संजायवाला बन्दीलाई नजीक क्षेत्रमा पर्ने निर्माण कार्यहरूमा काम गराउने व्यवस्था हुनु पर्ने ।

७) कैद मिनाहा र रोगीलाई मुक्त गर्ने:

१) कामदार भई काम गर्ने र असल चालचलन भएका चरित्रवान् बन्दीलाई चौखण्डी मिनाहाको व्यवस्था ।

२) बन्दीहरूमध्ये महारोगी, उपचार गरेमा पनि नीको नहुने र छुटकारा दिएमा पुन: अपराध गर्न नसक्ने रोगीहरूलाई तुरुन्त छुटकारा दिन सिफारिश गर्ने ।

८) जेल प्रशासन:

देशका सम्पूर्ण कारागारहरूको सञ्चालन गर्न गृह मन्त्रालय अन्तर्गत एउटा छुट्टै विभाग खडा गर्ने ।

९) विविध:

डिल्लीबजार खोर साँगुरिएर वर्षात्मा भल पसी पोखरी हुने हुँदा खोरलाई तुरुन्त अर्को ठाउँमा सार्न आवश्यक छ ।

१०) राजबन्दीलाई अलग्गै राख्ने इन्तजाम हुनु पर्ने र सो नभएमा अधिराज्यका सबै राजबन्दीहरूलाई केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय कारागारहरूमा मात्र राख्ने र पढ्ने लेख्ने सुविधा राम्ररी प्रदान गर्ने तथा पत्र-पत्रिकामा प्रतिबन्ध नहुने ।

(ग) टेक बहादुर थापाको अध्यक्षतामा गठित कारागार सुधार कार्यदल २०४५ द्वारा तर्जुमा गरिएको कारागार सुधार गुरुयोजना । नेपालका अधिकांश कारागारहरू धेरै समय अघि बनेका हुँदा साघुरा र जीर्ण हालतमा छन् । पानी, बिजुली, बत्ती, सफाई, चर्पी, भान्छा, सुत्नको लागि खाट आदिको राम्रो प्रबन्ध हुन सकेको छैन । लोग्ने मानिस र स्वास्नी मानिस कैदीलाई सम्म छुट्टा छुट्टै राखिएको भएता पनि अन्य कैदीहरू र रोगीहरूलाई छुट्टा छुट्टै राख्नु पर्ने प्रावधानलाई लागू गर्न सकिएको छैन । केही कारागारमा क्षमता भन्दा बढी कैदीहरू छन् भने स्थानाभाव एवं भौतिक सुविधाको अभावले स्वास्थ्य, शिक्षा, मनोरञ्जन आदि सुविधा अपर्याप्त छन् । बन्दीलाई जीवन यापन गर्ने न्यूनतम सुविधा जुटाउन र सुधारात्मक प्रकृति तर्फ उन्मुख गराउन निम्न लिखित सुधार कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

१) भवन निर्माण:

१) काठमाडौं उपत्यका वा नजीकको जिल्लामा ५०० रोपनी जमीन छनौट गरी ४००० बन्दी क्षमताको अपराध अनुसारको छुट्टै ब्लक सहितको सुविधायुक्त केन्द्रीय कारागार (कूल लागत २२ करोड १८ लाख) निर्माण गर्ने ।

२) नेपाल अधिराज्यको पाँच विकास क्षेत्र मध्ये चार विकास क्षेत्रको सदरमुकाम स्थित जिल्लामा पागल, राजनैतिक, महिला बालक आदि ब्लकहरू रहने गरी २०० रोपनी जग्गामा १००० बन्दी क्षमताको शिक्षा, स्वास्थ्य पार्क, कृषि-फाराम, बगैंचाको व्यवस्था सहितको सुविधायुक्त क्षेत्रीय कारागार (कुल लागत रु. २ करोड १९ लाख) बनाउने ।

३) १४ अञ्चलमा २५० बन्दी क्षमताको उल्लिखित सुविधा भएको 'अञ्चल कारागार' निर्माण गर्ने ।

४) कारागार निर्माण हुन बाँकी जिल्लामा ५० बन्दी क्षमताको सुविधायुक्त कारागार निर्माण गर्ने ।

२) स्वास्थ्य:

१) केन्द्रीय कारागार अस्पताललाई प्रस्तावित केन्द्रीय कारागार भित्रै २५ शैया अस्पतालको रूपमा विकसित गरिनेछ । स्वास्थ्य तर्फको दरबन्दीमा प्रहरी सर्जन रा.प.प्र. (प्रा.) देखि तल सम्मको [illegible] दरबन्दीको व्यवस्था गरिने छ ।

२) कारागारहरूमा निःशुल्क औषधिको व्यवस्था गर्नुको साथै स्वास्थ्य सम्बन्धी दरबन्दी थप गर्ने ।

३) प्रत्येक क्षेत्रीय कारागारमा इमर्जेन्सी पाँच शैय्या स्थापना गरी औषधीको लागि डिस्पेन्सरी मेडिकलमा अफिसर देखिका दरबन्दी दिइने ।

४) ठूलो रोग लागेका कैदीलाई केन्द्रीय कारागार अस्पतालमा लगी उपचार गर्ने र खानेपानी, दुर्गन्ध रहित चर्पी, धूवा कम हुने भान्छा घरको व्यवस्थालाई प्राथमिकता दिने ।

३) शिक्षा:

१) केन्द्रीय कारागारमा र क्षेत्रीय कारागारहरूमा निम्न माध्यमिक विद्यालय स्थापना गरिने ।

२) प्रत्येक कारागारमा साक्षरता कक्षा एवं नैतिक शिक्षा तर्फ प्रवचन दिई कैदीलाई सुधार गर्ने ।

३) प्रौढशिक्षा कक्षा एवं उच्चशिक्षाको परीक्षा-केन्द्रको स्थापना गरिने ।

४) प्रत्येक कारागारमा न्यूनतम शैक्षिक सामाग्री सहितको पुस्तकालय स्थापना गरिने ।

५) मनोरञ्जन र चारित्रिक सुधारका निम्ति चलचित्र डकुमेण्टरी प्रदर्शनी गरिने ।

४) खेलकूद र मनोरञ्जन:

१) कैदीहरूको स्वास्थ्य एवं मनोरञ्जनका लागि प्रत्येक कारागारमा खेलकूद, व्यायाम र मनोरञ्जन कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

२) खेलकूद तर्फ भलिबल, टेबुलटेनिस, क्यारिमबोर्ड, बाघचाल आदि र हार्मोनियम, बाँसुरी, मादल आदि संगीत साधनाका साथै रेडियो श्रवण केन्द्र पनि स्थापना गरिने छ ।

३) केन्द्रीय कारागार र क्षेत्रीय कारागारमा खेलकूद मैदानको व्यवस्था हुने छ ।

५) सिधा तथा लत्ता कपडा:

कैदीलाई दिइदै आएको सिधा तथा लत्ता कपडा सम्बन्धी समसामयिक समीक्षा गरी आवश्यक सुधार गर्ने र थप सुविधा दिइने छ ।

६) कैदी रोजगारी:

१) अधिराज्यका विभिन्न कारागारमा सञ्चालित कपडा बुन्ने, बिडी बनाउने, मसलन्द बनाउने, राडी-पाखी बुन्ने र गलैंचा बुन्ने कार्यक्रमलाई कुटीर उद्योगको रूपमा संस्थागत टेवा दिइनेछ ।

२) अधिराज्यका कारागारमा घरेलु तथा ग्रामीण उद्योग विभाग एवं स्थानीय बैंकको समेत सहयोग लिई थप घरेलु कारखाना सञ्चालन गरिने छ ।

३) कृषि जन्य उत्पादनका रोजगारी दिन संभव भएका कारागारमा बन्दीलाई उक्त रोजगारीमा संलग्न गरिने र नयाँ बनाउने कारागारमा माछा पालन, फलफूल खेती, पशुपालन, कुखुरा पालन आदिलाई पनि प्रोत्साहन गर्न संस्थागत रूपमा सहुलियत उपलब्ध गराउने ।

७) कारागार प्रशासन:

१) कारागारको कार्यालय प्रमुखमा कम्तिमा ना.सु. स्तरको प्रमुख राख्ने ।

२) केन्द्रीय कारागारमा उप-सचिवस्तरको क्षेत्रीय कारागारमा सहायक सचिवस्तरको र अञ्चलस्तरीय कारागारमा शाखा अधिकृतस्तरको जेलरको दरबन्दी राख्ने ।

३) जेलरहरूलाई बैदेशिक तालिममा पठाउने व्यवस्था गर्ने ।

८) कारागार सुरक्षा:

१) नयाँ कारागार र क्षमता विस्तार हुने कारागारको लागि थप प्रहरी गार्ड दरबन्दीको व्यवस्था गर्ने ।

२) बूर्जा (टावर) र सेन्ट्री पोष्टहरू उचित स्थानमा राखी तिनको व्यवस्था गरिनेछ ।

३) केन्द्रीय कारागारमा सुरक्षा तर्फ प्रहरी नायव उपरीक्षक, क्षेत्रीय कारागारमा प्रहरी निरीक्षक, अञ्चल कारागारमा प्र.ना.नि. र जिल्लास्तरीय कारागारमा प्र.स.नि. कार्यालय प्रमुखको दरबन्दी हुनेछ ।

मिति ०४६।३।२१ को श्री ५ को सरकारको निर्णय अनुसार कारागारमा सुरक्षात्मक उपाय बढी अवलम्वन गर्नु पर्ने हुँदा निजामती कर्मचारीको सट्टा प्रहरीद्वारा कारागार सञ्चालन गर्ने निर्णय भएको ।

(घ) वद्रीराम भण्डारीको अध्यक्षतामा गठन भएको कारागार सुधार समिति २०४७, को प्रतिवेदन अनुसार नेपालको कुनै पनि कारागार वर्तमान अवस्थामा

उपयुक्त छैनन् । अधिराज्यको सबै कारागारहरू धेरै वर्ष पहिले बनेकाले असुरक्षित, जीर्ण र भत्कने अवस्थामा छन् । कुनै कारागारमा कैदी बन्दी संख्या थोरै र केही कारागारहरूमा कैदी बन्दी अधिकतम हुनाले कोचाकोच गरी बस्नु परेको छ । कारागार भवनहरू सबै एकैनासे र भित्र कुनै खण्डहरूको विभाजन गर्ने प्रयास नभएकाले विभिन्न अपराधमा पक्राउ परेका अपराधीहरू एकै अविभाजित एवं उत्खण्डित भवनमा राख्नु पर्दा कैदी बन्दीहरूको घुईंचो र त्यहाँ भित्रको वातावरण बन्दी जीवनको बोध गराउने पाइदैन । नेपालका कारागारहरूमा अनुशासन छैन, अनुशासनका नियमहरू प्रयोगमा ल्याउन पनि हालको भवनहरूको भौतिक बनोट अबरोधक छ । नयाँ कारागार भवनहरू स्थानान्तरणको निमित्त मात्र आवश्यक नभै रूपान्तरणको लागि पनि सोचिनु उत्तिकै महत्वपूर्ण छ ।

१) कारागार निर्माणः

१) नेपालका कारागारहरूको वर्गीकरण हनुवा तरीकाबाट गरिएको देखिएकाले केन्द्रीय कारागार बाहेक अरु सबै कारागारहरूको घर जग्गा बिक्री गरी 'क' श्रेणीको कारागारमा विद्यालय, प्रौढशिक्षा, सीप विकास, घरेलु इलम, कृषि-व्यवसाय तालिम, अस्पताल, खेलकूद, पुस्तकालय, श्रवणध्यान केन्द्र, व्यायामशाला, प्रवचन, योग, वाद्यवादन, उच्चशिक्षाको परीक्षा केन्द्र सहितको र उपत्यकाको सैंवुमा १५००-२००० सम्म क्षमताको, नख्खु, दमक, लाहान, बुटवलमा १००० क्षमताको र तुल्सीपुर, सुर्खेत, कैलाली, दमौलीमा ५०० क्षमताको 'क' श्रेणीको कारागार निर्माण गर्ने ।

२) 'ख' श्रेणीको कारागारमा विद्यालय, प्रौढशिक्षा, घरेलु इलम, खेलकूद, पुस्तकालय, श्रवणकेन्द्र, वाद्यवादन, प्रवचन, ध्यान-योग, क्लिनिक व्यायामशाला सहितका १०० जवान क्षमताको धुलिखेल, वाग्लुङ, जुम्ला र पाल्पामा स्थापना गर्ने ।

३) 'ग' श्रेणीको कारागार प्रौढशिक्षा, घरेलु इलम, क्लिनिक, खेलकूद, वाद्यवादन, प्रवचन, ध्यान-योग सहितका ५० जना बन्दी क्षमताको कारागार नुवाकोट, तेह्रथुम, संखुवासभा, भोजपुर, खोटाङ, ओखलढुङ्गा, सोलुखुम्बु, रामेछाप, दोलखा, रसुवा, जोमसोम, अर्घाखाँची, प्यूठान, डोल्पा, जाजरकोट, सिमीकोट, बाजुरा, कालीकोट, अछाम, बभाङ, दार्चुला, बैतडी, डडेलधुरा, ताप्लेजुङ, डोटी, लमजुङ, चौतारा, पाँचथर, इलाममा स्थापना गर्ने ।

४) सबै कारागारहरू शहरको बीचमा भएकाले टाढा सार्नु पर्ने भएका छन् । तर केन्द्रीय कारागारलाई नुवाकोटको विदुरको सट्टा उपत्यका भित्रै राख्नु जरुरी छ ? सो ठाउँलाई बेच्नुको सट्टा सार्वजनिक पार्क बनाउनु पर्दछ ।

५) पागलको निमित्त पागलखाना बन्नु पर्दछ र बच्चाको लागि बालगृह बन्नु पर्दछ ।

२) स्वास्थ्यः

१) लागू औषधीका दुर्व्यसनीलाई कारागार भित्र नराखी सक्षम उपचार केन्द्रमा राख्नु पर्ने ।

२) कारागार भित्रै अस्पताल, क्लिनिक र व्यायामशालाको प्रबन्ध हुनु पर्ने ।

३) शिक्षाः

१) बन्दीहरूलाई साक्षर र शिक्षित बनाउन कारागारमा विद्यालयको व्यवस्था गर्ने ।

२) सुगम अथवा पायक पर्ने कारागारहरूमा एस्.एल्.सी. तथा क्याम्पस स्तरीय परीक्षाको व्यवस्था हुनु पर्ने

३) बन्दीका आश्रित बाल-बालिकालाई छुट्टै निःशुल्क पढाउने व्यवस्था हुनु पर्ने ।

४) प्रौढशिक्षा, कृषि व्यवसाय-तालिम, पुस्तकालय आदिको व्यवस्था कारागारमा हुनु पर्ने ।

४) खेलकूद र मनोरन्जनः

१) कारागारहरूमा खेलकूद, दृश्य-केन्द्र, व्यायामशाला, वाद्यवादन, रेडियो श्रवण केन्द्र आदिको व्यवस्था हुनु पर्ने ।

५) खानपान सिधा तथा लत्ता कपडाः

१) कैदी बन्दीहरूलाई सामूहिक भान्छाको व्यवस्था हुनु जरुरी छ ।

२) प्रत्येक कारागारमा बन्दी क्षमताको आधारमा मानिसको मलबाट पैदा गरिने जैविक ग्याँस सयन्त्रको निर्माण हुनु पर्दछ । जसबाट चर्पीहरू पनि गन्हाउदैन र धूवाँबाट हुने रोगहरू पनि हुँदैन ।

३) हालको 'क' र 'ख' को बन्दी वर्गीकरणलाई फेरेर **विशिष्ट क** - शान्ति सुरक्षा र निवारक नजरबन्दमा परेका ५० वर्षभन्दा माथिका नेता तथा विशिष्ट व्यक्ति । **विशिष्ट ख** - शान्ति सुरक्षा र निवारक नजरबन्दमा परेका ३० वर्ष माथि ५० वर्ष मुनिका नेता तथा व्यक्तिहरू । **विशिष्ट ग** - शा.सु. ऐन र निवारक नजरबन्दमा परेका ६० वर्ष मुनिका राजनीतिक, समाजसेवी, नेता, कार्यकर्ता ।

सिधाको हकमा :

विशिष्ट 'क' - दैनिक रू. १२५।- खाना भत्ता, लत्ता कपडा, वरविछ्यौना, भाडाकूँडा र पुस्तक पत्रपत्रिकाको लागि ६ महीनामा रु. १०००।- निःशुल्क उपचार, बेरोक-तोक भेटघाट ।

विशिष्ट 'ख'- दैनिक रु. ५०।- को खानामा लत्ता कपडा, भाडाकूँडा र पुस्तक पत्रपत्रिकाको लागि रू. ४०००।- ६ महीनाको लागि बेरोक-तोक भेटघाट र उपचार ।

विशिष्ट 'च' - दैनिक रू. ४५/- खाना भत्ता, लत्ता कपडा, भाडाकूँडा पत्रपत्रिकाको लागि रू. ३०००/- एकमुष्ठ ६ महीनाको लागि र नि:शुल्क उपचार र भेटघाट ।

साधारण - दैनिक रू. १०/- चामल ७०० ग्राम, प्रवेश भएकै दिन भाडाकूँडा, लत्ताकपडा, १ जोर चप्पल, कपडा प्रति ६ महीनामा नि:शुल्क औषधि ।

६) कैदी रोजगारीः

१) कैदीहरूलाई जेल जीवन पछि सीपगत प्रतिस्पर्धा गर्न र सक्षम पार्न पुनःस्थापन कार्यक्रम संचालन गराउने ।

२) कारागार प्रशासनले सरकारी सीपमूलक संघ संस्था संग सम्पर्क गरी बन्दीहरूलाई सीप सिकाउन लगाउने ।

३) बन्दी कारागारबाट निस्कदा कुनै पनि सीप नभई समाजको लागि भार हुनेहुँदा कारागार भित्र सीप विकास र आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन हुनु पर्ने ।

४) जरीवाना तिर्न पर्ने कैदीहरूले काम गरी जरीवाना तिर्न चाहेमा काम गर्ने उपयुक्त अवसर दिनुपर्दछ । बन्दीहरूले कमाएको पैसाको सुरक्षा खातिर बैंकमा बचत खाता खोल्न पाउने व्यवस्था हुनु पर्ने ।

५) बन्दीहरूबाट उत्पादित सामग्रीहरूको बजार व्यवस्था हुनु पर्ने ।

६) नयाँ बन्ने कारागारमा सीप विकास, घरेलु इलम, कृषि व्यवसाय गर्न समेत मिल्ने गरी बनाउने ।

७) कैदी माफी मिनाहाः

१) चौसण्डी कहा गरी शुभ-जन्मोत्सवमा बन्दी छोड्ने परम्पराको गलत प्रयोग भई (ला.औ, गल्ला, डकैत जस्ता चरम अपराधीलाई पनि रिहाइ गर्न मनासिब नहुँदा) यो चलन कानून विपरीत भएकोले खारेज गर्नु पर्ने ।

२) कारागारलाई सुधारात्मक केन्द्रको रूपमा परिचालन गर्न 'पेरोल-प्रथा' को शुभारम्भ गर्न अत्यावश्यक छ ।

८) जेल प्रशासनः

१) कारागार प्रशासन निजामती कर्मचारीको मातहतमा र सुरक्षा प्रशासन प्रहरीको जिम्मामा हुनु पर्दछ ।

२) थुनवा र कैदीलाई एकै ठाउँमा नराखी छुट्टाछुट्टै खण्डमा राख्नु पर्दछ । थुनुवाहरूको मुद्दा यथासमयमा टुंगो लाग्नु पर्दछ ।

३) कैदी बन्दीहरूले पालन गर्नु पर्ने नियमको लागि 'कारागार निर्देशिका' तयार पारी उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

४) कारागारमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको नियमित तालीमको व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

५) कारागारभित्र कार्यपालिका र न्यायपालिका दुवैको तर्फबाट निरीक्षण हुनु पर्दछ ।

६) कारागारलाई बन्दी सुधार गृह भनी नामकरण गर्नु पर्ने ।

७) अधिराज्यका कारागारहरूलाई व्यवस्थित गर्न छुट्टै 'बन्दी सेवा तथा पुन:स्थापना मन्त्रालय' खडा गरी सो अन्तर्गत राख्नु पर्दछ ।

८) उक्त मन्त्रालयको संगठन नभएसम्मको लागि नेपाल कारागार सुधार स्थायी समिति गठन गरी सो समितिले निम्न बमोजिम काम गर्नेछ :।

(क) कारागारको निर्माण र सञ्चालन गर्न सरकारी तथा गैर-सरकारी संघसंस्थासंग सम्पर्क राखी बन्दीहरूलाई यथेष्ठ सेवा उपलब्ध गराउने ।

(ख) पुरानो कारागारको घर जग्गा सुक्री-बिक्री गर्ने र नयाँ निर्माण गरिने कारागारको लागि जग्गा उपलब्ध गराउने, डिजाइन र ल.इ. तयार गर्ने ।

(ग) अन्तर्राष्ट्रिय सरकार र गैर-सरकारी निकाय संघसंस्था संग सम्पर्क राखी सहयोग जुटाउने ।

(घ) कारागार सम्बन्धी आधुनिक कानूनको निर्माण गर्ने ।

(ङ) कारागार भित्र विहान उठ्ने, दिसा-पिसाव गर्ने प्रवचन, ध्यान, योग, व्यायाम गर्ने । प्रौढशिक्षा आदिको व्यवस्था गर्ने । समय तालिका बनाई सबै कैदीलाई 'कारागार' प्रशासनले लागू गर्ने गराउने ।

९) विविधः-

नेपालका कारागारका कैदी-बन्दी र केही अपराधीलाई सुधारात्मक दण्ड नीति अन्तर्गत निम्न तीन प्रकारमा खण्डित पारी सुधारात्मक दण्ड दिनु पर्दछ -

१) **लोभजन्य** - चोरी, गल्ला, लागू औषधका कैदी-बन्दीहरूलाई 'समय तालिका' अनुसार काम गराई दण्डको जरीवाना कारागार भित्रैको कमाइले तिर्नु पर्ने । सीप विकासमा प्राथमिकता गरेको अपराधको व्याख्यात्मक उदाहरण प्रस्तुत हुने सेवा श्रम कारागार वास ।

२) **भावावेशजन्य** - ज्यान, करणी, लुटपिट, गर्ने मुद्दामा परेकालाई कारागारमा अनुशासनको कठोर पालना गरी गराई श्रम सहितको कारागारवास । श्रमबाट हुने कमाईबाट मात्र जरीबाना तिर्ने ।

३) **चिन्तन कारणजन्य** - डकैत, ज्या. मा. उ. मा परेकाको हकमा लामो कठोर श्रम सहितको कारावास । (अनिवार्य शारीरिक कार्यबाट प्रकृतिमा सुधार गर्ने ।

१०) थपकुराः

१) बन्दीहरूलाई सामाजिक र कानूनी सुविधा पुऱ्याउने गैर-सरकारी संस्थाहरूलाई सक्रिय पार्नु पर्ने ।

२) कारागार भित्र बन्दीहरूलाई शोषित हुन नदिन सहकारी उपभोक्ता पसल वा साझा संस्थानको

[illegible]को व्यवस्था हुनु जरुरी ।

३। विभिन्न अपराधमा दण्डित कैदी बन्दीहरूलाई एकनासे कारावासको प्रबन्ध हुँदा सुधार पक्ष लोप हुन जान सक्ने देखिएकोले फौजदारी अपराधमा कठोर कारावास अथवा श्रम सहितको कारावासको व्यवस्था हुनु जरुरी छ ।

४। कारागार सम्बन्धी राष्ट्र संघीय सुझावलाई अधिराज्यको कारागारमा लागू गर्न सकेमा राम्रो हुने देखिन्छ ।

ङ) केन्द्रीय कारागार (जगन्नाथ देवल) को जग्गा जमीन तथा भवन विक्री वितरण न्यूनतम मूल्याङ्न समिति २०५० को मूल्याङ्न सम्बन्धी प्रतिवेदनको परिच्छेद २,३ र ४ को जस्ताको तस्तै उतार यस प्रकार छः-

परिच्छेद (२)

केन्द्रीय कारागारको भौतिक स्थिति

(१) जग्गाको विवरण

हालको का.न.पा. वार्ड नं. ११ जगन्नाथ देवलमा अवस्थित केन्द्रीय कारागारले भोग चलन गरेका जग्गाको विवरण संकलन गरी हेर्दा २०२१ साल भन्दा अगाडिको श्रेस्ताहरू नभेटिएको । २०२१ सालको नापी पश्चात् श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता भई कारागारले भोग चलन गरेको जग्गाको प्रकृति हेर्दा केही जग्गा अतिक्रमण भई व्यक्तिले आफ्नो नाममा दर्ता गराएको हुन सक्ने देखिएतापनि पूर्व श्रेस्ताको अभावमा हाल भोग चलनमा रहेको तपसिलमा उल्लिखित जग्गालाई यहाँ समावेश गरिएको छ। ती जग्गाको क्षेत्रफल र भोग चलनको प्रक्रिया समेत यसैमा समावेश गर्नु वान्छनीय मानिएकोले उल्लेख गरिएको छ ।

कि.नं.	क्षेत्रफल	भोगचलनको प्रक्रिया	कैफियत
का.म. न.पा.			
वार्ड नं. १ क्ष को १०८	०-१४-०-०	कारागारको परिधि सुरक्षा प्रयोजन ।	
" " ११०	८-८-२-३	महिला कारागार, जेलर निवास प्रहरी व्यारेक र त्यसको परिधि ।	
" " १२८	०-०-१-०	महिला कारागारको पश्चिम बूर्जा ।	
१. च. को - १३०	०-०-२-०	महिला कारागारको प.द. बूर्जा ।	
" " १३१	०-०-२-०	कारखानाको दक्षिण बूर्जा ।	
" " १२२ (हालको २८ नं.)	०-१४-२-२	भद्रगोल कारागारको दक्षिण पट्टिको गणेश बूर्जा समेत २ बूर्जा रहेको ।	
" " -१३३	२३-२-०-० मध्ये (१-६-०-०)	मध्ये कारागार कारखानाको पश्चिम दक्षिण कुनाबाट कि. नं. १३१ हुँदै कि.नं. १३२ सम्म जाने पेरिमिटर ड्यूटीको बाटोको रूपमा १-६-०-० एक रोपनी ६ आना मात्र भोग चलन गरि आएको छ ।	
का. म. न. पा. वार्ड नं. ११ को कि.नं. - २८८	२८-१२-०-३	केन्द्रीय कारागार, कारागार कारखाना, भद्रगोल कारागार समेत भएको ।	
" २८९	१-१२-३-१ मध्ये ०-१३-३-०	केन्द्रीय कारागार कार्यालय, भेटघाट गृह रहेको १६ नं. वाहिनी जानेबाटो पश्चिमको क्षे.फ. १-१२-३-१ मध्ये ०-१३-३-० ।	
" २९०	०-१-३-०	**साझा पसल सँग खरिद गरेको गुल्म कार्यालय बसेको घर समेत १६ न. वाहिनी जाने बाटो पूर्वको भाग ।**	
" २०३	१-१३-२-१	**केन्द्रीय कारागारको उत्तर पूर्वी बूर्जाको**	

पूर्व, जगन्नाथ मन्दिर उत्तर पट्रोल पम्प
दक्षिण त्रिपुरेश्वर जाने बाटो पश्चिमको
जेलर क्वाटर निर्माण गर्न राखिएको जग्गा

कूल जग्गा ४३-५-२-३

(२) भवनको विवरण

(क)

१. कारागार भित्र रहेका घरहरूको कूल फ्लोर एरिया ९१३७६.५४ व.फु. भएको, त्यसको प्र.व.फु रु. १८० ले रू. १,६४,४७,७७७- हुनेमा २% ले ३० वर्षको ह्रास कट्टी गर्दा रु. ९८,६८,६६६.२० कटाई बाँकि रू.……… रू. ६५,७९,११०।८०

२. कारागार कारखानाको कार्यालय भवनको फ्लोर एरिया १८८९.९६ व.फु. को प्र.व.फु.रु. २३५।- ले रू. ४,४४,१४०।६० हुनेमा ०.७५% ले १० वर्षको ह्रास कट्टी रु. ३३,३१०.५४ कटाई बाँकी रू. ……… रू. ४,१०,८३०।०६

३. कारागार कारखानाका अन्य भवनको फ्लोर एरिया १९४९४.०० व.फु.का प्र.व.फु. को रु. १८०।- ले रु. ३५,०८,९२०।- आउनेमा २% ले ३० वर्षको ह्रास कट्टी गर्दा बाँकी हुन आउने रू. ……… रू. १४,०३,५६८।००

त्यसर्थ, भवन तर्फको कूल मूल्याङ्कन रु. ……… रू. ८३,९३,५०८।८६

(ख) पर्खाल तर्फ:-

१. इंटा माटोको जोडाइमा जम्मा ७७१९७.४० घ.फि. को रू. ३९।३० प्र.व.फि.का दरले रु. ……… रू. ३०,३३,८५७।८०
मूल्य भएकोमा २% ले ३० वर्षको ह्रास कट्टी रू. १८,२०,२१४.७७ कटाई हुन आउने रु. ……… रू. १२,१३,५४३।१०

२. इंटा सिमेन्टको जोडाइमा जम्मा ९९६.४३ घ.फि. को प्र.घ.फि. रू. ५२.५८ का दरले हुने रू. ५२,३९२.२९ मा ०.७५% ले १० वर्षको ह्रास कट्टी रू. ३,९२९.४२ कटाइ हुन आउने ……… रू. ४८,४६२।८७

पर्खालतर्फको कूल मूल्य ……… रू. १२,६२,००५।९७

भवनतर्फको मूल्य ……… रू. ८३,९२,५०८।८६

सो अनुसार भवन र पर्खालको गरी कूल मूल्याङ्कन ……… रू. ९५,५५,५१४।८३

परिच्छेद - ३

न्यूनत्तम मूल्य निर्धारण प्रक्रिया

माटो आफू बोल्दैन र त्यसको कुनै मोल हुँदैन भन्ने उखानलाई हाम्रो मूल्याङ्कन प्रणालीहरूले पनि समेटेका छन् । लिने र दिनेको सम्झौतामा नै सिमित रहने जग्गाको मूल्यदर प्रणालीलाई किटानी गर्नु ज्यादै जटिल कार्य हो । एउटा जग्गा जतिपटक खरिद बिक्री हुन्छ, त्यसको मूल्यदर तुलनात्मक रूपमा बढ्दै गएको हुन्छ । सीमानाको जग्गाको मूल्यले आसपासको सबै जग्गाको मूल्यलाई प्रभावित पारेको हुन्छ । बढ्दो व्यापारिक क्षेत्र र बढ्दो आवास क्षेत्रले सीमित गर्दै ल्याएको शहर भित्रको जग्गा सुनकै टुक्रा जतिकै मूल्यवान् भएकोछ । तसर्थ, आज गरेको मूल्य भोलि फरक देखिने स्थिति एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ जग्गाको वैज्ञानिक मूल्याङ्कन प्रणाली छैन । विभिन्न निकायले आफ्नो।आफ्नो प्रयोजनको लागि छुट्टा छुट्टै मूल्याङ्कन गरी आएकाछन् । उदाहरणको लागि मालपोत कार्यालयले रजिष्ट्रेशनको पारित प्रयोजनको न्यूनतम मूल्याङ्कन गरेकोमा राजश्व छल्ने प्रचलनलाई नियन्त्रण सम्म गर्ने उद्देश्यले राखेको पाइएको छ भने नगरपालिकाले हैसियत मूल्याङ्कन गर्दा अधिक मूल्याङ्कन प्रणालीलाई समेटेको पाइन्छ । कर कार्यालयले गर्ने मूल्याङ्कन जग्गाबाट प्राप्ति हुने आयको आधारमा निर्धारण हुने गरेको पाइयो ।

प्रतिस्पर्द्धात्मक रूपमा सकभर बढी मूल्यमा बिक्री गर्नु पर्ने हालको आवश्यकताको लागि उपयोग मूल्याङ्कन चलन चल्तीको मूल्याङ्कन हो, यसलाई आंठा सरह मूल्याङ्कन पनि भनिन्छ । आंठा सरह मूल्याङ्कन हुन तत्काल छेउ छाउ वा उस्तै प्रकृतिका जग्गा के कति मूल्यमा खरिद बिक्री भएका छन् सो थाहा पाउन आवश्यक हुन्छ । औपचारिक रूपमा यस्तो मूल्य थाहा पाउन रजिष्ट्रेशन पारित गर्दा देखाइएको थैलीलाई आधार मान्नु पर्ने हुन आउंछ । तर वास्तविक लेनदेन र थैलीमा देखाइएको रकममा ठूलो अन्तर पर्ने हुँदा मुखमुखै कायम गरिएको मूल्यलाई समेट्न पर्ने स्थिति देखिन आयो । त्यस्तो चलन चल्तीको मूल्याङ्कन स्थानीय व्यक्तिहरू बुझी स्थानीय निकायले बढी मूल्याङ्कन गरिने हुंदा नगरपालिकाबाट गरी दिएको मूल्याङ्कनलाई नै आधार मान्नु उपयुक्त ठानिएको छ । भवनको मूल्याङ्कन गर्दा ह्रास कट्टी प्रणालीबाट ह्रास कट्टी गरी बाँकी रहन आएको मूल्यलाई नै भवन विभागले मूल्याङ्कन कायम गरी पठाइएको हुंदा सोही प्रणालीलाई आधार मानिएको छ ।

समितिको सिफारिश

१ न्यूनतम मूल्य निर्धारणको सम्बन्धमा

श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता भई केन्द्रीय कारागारले भोग चलन गरेको माथि उल्लेख भएको जम्मा जग्गा ४३-५-२-३ (रोपनी) को प्रति रोपनीको दर निर्धारण गरी भवनको मूल्याङ्कन समेत समावेश गरी केन्द्रीय कारागारको जग्गा तथा भवनको मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने हुँदा सर्वप्रथम मूल्याङ्कनका आधारहरूको विश्लेषण गर्न सान्दर्भिक ठानिएको छ।

२. मूल्याङ्कनका आधारहरू

क) रजिस्ट्रेशन पारितको प्रयोजनको लागि मालपोत कार्यालय काठमाडौंले निर्धारण गरेको न्यूनतम मूल्याङ्कन,

ख) कर प्रयोजनको लागि काठमाडौं कर कार्यालयले गरेका मूल्याङ्कन,

ग) हैसियत तथा चलन चल्तीको मूल्याङ्कनको लागि काठमाडौं नगर पालिकाले गरेको मूल्याङ्कन, र

रजिष्ट्रेशन पारितको प्रयोजनको लागि मालपोत कार्यालय काठमाडौंबाट प्राप्त भएको अनुसूचिमा संलग्न पत्रमा सबैभन्दा बढी मूल्याङ्कन क वर्गको जग्गाको प्रति रोपनी रु. ११ लाख, कर प्रयोजनको लागि काठमाडौं कर कार्यालयबाट प्राप्त भएको अनुसूचीमा संलग्न पत्रमा सबैभन्दा बढी मूल्याङ्कन भएको अञ्चल नं १ को जग्गाको प्रति रोपनी रु. ४० लाख र काठमाडौं नगर पालिकाको अनुसूचीमा संलग्न पत्रमा चलन चल्तीको मूल्य प्रति रोपनी १ करोड १२ लाख सम्म जाने भनी उल्लेख भएको छ।

वास्तवमा के कति मूल्याङ्कन उपयुक्त हुने भन्ने सन्दर्भमा विश्लेषण गर्दा कारागारले भोग चलन गरिआएको केही जग्गाको प्रकृति हेर्दा नगर पालिकाले मूल्याङ्कन गरिदिएको मूल्याङ्कन भन्दा पनि बढी मूल्यमा जान सक्ने र केही जग्गाको मूल्य सो भन्दा कम हुने पनि देखिन्छ। कित्ता प्लटिङ्ग गरी योजनाबद्धरूपमा व्यावसायिकरूपले बिक्री गर्दा मूल्याङ्कन बढी हुन सक्ने र मालसाला गरी एकमुष्ठ बिक्री गर्दा सरदर मूल्य कम हुने तथ्यलाई पनि नकार्न सकिँदैन।

त्यसर्थ, बिक्री वितरणको प्रक्रियाले पनि मूल्याङ्कनमा असर पार्ने भएकोले बिक्री वितरणको प्रक्रिया अनुसार नै न्यूनतम मूल्य सिफारिस गरिने नीति अवलम्बन गरिएको छ।

(२) बिक्री वितरणको प्रक्रिया सम्बन्धमा

केन्द्रीय कारागारको बिक्री वितरणको सन्दर्भ बिक्री गरिने कार्यमा मात्र सिमित नरही बिक्री गरिएको मूल्यबाट अर्को आधुनिक कारागार निर्माण गर्ने सम्ममा लक्षित रहेको हुँदा बिक्रीको मूल उद्देश्य अर्को स्थानमा नयाँ ढाँचाको कारागार बनाउनु रहेको छ। उद्देश्य अनुसार उद्देश्य प्राप्तिका प्रक्रिया निर्धारण गरिनु वाञ्छनीय हुँदा नयाँ कारागार बनाउने लक्ष्य तर्फ उन्मुख प्रक्रियाहरूलाई यहाँ समावेश गरिएको

छ। श्री ५ को सरकारले उपयुक्त सम्झेको प्रक्रिया कार्यान्वयनको लागि ग्राह्य हुनेछ।

(क) **अर्द्धसरकारी वा गैह्र-सरकारी संस्थालाई बिक्री गर्ने**

हाल केन्द्रीय कारागार शहरको झण्डै झण्डै बीच भागमा परेको र सो स्थान व्यापारिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूको नजीक भएकोले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ कार्यालयहरूलाई आकर्षित गरी संस्थागत रूपमा वार्ता प्रणालीबाट तोकिएको मूल्यलाई आधार बनाई वातावरणीय मापदण्ड पालन गरी उपयोग गर्ने शर्तमा चरणबद्ध तरीकाले बिक्री गर्नु उपयुक्त हुने।

(ख) **गैह्र-सरकारी संस्था सँग संझौता गरी सट्टापट्टाको प्रक्रिया अपनाउने**

वर्तमान आर्थिक कार्य प्रणाली अनुसार श्री ५ को सरकारले बिक्री वितरण बाट आर्जन गरेको रकम राजश्व दाखिला गर्नु पर्ने र राजश्वबाट खर्च गर्न बजेटमा विनियोजन हुनु पर्ने जस्ता अपरिहार्य प्रावधानले बिक्री गरी प्राप्त हुन आउने रकम बाट अर्को कारागार बनाउने विषय त्यति सरल हुन नसक्ने हुँदा तोकिएको एकमुष्ठ रकमले धान्न सक्ने जति निर्माण कार्य (डिजाइन र लगत इष्टमेटको आधारमा) गराई नगर पालिकाका जस्ता गैह्र सरकारी संस्थाहरूसंग संझौता गरी सट्टा पट्टाको प्रक्रियाद्वारा चरणबद्धरूपमा हक हस्तान्तरणको प्रक्रिया अपनाउँदा महानगरीय अवधारणालाई समेत अनुकूल हुन सक्ने देखिएको छ।

(ग) **सार्वजनिक बढावढ गराउने**

तोकिएको न्यूनतम मूल्यमा नघटने गरी आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियम अनुसार बोलपत्र आव्हान गरी सार्वजनिक बढावढको प्रक्रियाद्वारा सबैभन्दा बोलकबोल गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई बिक्री वितरण गर्ने प्रक्रिया कानून सगत हुने निर्दिष्ट प्रक्रिया भएकोले राजश्व र विनियोजन प्रणालीमा समावेश गरी क्रमिक रूपमा कार्यन्वयन हुने गरी बिक्री वितरण गर्न उपयुक्त हुन्छ तर यो प्रक्रियालाई कारागार सुधार समिति २०४७ को प्रतिवेदनले पूर्ण अस्वीकार गरेको छ।

(घ) **प्लटिङ् गरी प्लटको रूपमा चरणबद्ध तरीकाले वढावढ गराई बिक्री गर्ने**

आर्थिक दृष्टिकोणले यो प्रणाली सबैभन्दा बढी मूल्य प्राप्ति गर्ने प्रकृतिको भएपनि यसको उपलब्धि कारागार स्थानान्तरण भइसकेपछि मात्र हुने हुदा श्री ५ को सरकारलाई अग्रिम रूपमा ठूलो आर्थिक व्ययभार व्यहोर्न पर्ने देखिन आएकोले यस सन्दर्भमा यो प्रणाली उपयुक्त महसूस गरिएको छैन।

त्यसर्थ, बिक्री वितरणको माथि उल्लेखित विभिन्न प्रक्रिया कारागार सुधार समिति २०४७ को प्रतिवेदन समेतलाई मध्य नजर राख्दा व्यापारी केन्द, आवास तथा उद्योगको प्रयोजन बाहेक वातावरण संरक्षण समेत हुने गरी उपयोग गर्ने शर्तमा माथि १ र २ मा उल्लेखित प्रक्रिया मध्ये श्री ५ को सरकारले उपयुक्त सम्झेको प्रक्रिया अपनाउन यहाँ सान्दर्भिक सिफारीस गरिएको छ। प्रक्रियागतरूपमा गरिएको मूल्याङ्कन यहा प्रस्तुत गरिएको छ।

क्र.सं.	बिक्री वितरणको प्रक्रिया	जम्मा जग्गा आनामा	जग्गाको मूल्य प्रति आना रु. लाखमा	जग्गाको जम्मा मूल्य रु. (लाख)	भवनको मूल्य रु. लाखमा	जम्मा मूल्याङ्कन रु. लाखमा
१	गैह्र-सरकारी संस्थासँग सम्झौता गरी महापट्टा गर्दा	७९३.६८७५	७	४८५५.८१२५	९५.५५५१४	४९५१.३६७६४
२	गैह्र-सरकारी संस्थालाई बिक्री गर्दा	६९३.६८७५	८	५५४८.५	"	५६४४.०५५१४
३	सार्वजनिक बढाबढ गर्दा	"	८	६२४३.१८७	"	६३३८.७४२१४
४	प्लटिङ गरी कित्ता काट्न वितरण गर्दा	"	१०	६९३६.८७५	"	७०३२.४३०१४

स्थलगत निरीक्षण
र
भौतिक यथार्थता

कारागार शाखा, इलाम

कारागारको निरीक्षण मिति - २०५३।११।१० गते
कारागार निर्माण मिति - २०३३ साल
कारागारको क्षमाता - ५५
कारागार रहेको स्थान - इलाम बजार
बन्दी संख्या- पुरुष- ८०
महिला -४
आश्रित -१
जम्मा- ८५ जना

भौतिक स्थिति -

इलाम बजारभन्दा माथि भिरालो भागमा रहेको कारागार भवन निकै नै पुरानो भवन् हो । एउटा मात्र बुर्जा रहेको र कारागारको भवनको कम्पाउण्डभित्र पुरुष तथा महिला ब्लकहरू रहेका छन् । कारागार भवन भूकम्पको असरले चिरा परेको र प्लाष्टर उप्किएको देखिन्छ । कारागार प्रशासन र सुरक्षाकर्मीहरू बस्ने ब्यारेक पनि उक्त भवनमा नै रहेको छ ।

जग्गा तथा मूल्यांकन-

कारागारले जम्मा २४ रोपनी जग्गा चर्चेको छ । जसमा करिव ४ रोपनीको मात्र जग्गाधनी पूर्जा रहेको छ । इलामको भिरालो ठाउँ र बजार माथिल्लो भागमा रहेको हुँदा प्रचलित मूल्यमा प्रति रोपनी ३ देखि बढीमा ४ हजारसम्म मूल्य पर्न जाने देखिन्छ । सरकारी मूल्यांकन पनि प्रचलित मूल्य अनुसार नै कायम भएको छ ।
आय-आर्जनको अवस्था- ढाकाको टोपी बुन्ने र मुडा बनाउने कार्य बन्दीहरूबाट भइराखेको देखिन्छ ।

निरीक्षणको क्रममा देखिएका समस्या -

कारागार भवन निकै पुरानो भएको हुँदा साधारण मर्मत गर्नु पर्ने देखिन्छ । कारागारको जग्गामा तारबार नगरेको हुँदा स्थानीय व्यक्तिहरूबाट कारागारको जग्गा मिचिने सम्भावना छ र सुरक्षाकर्मीका परिवारहरूले अस्थायी छाप्राहरू बनाउने र तरकारी बाली लगाउने कार्यहरू गरिरहेका छन् । पानीको असुविधा भएको हुँदा पाइपद्वारा स्थायीरूपले नै पानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । सेफ्टीट्यांकी नभएको हुँदा तुरून्त नबनाएमा समस्या पैदा हुनजाने देखिन्छ ।

कारागार प्रमुखको भनाइ -

कैदी भन्दा थुनुवाको संख्या बढी रहेको र थुनुवा पनि धेरैजसो वन मुद्दाको भएको तथा बन्दीहरू बिरामी परिरहने कारणबाट समस्या देखिएको छ । तारबार लगाउने र सेपटीट्यांकीको समस्या समाधान हुनु पर्छ ।

सुरक्षा प्रमुखको भनाइ -

सुरक्षाकर्मीहरू बस्नको लागि ब्यारेक भवन पर्याप्त नभएको र पानी चुहिने खालको छ। सुरक्षाको लागि आवश्यक एवं बत्ती, लाइट इत्यादिको प्रबन्ध नभएर समस्या पैदा भइरहेको छ। कारागार सुरक्षागार्ड र.जि.प्र. का.का प्रहरीहरू कारागार सुरक्षागार्डमा पठाइएको हुँदा एकै कार्यालयबाट मात्र पठाइएमा उचित हुने देखिन्छ।

बन्दीहरूको भनाइ -

आय-आर्जनको लागि शीपमूलक तालिमको व्यवस्था भएमा बन्दीहरूको विकास हुन सक्छ। सबै किसिमका मुद्दाहरूमा कामदारी बापत कैदकट्टी हुने व्यवस्था गरिनु पर्छ। कारागारमा विजुलीबत्तीको प्रबन्ध र शौचालय सफाइ पनि हुनुपर्छ भन्ने गुनासो व्यक्त गरे।

कारागार शाखा; झापा

कारागारको निरीक्षण मिति - २०५३।११।९ गते
कारागार रहेको स्थान - भद्रपुर न.पा., चन्द्रगढी (झापा)
निर्माण मिति - २०२१ साल
कारागारको क्षमता - २००
बन्दी संख्या - पुरुष - १६२,
- महिला -१४ जना
जम्मा- १७४

भौतिक स्थिति -

कारागार र भवनको पश्चिमतर्फको पर्खाल चर्किएर धाँजा फाटेको छ। कारागारमा महिला बन्दीहरू पनि रहेका छन्। तर महिला र पुरुष बन्दीहरूको कोठाहरूमा जाँदा एउटै ब्लकभित्र रहेको कारणबाट एउटै बाटो भएर जानुपर्छ। कारागार भवनका कोठाहरू अँध्यारो खालका छन् र २ वटा कोठाको ढलानको बालुवा, रोडा, रड, खसिर हुन भएको हुँदा भत्कने स्थितिमा छ। महिला र पुरुष बन्दीगृहको छाना एउटै भएको हुँदा छतमा एक-अर्कोमा भेट हुन सक्ने स्थिति छ। घरेलु भवन जीर्ण खालको छ। ट्वाइलेटलाई तुरुन्त मर्मत नगरेमा भत्कन सक्ने सम्भावना छ। कारागार भवनको कोठा संख्या जम्मा ७ वटा छ। कार्यालय भवन २, भान्छा १ र बुर्जा जम्मा ३ वटा रहेका छन्।

जग्गा तथा मूल्यांकन -

कारागारको जग्गा जम्मा २ विघा २ कट्ठा रहेको। उक्त जग्गा कारागारको नाममा नापी भएको भए तापनि हालसम्म लालपुर्जा प्राप्त हुन सकेको छैन। सरकारी मूल्यांकन प्रतिविघा ६० देखि ८० हजार। प्रचलित मूल्य प्रतिकट्ठा ५० देखि ६० हजार।

कारागार भवनको स्थिति -

कारागार भवनका ७ कोठा मध्ये ५ कोठाहरू बन्दीहरू राख्नको लागि काम चल्ने स्थितिमा छन् भने २ वटा कोठा कुनै पनि बेला भत्कन सक्ने स्थितिमा छन्। झ्याल सानो र मक्किएको स्थितिको छ। छत चुहिने भएको हुँदा वर्षायाममा मर्मत गराउनु पर्नेछ। घरेलु कोठा काम चलाउ जस्तो खालको मात्र छ र हाल घरेलुको १ तान मात्र प्रयोगमा आइरहेको छ।

आय आर्जनको व्यवस्था -

कारागारभित्र घरेलु कार्यालयले घरेलु उद्योग स्थापना गरिदिएको भए तापनि एउटा तानमात्र हाताभित्र सञ्चालित छ। अन्य ४ वटा तान बिग्रिएर थन्किएका छन्। कारागारभित्र ढाकाको टोपी, सल र मुढा उद्योग सञ्चालित छ र अधिकांश कैदी बन्दीहरूको लागि आय-आर्जनको स्रोत बनेको छ। शीपमूलक तालिमको व्यवस्था घरेलु उद्योगले सञ्चालन गर्दै आएको छ।

निरीक्षणको क्रममा देखिएका समस्याहरू -

कैदी-बन्दीहरूलाई बस्न र सुत्नको लागि स्थानको अभावले समस्या देखिएको छ । महिला बन्दीहरूलाई एउटा औंसारो पीलो कोठामा राखिएको हुँदा सुत्नको लागि त्यति उपयुक्त छैन । कारागार भवन, पर्खाल, शौचालय सामान्य भुईंचालो नपरेमा वर्षा याममा बस्नको लागि निकै नै कष्टप्रद हुने देखिन्छ । कारागारको जग्गामा जाने आफ्नै बाटो छैन र तारबार नलगाइएमा जग्गा अतिक्रमण हुने सम्भावना देखिन्छ ।

खानेपानी तथा शौचालय -

खाने पानीको समस्या देखिएको छ, ट्युबवेल राखेमा मात्र समाधान हुनेछ । शौचालयको गाह्रो भत्किएर ढल्ने स्थिति छ । यसको व्यवस्था गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

कारागार प्रमुखको भनाइ -

जग्गा अतिक्रमण हुनबाट रोक्न तारबारको व्यवस्था हुनु अति जरुरी छ । घरेलुले सबै तानहरू संचालन गरी रोजगारी दिएमा बन्दीहरूको सीप विकासको साथै आय आर्जन हुन सक्ने देखिन्छ ।

सुरक्षा प्रमुख तथा बन्दीहरूको भनाइ -

सुरक्षा प्रमुख लगायत अन्य जवानहरूको लागि ब्यारेकको व्यवस्था अपर्याप्त छ, भान्छाघर कच्ची छ । बन्दीहरूका अनुसार सबै मुद्दाहरूमा शतप्रतिशत बाँकी कैद मिनाहा गरी छुटकारा पाउने व्यवस्था हुनुपर्ने, कारागारमा काम गरेको तथा अन्य कामदारीको दुवै पक्षको जोडेर कैद कट्टी हुनुपर्ने । कारागारमा सरसफाइका सामानको साथै कुचिकारको व्यवस्था हुनुपर्ने माग राखेका छन् ।

कारागार शाखा, (मोरङ्ग)

कारागारको निरीक्षण मिति - २०५३।११।७ गते ।
स्थानीय प्रतिनिधि तथा प्रशासकहरूसँग अन्तर्क्रिया मिति- २०५३।११।१०गते
महिला कारागारको जग्गा- १-१३-५-०
महिला कारागारको सरकारी मूल्य- १,३०,०००।- (प्रति कट्ठा)
महिला कारागार प्रचलित- ८००,०००।- (प्रति कट्ठा)
पुरुष कारागारको सरकारी मूल्य- ७६,०००।- (प्रति कट्ठा)
,, प्रचलित मूल्य- अगाडि भाग- ६,००,०००।-
" " - पछाडि भाग- ४,००,०००।-

बन्दी संख्या- पुरुष- ४६३
महिला- ३५
जम्मा- ४९८ जना

कारागार रहेको स्थान - (१) (पुरुष)-वि.न.उप.म.न.पा. वडा नं. १२ हाटखोला
(२) (महिला) देवकोटा चौक

निर्माण मिति - २०३३।३४ सालमा (जाँचपास नभएको) । महिला कारागार- राणाकालमा बनेको ।
कारागारको क्षमता - २५०

भौतिक स्थिति -

(क) पुरुष कारागार -

२०४५ सालको भूकम्पमा पुरानो कारागार भत्किएको हुँदा जाँचपास नभएको कारागार भए तापनि बन्दीहरूलाई तत्काल त्यसै रूपमा सारिएको । उक्त कारागार निम्न गुणस्तरको भएको हुँदा अधिकांश भाग भत्कने स्थितिमा रहेको छ । बुर्जामा जाने सिढी लगायत ढलान गरेको छतको सिमेन्ट, रड उप्किएर ढलान नै चुहिने र भत्कने स्थितिमा रहेको छ । बन्दी संख्या अधिक भएकोले हालको भान्छाघर पर्याप्त देखिदैन । नयाँ कारागार भए तापनि भौतिक स्थिति सन्तोषजनक छैन । कार्यालय भवन र महिला कारागार निर्माणाधीन स्थितिमा छन् ।

(ख) महिला कारागार -

२०४५ सालको भूकम्पले पुरानो कारागारको अधिकांश भाग भत्किएको र बन्दी बस्न नहुने भएको हुँदा पुरुष बन्दीहरू हाटखोलामा निर्माण भएको नयाँ कारागारमा सारिएको र एउटा बस्नमात्र सकिने ब्लकमा महिला बन्दीहरूलाई राखिएको छ । भत्किएको भागतर्फको इंट, काठहरू अन्य प्रयोजनका कार्यमा उपयोग हुन सक्ने देखिन्छ । महिला बन्दी रहेको ब्लकमा चर्केको भागहरू र भान्छाघर जीर्ण स्थितिमा रहेको छ ।
कारागारको जग्गा तथा मूल्याङ्कन - पुरुष कारागारको जग्गा - ३ बिघा

कारागार भवनको स्थिति -

कारागार भवनमा ठूला-साना गरी जम्मा १३ कोठा भए तापनि सुनसरी जिल्लाका समेत कैदी बन्दीहरू

[illegible] स्थानको अपर्याप्तता [illegible] नाजुक स्थितिको [illegible] छ । [illegible] खानामा समेत बस्न बाध्य छन् । बुर्जा ४ वटा [illegible] हुँदा पानी पर्दा निकै ठूलो समस्या देखा [illegible] स्थितिमा छ ।

[illegible] बन्दीहरू ढाकाको टोपी, मल,

आय आर्जनको व्यवस्था -

[illegible]

खानेपानी तथा शौचालय -

[illegible] समस्या जटिल रूपमा देखिएको छ । शौचालयको सेफ्टी ट्याङ्की [illegible] उचित व्यवस्थापन नभएको हुँदा [illegible]

[illegible]

कारागार प्रमुखको भनाइ -

[illegible] बुर्जामा जाने भऱ्याङ, पिकेट र कम्पाउण्डवाल [illegible] पुरानो कारागारको इँटा र भवन बनाउने काठ प्रयोग गरेमा [illegible] ढलेको तीनवटा पिलरको रूख पनि भवनमा [illegible] कम्पाउण्डमा [illegible] भवनलगायत शौचालय समेत सामान्य [illegible] छत, गारो सुरक्षाकर्मी [illegible] छ । [illegible] कारागार प्रमुखको धारणा रहेको छ ।

सुरक्षा प्रमुख तथा बन्दीहरूको भनाइ -

[illegible] निकासा भएको रकम समयमा नै कार्यान्वयन र [illegible] माग रहेको पाइयो । उक्त दुवै कारागारहरूको [illegible] हुँदा उक्त जग्गा तथा भवनको मूल्याङ्कन तथा [illegible] जनप्रतिनिधि तथा प्रशासकहरूसँग बुझ्ने क्रममा प्र.जि.अ., [illegible] भवन, शिक्षा अधिकारी तथा अन्य कार्यालय प्रमुखहरूको [illegible] अन्तरक्रिया कार्यक्रमको आयोजना पनि गरिएको थियो । [illegible] पारित भएका निर्णयका प्रतिलिपिहरू विभागमा छन् ।

सुनसरी कारागार, (इनरूवा)

निरीक्षण मिति - २०५३।११।१३
स्थानीय प्रतिनिधि तथा कार्यालय प्रमुखसँग अन्तर्क्रिया मिति - २०५३।११।१२
कारागार रहेको स्थान - इनरूवा बजार
निर्माण भएको मिति - २०३२-२०३४ साल

कारागारको भौतिक स्थिति -

ठक्का-पट्टा आह्वान गरी बनाइएको सुनसरी कारागार भवन र मोरङको पुरुष कारागार भवन एउटै नाप-नक्शा अनुसार तयार भएको देखिन्छ । जाँचपास नभएको हुँदा बेवारिसे स्थितिमा रहेको उक्त कारागार हाल लथालिंग स्थितिमा छ र वरपरका गाउँलेहरूको ट्वाइलेट भवनको रूपमा रहेको छ । त्यहाँ जडान भएका काठ-पात-फलामहरू समेत थुत्न झिक्न सक्ने जति झिकिएको अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

जग्गा तथा मूल्यांकनः- ३ विघा ५ कट्ठा १२ धुर ।

प्रचलित मूल्य - रू.१,५०,०००।- प्रचलित मूल्य ।

सरकारी मूल्य - रू.७० हजारदेखि ८० हजारसम्म (बाटोको संलग्नता अनुसार हुने ।)

बन्दी संख्या - नभएको । उक्त जिल्लाको बन्दीहरू विराटनगर कारागारमा राख्ने व्यवस्था गरिएको ।

कारागार भवनको स्थिति -

बेवारिसे स्थितिमा रहेको कारागार भएको हुँदा कारागारको फलामको ढोका भाँचिएको । झ्याल ढोकाको खापा, चौकोस लगायत झिक्न सकिने काठहरू सबै चोरिएका स्थितिमा छ । बाक्लो बस्ती नभएको क्षेत्रमा रहेको हुँदा पर्खाल तथा गारोको इँटा र रडसमेत चोरिएको छ । बुर्जाहरूको स्थिति ठिकै किसिमको छ । कमसल र न्यून गुणस्तरको सामान प्रयोग गरिएको हुँदा गारो कुनै बेला भत्कन सक्छ र छत चुहिने स्थितिमा भएको हुँदा भवन नै धराशायी हुने स्थितिमा छ ।

निरीक्षणको क्रममा देखिएका समस्याहरू -

कारागारको जग्गा उपयुक्त ठाउँमा रहेको भए तापनि उचित संरक्षणको अभावमा भवनको सामान नाश भएर जानुका साथै कारागारको जग्गामा तारबार नलगाइएको हुँदा जग्गा स्थानीय व्यक्तिहरूबाट अतिक्रमण हुँदै गइरहेको छ । कारागारको सम्पत्ति नाश हुनबाट जोगाउनको लागि पालो पहराको व्यवस्था गरिनु उचित देखिन्छ । हालसम्म जाँच पास नभएर अलपत्र भएको हुँदा एउटा निश्चित व्यवस्था गरी संरक्षण हुनुपर्दछ ।

उक्त कारागारको जग्गा तथा भवन सुनसरीको सदरमुकाम जस्तो अति-बहुमूल्य स्थानमा रहेको हुँदा उक्त भवन तथा जग्गाको मूल्यांकन तथा उचित सदुपयोग गर्ने विषयमा जनप्रतिनिधिहरू तथा कार्यालय प्रमुखहरूसँग बुझ्ने क्रममा स.प्र.जि.अ., नगर प्रमुख, वडा सदस्य, मालपोत, नापी, भूमिसुधार, भवन विभाग, शिक्षा लगायत अन्य आमन्त्रित व्यक्तिहरूको समुपस्थितिमा घर-जग्गाको मूल्यांकन गराउनुको साथै एक अन्तरक्रिया कार्यक्रमको पनि आयोजना गरिएको थियो । उक्त कार्यक्रममा जग्गा तथा भवनको मूल्यांकन गर्ने विषयमा विस्तृत छलफल पश्चात् पारित भएको निर्णयहरूको फोटोकपी सम्बन्धित निकायमा सुरक्षित छ ।

वास्तवमा सुनसरी जिल्लाको कारागार भवन रहेको जग्गा वर्तमान नगरपालिकाको बस्ति-आबादी बढ्दै गएको क्रममा उक्त जग्गाको महत्व निकै हुन्छ। नगर विकास समिति लागि प्लटिङ गरी बिक्री-वितरण गर्दा पनि कारागार बनाउन पुग्ने आर्थिक जगेर्ना हुन

कारागार शाखा, धनकुटा

कारागारको निरीक्षण मिति - २०५३।१।१२ गते
कारागार रहेको स्थान - धनकुटा बजार वडा नं. ७
कारागार निर्माण मिति - २०४५ सालमा [illegible]
कारागारको क्षमता - ७०
जग्गा तथा मूल्यांकन - ३ रोपनी १३ आना २ पैसा
प्रतिरोपनी ६० देखि ७० हजार रुपैयाँसम्म।
बन्दी संख्या - २९ जना पुरुष। त्यसमध्ये ३ जना विदेशी।

भौतिक स्थिति -

वि.सं. २०४५ सालको भूकम्पले धनकुटा कारागार नराम्रोसँग क्षति भई जिल्ला अदालतको लागि बनाइएको नयाँ भवनमा मिति २०५०।१।४ मा स्थानान्तरण गरी कैदी बन्दीहरूलाई सारी कारागार भवनको रूप दिइएको छ। पुरानो कारागार भवन पूर्ण रूपले नष्ट नहुने गरी भत्किएको र कारागार कार्यालय भवन रहेको स्थानमा हाल जि.प्र.का. अन्तर्गतका संरक्षणात्मक बस्न गरेको देखिन्छ। अदालतको भवन भएको हुँदा कारागारको ढाँचामा उक्त भवन नभएको र सुरक्षाका दृष्टिकोणले अनुपयुक्त छ। तर जसो-तसो गरी निर्वाह गरेका छन्।

पहिले पनि कारागार निर्माण गर्ने भनी जग्गा छुट्याइएका छ। तर उक्त जग्गा ऐलानी भएको र नाप-नक्शा भएको छैन। कारागार हटाउने देखिन्छ। हाल कारागार रहेको जग्गा ०-२-२ मात्र छ। भवनबाहेक कम्पाउण्ड र अन्य जग्गा छैन। उक्त जग्गा अदालतको नाममा रहेको छ। प्रतिरोपनी ५० हजारसम्म जान सक्ने प्रचलित मूल्य। तर उक्त जग्गा बिक्री गर्न मिल्ने खालको छैन।

कारागार भवनको स्थिति -

पुरानो कारागार भवन भिरालो भागमा रहेको र भूकम्पले क्षत-विक्षत भएको छ र गाह्रो-पर्खाल पनि भग्नावशेष रूपमा रहेको छ। पुरानो कार्यालय भवन बस्न हुनेसम्म खालको छ। हाल भएको कारागार भवनको तल्लो तलामा एकापट्टि निसान भगवतीको मन्दिर र अर्कोपट्टि एक कोठामा बन्दीहरू राखिएका छन्। माथिल्लो तलामा कारागार कार्यालय रहेको र बुर्जाको सट्टा माथिल्लो तलामा नै सुरक्षाकर्मीले पहरा दिने गरी मिलाइएको छ।

आय आर्जनको अवस्था -

कारागार भित्रका कैदी बन्दीहरूले आय आर्जनको रूपमा टोपी तथा मुडा (मेच) बनाउने कार्य गरिरहेका छन्।

निरीक्षणको क्रममा देखिएका समस्याहरू -

हाल कैदी बन्दी राखिएको जिल्ला अदालतको भवन निकै सानो भएको र तलतिर निसान भगवती जस्तो प्रसिद्ध धार्मिक स्थल तथा सँगै जिल्ला प्रहरी कार्यलय रहेको हुँदा कारागार उपयुक्त स्थानमा रहेको छैन। बन्दीहरूको लागि सुत्न-बस्न कोठा सानो भएको हुँदा निकै नै असुविधायुक्त भएको र गुम्सिने, रूघा खोकी लाग्ने

[illegible] ... ल्याउन् पर्ने अवस्थामा भएको हुँदा [illegible] सुरक्षाको दृष्टिकोणले [illegible] अनुपयुक्त स्थान जस्तो देखिन्छ।

[illegible] तथा शौचालय -

[illegible] छ। शौचालय पर्याप्त छैन र सेफ्टीट्याङ्की [illegible]

कारागार प्रमुखको भनाइ -

[illegible] उक्त कारागार भवन [illegible] हस्तान्तरण गरी अन्यत्र नै कारागार [illegible] नभएको र गर्दै [illegible] मात्र [illegible]

सुरक्षा प्रमुख तथा बन्दीहरूको भनाइ -

[illegible] उचित व्यवस्था नभएको र पत्र-पत्रिका तथा पुस्तकालय [illegible]

कारागार शाखा, उदयपुर

निरीक्षण मिति - ०५३।०।१९

कारागार बनेको साल - २०३८ साल

कारागारको क्षमता - ५० जना ।

कारागारको जमिन - १-३-१६-१६१/२ (बिगाहा)

कारागार भवनले ओगटेको जग्गा - करीव ५ कट्ठा

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	३५	९	-
महिला	-	२	

कारागार भवन -

यस कारागारको जग्गा १-३-१६ १।२ (बिगहा) भए तापनि कुनै हाता पर्खाल वा तारबार केही नलगाइएको हुँदा साँध-सीमानाका व्यक्तिहरूबाट अतिक्रमण हुन सक्ने स्थिति रहनुका साथै जग्गाको आकार-प्रकार पनि नमिलेको (बाँगो टिंगो) पाइयो ।

यस कारागार २०३९ सालमा निर्माण भए तापनि २०४५ सालमा गएको भूकम्पबाट हाता पर्खाल पश्चिमतर्फ चर्केको पाइयो । बन्दीगृहको बाहिरी गारोमा लगाइएको प्लाष्टर उक्किएको र छानाबाट केही रसाउने गरेको भन्ने सुनियो तथा बन्दीगृहको दक्षिणपट्टि पनि भूकम्पबाट केही चर्कि प्लाष्टर ठाउँ-ठाउँमा उक्केको पाइएको । त्यस्तै, दक्षिण-पूर्वी दिशातर्फको बूर्जाको रेलिङ ठाउँ-ठाउँमा भाच्चिएको ।

कारगारभित्र महिलातर्फ १ र पुरुषतर्फ ७ वटा कोठाको व्यवस्था गरिएको । पुरुषतर्फ ७ वटा कोठामध्ये २ वटा कोठा ठूला र ५ वटा कोठा स-साना भएको । बन्दीगृहको अवस्था (उल्लेखित कुरा बाहेक) सामान्य अवस्था रहेको छ ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- महिलातर्फ १ वटा र पुरुषतर्फ ४ वटा शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- धाराको लाइन (पाइप) २ भए तापनि ब्यारेकतर्फ १ लाइन र बन्दीगृहतर्फ १ लाइन ल्याइएको । भित्र र बाहिर १।१ पानी ट्यांकीको व्यवस्था गरिएको । १ लाइन पाइप हाल थुनिएको समेत पाइयो तर पनि पानीको समस्या त्यत्ति भएको पाइएन ।
- भान्छा चोकमा (बाहिर) खुलारूपमा गर्ने गरेको पाइयो ।
- बिजुली बत्तीको राम्रो व्यवस्था भएको । साथै ९ वटा पंखाको व्यवस्था भएको ।
- निकास ढल नजिकै खोल्सामा पुऱ्याइएको कुनै सेफटी ट्यांकीको व्यवस्था नभएको ।
- खेलकूदतर्फ क्यारेमबोर्ड, चेस, भलिबलको व्यवस्था रहेको ।

सीप तथा उद्योग -

सीप तथा आयमूलक उद्योग प्रस्तुतफबाट सञ्चालन नभए तापनि ७ वटा तान रहेकोमा ... वटा तानमा टपी बुन्ने गरेको पाइयो र उक्त तानहरू सुलारूपमा प्रयोग गरेको देखियो ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- भान्सा कोठा बाहिर भएको हुँदा जस्ता लगाई दिनु पर्‍यो ।
- गर्मी याममा पानीको समस्या पर्ने भएकोले सोको समस्या समाधान गरिनुपर्ने ।
- नाली-ढलको राम्रो व्यवस्था ।
- पुस्तकालयको राम्रो व्यवस्था हुनुपर्‍यो ।
- पठन पाठनको व्यवस्था ।
- औषधोपचार गर्ने अ.हे.ब. को दरबन्दी नभएकोले स्वास्थ्य परीक्षणमा समस्या भएकोले ...
- ३ वर्षसम्म पुर्पक्षमा रहेका थुनुवाहरू यस कारागारमा रहेकाले छिटो फैसला गराउने ...
- कारागारमा प्रवेश गर्दाकै अवस्थामा लत्ता कपडा ओड्ने-ओछ्याउने कपडाको अवस्था ...
- सीप तथा आयमूलक उद्योग सञ्चालन ।
- बिरामी थुनुवा कैदीलाई स्वास्थ्योपचार हुने कारागारमा स्थानान्तरण ।

ब्यारेक सम्बन्धमा -

२० जना सुरक्षाकर्मीको दरबन्दी भएको यस कारागारमा सुरक्षाकर्मीको बस्ने ब्यारेक र ... भएको र इन्चार्ज बस्ने कोठा र अफिस कोठा नभएको भन्ने गुनासो भएको ।

कारागार प्रशासन

कारागार प्रशासन १ कोठामा सञ्चालन गरिएको र महिलालाई कार्यालय प्रयोजनको ... कोठामा राखिएको हुँदा कार्यालयको लागि कर्मचारी बस्ने स्थानको अभाव भएको भन्ने जेलर ...

कारागार शाखा, सप्तरी

निरीक्षण मिति - ०५३।०१।९
कारागार निर्माण भएको साल - १९९०
कारागारको क्षमता - १२५
कारागारको जग्गा - २-१३-१९ (बिगहा)
कारागारको भवनले ओगटेको जमिन - करीब ५ कट्ठा
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	६६	३४	-
महिला	२	५	२

कारागारको जमिन -

कारागारको जग्गा-जमिन बन्दीगृह बाहेक सबै खुला अवस्थामा रहेको । बन्दीगृहको पूर्व, उत्तर र दक्षिणतर्फ विभिन्न व्यक्तिले छाप्रा हाली बसेको पाइयो ।

कारागार भवन -

पुरुषतर्फको बन्दी गृह जस्ता पाताले छाएको २ तले भवनमा साना ठूला गरी जम्मा १४ वटा कोठाको व्यवस्था भएको । माथिल्लो तलाको भूईंमा माटोले पुरिएको । जस्ताले छाएकोले ठाउँ-ठाउँमा चुहिनुका साथै बन्दीगृहको गारो ईंटा माटोको जोडाइले बनेको हुँदा कमजोर अवस्थामा रहेको । दक्षिण पूर्वी बूर्जाको जगमा र भऱ्याङको भित्तापट्टि मुनि चर्केको र पिलर भत्केको । त्यस्तै, पूर्वपट्टिको चर्केको झ्यालका चौकोस मक्किएको अन्य दिशातर्फका झ्यालहरूको फलामका चौकोसहरू खियाले खाई जीर्ण रहेको । बन्दीगृहको मूलद्वार र फलामको रेलिङ पनि ठाउँ-ठाउँमा बिग्र-भत्केको । तल्लो तलामा ईंटा मक्की ठाउँ-ठाउँमा ईंटा समेत खसेको । भान्सा कोठाको गाह्रो पनि चर्की ठाउँ-ठाउँमा ईंटा खसेको देखिने । तल्लो तलाको दक्षिण-पूर्वपट्टि रहेको जस्ताले छाई बन्दी बस्ने कोठाको जस्ता चुहिने अवस्थामा रहेको भन्ने बुझिन आएको ।

महिलातर्फको बन्दीगृह २०४४ सालमा मर्मत-संभार ढलान गरी २ कोठाको व्यवस्था गरिएको । भित्री ढोकाको फलामको रड निस्केको र मूलद्वारको रेलिङको सधार फुटेको हुँदा राम्रोसग नसर्ने भएको ।

बन्दीगृहको हाता पर्खाल पाको ईंटा र माटोको जोडानबाट निर्मित भएको र सोमा प्लाष्टर गरिएको । दक्षिण-पश्चिम र उत्तरपट्टि ठाउँ-ठाउँमा चर्केको तथा उत्तरतर्फको भित्रपट्टिको हाता पर्खाल लच्केको र चर्केको देखिने । समष्टिगतरूपमा हेर्दा बन्दीगृह र हाता पर्खाल जीर्ण देखिनुका साथै बूर्जा समेत भत्केको बिग्रेको पाइएको ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- खानेपानीको लागि ५ वटा ह्याण्डपम्पको व्यवस्था भएको ।
- पुरुषतर्फ ४ वटा र महिलातर्फ २ वटा शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- महिला र पुरुष दुवैतर्फको लागि १ सेप्टीट्याकीको व्यवस्था भएको ।

- बिजुली बत्तीको वायरिङ भने व्यवस्थित नभई तारहरू झुण्ड्याई त्यसैमा बल्ब लगाइएको ।
- पानीको नाली खुला रूपमा छोडिएको ।
- मनोरञ्जनात्मक साधनतर्फ १ टी.भी., २ थान क्यारमबोर्ड, चेस तथा लुँडोको व्यवस्था भए...
- पुस्तकालय नभएको ।
- कुनै सीपमूलक आयमूलक उद्योग धन्दा र शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम नभएको ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- उद्योग-धन्दाको व्यवस्था ।
- प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था ।
- खेलकुदका सामान न्यून भएकोले थप गर्ने ।
- वृद्ध कैदी बन्दीलाई कैद मिन्हा-माफीको व्यवस्था ।
- यस कारागारमा रही उपचार हुन नसकेका रोगीहरूलाई स्वास्थ्योपचार गराउन सक्ने ... स्थानान्तरण गर्ने ।

कारागार प्रशासन सम्बन्धमा -

कारागार प्रशासन २ कोठे १ तले भवनमा संचालन भएको र राम्रो अवस्थामा रहेको । जेलर ... २ कोठाको व्यवस्था भै राम्रै अवस्थामा रहेको छ भने पुरानो खालको जस्ताको छाना भएको १ कोठे ... लागि छुट्याइएको सो भण्डार पनि राम्रो अवस्थामा रहेको ।

ब्यारेक सम्बन्धमा -

ब्यारेक दरबन्दीअनुसार २५ जना बस्ने स्थान पुग्ने देखिएको । उत्तरपट्टि मूलद्वार माथि सा... मिल्ने खालको साधारण बूर्जा बनाउन अनुरोध भएको र अन्य अवस्था राम्रो भएको ।

कारागार शाखा, सिराहा

निरीक्षण मिति - ०५३।१०।२०

कारागार भवन बनेको साल - २०३४।३५ आ.व.

कारागारको क्षमता - १५० जना

कारागारको जग्गा - २-१-६ (बिगहा)

कारागार भवनले ओगटेको जग्गा - करीब १५ कट्ठा

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	८०	३८	-
महिला	१	५	३

कारागार भवन -

यस कारागारको जग्गा २-१-६ भए तापनि सो जग्गा साँध-सीमाना यकीन गरी छुट्याइएको । जग्गाको आकार-प्रकार मिले तापनि जग्गा घेर्न हाता पर्खाल वा तारबारले नघेरी खुला अवस्थामा रहेको । हाल जिल्ला प्रशासन कार्यालय रहेको जग्गा समेत कारागारको भएको । सोको स्रेस्ता कारागारसंग नभएको । जिल्ला प्रशासन कार्यालयले आफ्नो हाता निर्माण गर्दा करीब १० धुर जति जग्गा जिल्ला प्रशासनको हाताभित्र पर्न गएको । कारागार भवन जग्गाको दक्षिण मोहडापट्टि निर्माण भै उत्तरतर्फ खाली राखी त्यस खाली जग्गामा बालीनाली लगाएको पाइयो ।

बन्दीगृह महिला र पुरुषको लागि छुट्टाछुट्टै हातामा निर्माण भै मूल प्रवेशद्वार भने एकै ठाउँमा भएको । पुरुषतर्फ ६ वटा तथा महिलातर्फ २ वटा कोठा व्यवस्था भएको । पुरुषतर्फको सबै कोठामा पानी चुहिने र सिलिङगको प्लाष्टर समेत उक्केको तथा ३ नं. कोठामा बीम चर्केको । ४ नं. कोठाको भित्रपट्टिको बीच भागमा चर्केको । त्यस्तै, महिलातर्फ पनि सुत्ने कोठाको दक्षिण पूर्वी भागको गाह्रो चर्केको । महिला र पुरुषबीच बाहिरी हातामा समेत पर्खाल लगाई छुट्टयाउनु पर्ने अवस्था भएको । पुरुषतर्फ सबै कोठामा भित्री शौचालयको व्यवस्था भए तापनि सबैमा ढोका नभै खुल्ला रहेको । बाहिरी शौचालय ८ वटा राम्रो अवस्थामा भएको । महिलातर्फ पनि भित्री शौचालय खुला अवस्थामा रहेको ।

हाता पर्खाल माथि २ वटा बुर्जा भएको । बूर्जाहरू पर्खालमा सटेर हाता पर्खाल भन्दा बाहिर भएकोले एक बूर्जाबाट अर्को बूर्जा मुनिको भाग नदेखिनुका साथै पालो-पहरा बसेका सुरक्षाकर्मीले आफू पालो बसेको बूर्जा मुनिको कुनामा समेत देख्न नसकिने अवस्था भएको ।

भवन र हाता पर्खालको अन्य अवस्था सामान्य भएको ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- पुरुषतर्फ १ टी.भी. सेटको व्यवस्था भएको ।
- बत्तीको वायरिङ व्यवस्थित नभएर तार झुण्ड्याई त्यसैमा बल्व राखी बत्ती बालिएको ।
- प्रत्येक कोठामा १।१ वटा पंखा राखिएको ।

- पुरुषतर्फ ३ वटा र महिलातर्फ खाने पानीको लागि १ वटा ह्याण्डपम्पको व्यवस्था भएको ।
- [illegible] पुरुषतर्फ १ कोठामा ८ खाना भएको शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- [illegible] र सीप तथा आयमूलकसम्बन्धी कुनै कार्यक्रम नभएको ।
- महिला र पुरुष दुवैतर्फको लागि ५ खाना भएको सेफ्टी ट्याकीको व्यवस्था भएको । तर [illegible] नभएको । उक्त सेफ्टी ट्याकी बन्दी गृहको हाता भित्रै कायम गरिएको ।

कारागार प्रशासन सम्बन्धमा -

३ कोठे पक्की भवनको तल्लो तलाको २ कोठामा कार्यलय संचालन भै माथिल्लो तलाको ३ कोठा[illegible] क्वाटर कायम गरिएको । बन्दीहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न स्थानाभावले गर्दा र स्वास्थ्य-उपकरण[illegible] भएकोले कठिनाई भएको भन्ने जेलरको गुनासो भएको र जेलर क्वाटर भएको तलामा बाहिर [illegible] खाना लगाउन बाँकी देखिएको । गोदाम भन्ने बन्दीको कमीले गर्दा बन्दीगृहको खाली कोठा[illegible] गरेको पाइयो ।

फर्निचरको अभाव भएको भन्ने समेत जेलरको गुनासो भएको छ ।

ब्यारेक सम्बन्धमा -

२५ जना सुरक्षाकर्मीको दरबन्दी भएको, यस कारागारमा सुत्ने ठाउँ र इन्चार्जको कार्यलय अभाव[illegible] भन्ने प्र.स.नि. को गुनासो रहेको छ ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- शौचालय अपर्याप्त भएकोले थप गरि दिने ।
- सेफ्टीट्याकी हाता भित्रै भएकोले बाहिर सारी दिनु पर्‍यो ।
- पुस्तकालयको व्यवस्था ।
- व्यक्ति विशेषबाट ढाका टोपी र मुडा बनाउने गरेकोले बजारको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- राशन सिधामा कम भएको ।
- क्षयरोगका ११ जना बिरामी भएकोले राम्रो स्वास्थ्योपचार हुने ठाउँको कारागारमा स्थानान्तरण[illegible]
- घर पायक कारागारमा स्थानान्तरण गरी दिने व्यवस्था ।

कारागार शाखा, सोलुखुम्बु

निरीक्षण मिति - २०५३।१२।१६।७ गते
कारागार स्थापना - २०१४।१५ सालतिर
कारागारको क्षमता - २५
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	२३	१३	२
महिला	८	२	-

कारागारको जग्गा जमिन -

हाल संचालन भएको कारागार भवन शरणार्थी राख्ने व्यवस्था भएको भवनमा शरणार्थी नभएकोले कारागार संचालन गरिएको । कारागारको छुट्टै भवन निर्माण गर्न जि.वि.स.ले करीव २३ रोपनी जग्गा छुट्याइएको ।

कारागार भवन -

यस भवनमा २०२४।२५ सालदेखि कारागार संचालन भै आएको । हाल घरजग्गा सम्बन्धमा छिरिङ तेन्जिङ लामासँग हक-बेहक दर्ता मुद्दा परी जि.अ. बाट मिति २०५३।९।२३ मा निज लामाकै ठहरी फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर पुनरावेदन परेको रहेछ । भवनको क्षेत्रफल ३८४४ व.फ. भएको बुझिन आयो ।

भवनको अवस्था सारै पुरानो र जीर्ण हुनुका साथै साँघुरो खोरजस्तो भै होचोसमेत भएको । कारागार भवन धेरै हाता पर्खाल नभएको कारणबाट मूलद्वार खोल्नासाथ खुला अवस्था रहेको । भवनको गाह्रो ठाउँ-ठाउँमा पट्पटी फुटी धाँजा फाटेको । महिलाको लागि १ वटा कोठामात्र व्यवस्था भएको हुँदा महिलातर्फको दैनिक सिधा समेत पुरुषतर्फ पठाई पुरुष बन्दीहरूले नै खाना पकाई महिलालाई दिने गरेको । कारागार भवनको सिमित कोठा सिमित चहल पहल र सिमित आकास भएकोले अति नै साँघुरो जीर्ण अवस्थामा रहेको पाइयो ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- भवनभित्र शौचालयको सामान्य व्यवस्था भएको ।
- पानी बत्तीको पनि सामान्य सुविधा भएको ।
- खेलकूद तथा मनोरन्जनात्मक कार्यक्रम केही नभएको ।

सीप तथा आयमूलक तथा शिक्षा सम्बन्धमा -

- सीप तथा आयमूलक कार्यक्रम केही नभएको ।

तर व्यक्ति विशेषबाट नाम्लो, दाम्लो, ऊनी, स्वीटर जस्ता सामान्य किसिमका बुनाइका काम केही व्यक्तिले गर्ने गरेको ।

समष्टिमा कारागार साँघुरो, जीर्ण भएको कुनै पनि समय अप्रिय घटना घट्न सक्ने संभावना देखिन्छ ।

निरीक्षण मिति - ०५४।११।१४
कारागारको भवन बनेको साल - २०४५
कारागारको क्षमता - ५०
कारागारको जग्गा जमिन - ९-३-४ रोपनी
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	१४	९	४
महिला	४	१	-

कारागार भवन -

कारागार भवनमा ३ वटा कोठा पुरुषतर्फ छुट्याइएको । महिलातर्फ पनि छुट्टै व्यवस्था [illegible] भान्छा घर नभएको । हाता पर्खाल पक्कि रहे तापनि केही होचो रहेको । बुर्जा २ वटा व्यवस्था [illegible] भत्कने अवस्थामा रहेको । अन्य अवस्था सामान्य भएको पाइयो ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- महिला र पुरुषको छुट्टाछुट्टै शौचालय रहेको ।
- महिला बन्दी गृहतर्फ पानीको व्यवस्था भित्रै रहेको ।
- महिलाको लागि रातमा शौचालयको अभाव भएको ।
- पुरुष बन्दीलाई छुट्टै भान्छा घरको व्यवस्था नभएको ।
- पानीको लागि ठूलो १ र सानो २ वटा पानी ट्याकीको व्यवस्था भएको ।
- कारागारभित्र बिजुली बत्तीको व्यवस्था भएको ।

सीप तथा आयमूलक कार्यक्रम तथा शिक्षा -

- सरकारी स्तरबाट कुनै सीप तथा आयमूलक कार्यक्रम नभएको तर व्यक्ति विशेषबाट टोपी [illegible] नाम्लो जस्ता सामान बनाउने गरेको ।
- पुस्तकालयको व्यवस्था नभएतापनि केही पत्रिका पाउने सुविधा भएको ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- पढाउने व्यवस्था होस् ।
- टेलिभिजनको व्यवस्था होस् ।
- दैनिक भेटघाट गर्न पाइयोस् ।
- पानीको आपूर्ति दिनभरि होस् ।
- पत्र-पत्रिका दैनिक उपलब्ध होस् ।
- भान्छाघरको व्यवस्था होस् ।

अन्य -

- कारागार कार्यालय, ब्यारेक, जेलर-क्वाटर, गोदाम घर एकै घरमा भएकोले सांघुरो महसुस भएको ।
- सुरक्षातर्फ दरबन्दी अनुसार प्रहरी नभएको भन्ने जेलर तथा सुरक्षा प्रमुखको भनाइ रहेको ।

कारागार शाखा, सिन्धुली

[illegible]

कारागार भवन –

[illegible] मूल प्रवेशद्वार एउटै भएकोले छुट्टै महिला राख्ने हाता [illegible] महिलालाई भित्री हाता भन्दा बाहिरको २ कोठामा [illegible] भएकोले महिला उक्त कोठामा सिमित रहेका । [illegible] देखिन्छ ।

[illegible] लागि बनाइएको हुँदा त्यसमा महिलालाई राखिए[illegible] पार ठाउँमा पानी चुहिने भन्ने गुनासो भएको [illegible]

[illegible] कारागारको नाममा दर्ता रहेको जग्गा धेरै तारबार लगाए[illegible] मानिस र चोपाया कारागार हाता भित्र सजिलैसग आउ[illegible] पूर्व, पश्चिम र दक्षिणपट्टि चर्केकोले टालटुल पारेको [illegible] हाता लाग्दा र माथिल्लो भागमा बोझ बढी भएकोले [illegible]

कारागार प्रशासन सम्बन्धमा –

[illegible] २ कोठे भवन भए तापनि १ कोठामा महिला बन्दी राखिएको हुँदा १ कोठामा [illegible] भवनको व्यवस्था भए तापनि ओसिलो भएकोले सामान कुहिने भन्ने गुनासो [illegible] व्यवस्था नभएको ।

ब्यारेक सम्बन्धमा –

[illegible] कारागारमा १० जनासम्म मात्र अट्ने ब्यारेक भएकोले सानो भएको । [illegible] भन्ने भनाइ रहेको तथा अन्यअवस्था राम्रो देखिन्छ ।

अन्य भौतिक सुविधा सम्बन्धमा –

- [illegible] २ वटा र महिलातर्फ १ वटा व्यवस्था भएको ।

- महिलाको लागि छुट्टै हाता नभएको ।
- धाराको पाइप लाइन २ वटा भए तापनि १ वटा नचल्ने स्थितिमा भएकोले पानीको समस्या खडा भएको छ ।
- ३ वटा (१ वटा छानामा समेत) पानी ट्याकी भएतापनि पानी थोर रहने गरेको भन्ने बुझिएको ।
- भान्साघर चोकमा व्यवस्था गरिएको ।
- पुस्तकालय बन्दीहरूकातर्फबाटै संचालन भए तापनि व्यवस्थित ढंगबाट नरहेको ।
- खेलकुदका सामानमा चेश, क्यारेमबोर्डकोव्यवस्था भएतापनि अपर्याप्त भएको भन्ने गुनासो भएको पाइयो ।
- टोपी बुन्ने तान १३ वटा व्यवस्था भै व्यक्ति विशेषबाट टोपी बुन्ने र केही मुडा (अर्डर भएमा) बन्ने गरेको ।
- कोठै पिच्छे ११ वटा पंखाको व्यवस्था भएको ।

बन्दीका गुनासाहरू –

- पानीको समस्या भएकोले पाइपलाइन बढाइयोस् ।
- बिजुली बत्तीको शक्ति कम भएकोले समय समयमा फ्यूज जाने हुँदा शक्ति (पावर) बढाउने व्यवस्था ।
- पुस्तकालयको लागि सहयोग ।
- सीप तथा आयमुलक उद्योग संचालन ।
- टोपी बुन्ने तान राख्ने छुट्टै टहराको व्यवस्था ।
- कतिपय पंखाहरू बिग्रेकोले मर्मत हुनु पर्ने ।
- खेलकुदका सामानको संख्या बढाउनु पर्‍यो ।
- स्वास्थ्यकर्मीको दरबन्दी नभएकोले स्वास्थ्योपचारमा समस्या भएको र हाल अस्पतालबाट आउने हे. अ. नियमितरूपमा नआउने भएकोले स्वास्थ्यकर्मीको दरबन्दी कायम गरियोस् ।
- बन्दीहरू कारागारमा आएका बखत नै ओढ्ने ओछ्याउने व्यवस्था होस ।

कारागार शाखा, महोत्तरी

निरीक्षण मिति - २०५३।१०।१८
कारागार बनेको साल - १९९४ वि. सं.
कारागारको क्षमता - १३५ जना
कारागारको जग्गा -१-१०-१ बिगहा
कारागारले ओगटेको जग्गा - करीब १० कट्ठा
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष-	१११	५२	-
महिला-	२	२	-

कारागार भवन सम्बन्धमा -

कारागारको जग्गा १-१०-१ (बिगहा) कायम भए तापनि चारैतिर खुला अवस्थामा भएकोले व्यक्ति ... अतिक्रमण भएको भन्ने गुनासो भएको र बन्दीगृहको पूर्व-दक्षिणपट्टि सार्वजनिक रूपबाट हिड्न दिएको ... कारागारको सुरक्षामा समेत बाधा पर्न गएको भन्ने बुझिएको । कारागारको जग्गाको आकार प्रकार ... नभै खुंडे खालको भएको ।

कारागार (बन्दीगृह) घेर्ने हाता, पर्खाल र बन्दी गृहको भित्री भाग होचो भएको कारणबाट वर्षायाम... भित्र पस्न सक्ने अवस्था भएको भन्ने गुनासो भएको ।

बन्दी गृह पुरुषतर्फ २ तले ८ कोठे भवनको व्यवस्था भएको सो को छाना सुर्की चुना ढलान भएको ... ठाउँमा चुहिने अवस्थामा रहेको र प्रत्येक साल मर्मत भएकोले हाल सामान्य स्थितिमा रहेको । बूर्जामा ... भऱ्याङ (सिंडी) को भित्तापट्टिको जोडिएको भाग तलदेखि माथिसम्म चर्केको । बन्दीगृहको गारोका ईंटा मक्कि... र ठाउँ-ठाउँमा (पुरुषतर्फको) चर्केको । साथै, कोठाका ढोकाहरू भत्के-बिग्रेको । महिलातर्फको पनि ... उक्केको र ईंटा मक्किनुका साथै झ्यालका फलामका चौकोस खियाले खाई टुटेको । झ्यालका कपाट... ठाउँ-ठाउँमा मक्किएको र भित्री गारो पनि ठाउँ-ठाउँमा चर्केको देखिने । ठाउँ-ठाउँमा चुहिने गरेको ... भएको ।

कारागारमा २ वटा बूर्जाको व्यवस्था भए तापनि १ बूर्जाबाट अर्को बूर्जा नदेखिने अवस्थामा रहेको ...

अन्य भौतिक सुविधा -

- पुरुषतर्फ २ र महिलातर्फ १ वटा ट्युवेल रहेको ।
- पुरुषतर्फ ५ वटा र महिलातर्फ २ वटा शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- पुरुषतर्फ प्रत्येक कोठामा १।१ वटा पंखाको व्यवस्था रहेको ।
- दुवैतर्फको लागि सेप्टीट्याकीको व्यवस्था भएको र पानी जाने माली कारागारको जमिनमै मिल्ने।
- छुट्टै ढल निकासको व्यवस्था नभएको ।
- बिजुली बतीको राम्रो व्यवस्था भएको ।

- बन्दीकातर्फबाट पुरुषतर्फ २ वटा टी.भी. रहेको ।
- खेलकूदतर्फ लुंडो, क्यारेमबोर्ड जस्ता सामानको व्यवस्था भएको ।
- १ पुस्तकालय रहेकोमा किताबहरू बन्दीकातर्फबाटै भएको र केही पत्रिकाहरू कार्यालय प्रशासनबाट समेत व्यवस्था भएको ।

सीप तथा आयमूलक र शिक्षा सम्बन्धमा -

- टोपी बुन्ने तान १५ वटा भएकोमा सो मा १०।१२ जनाले काम गर्ने गरेको तर सो बुनाइ बन्दीकातर्फबाट तर व्यक्तिगत रूपमा संचालन भएको ।
- घरेलुबाट गत वर्ष विभिन्न सीपमूलक तालिम दिइए तापनि कुनै उद्योग संचालन भएको पाइएन ।
- स्थानाभावले उद्योग संचालन गर्न नसकिएको भन्ने बन्दीको गुनासो भएको ।
- शिक्षातर्फ गतवर्ष प्रौढ कक्षा संचालन भएको र यसवर्ष यस्तो कुनै कार्यक्रम नरहेको ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- बन्दीगृह सांघुरो ।
- बन्दीगृहका झ्याल, ढोकाको मर्मत ।
- खेलकूदका लागि ठाउँको व्यवस्था
- पठन-पाठनको व्यवस्था ।
- सीपमुलक तालिम प्राप्त गरेकालाई उद्योगको व्यवस्था र उत्पादित वस्तुको लागि बजार उपलव्ध गराउनु पर्ने ।
- गर्मीयामको लागि थप पंखाको व्यवस्था ।
- शौचालय थप हुनुपर्ने ।
- सिधाको रकम बढाउनुपर्ने ।
- पुर्पक्षमा ३ वर्षसम्म बस्नु परेकोले फैसला छिटो गर्ने व्यवस्था ।
- धनुषा जिल्ला अदालतले साक्षी बकाउँदा थुनुवाको अनुपस्थितिमा बकाउने गरेकोले थुनुवाकै रोहवरमा साक्षी बकाउने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- उच्चस्तरको पठन पाठनको व्यवस्था ।

ब्यारेक सम्बन्धमा -

२५ जना दरबन्दी भएको कारागारमा जम्मा ६ कोठा ब्यारेकको लागि छुट्याइएको तर एक कोठामा ३ जनासम्म सुत्न मुस्किल पर्ने भन्ने गुनासो भएको । ब्यारेकका कोठाहरूको सिलिङको प्लाष्टर उक्केको-भत्केको र गारो पनि ठाउँ-ठाउँमा चर्केको पाइयो ।

सुरक्षा गार्डको कार्यालयको छुट्टै व्यवस्था नभएको र झ्यालका ऐनाहरू पनि फुटेको पाइएको ।

कारागार प्रशासनसम्बन्धी

कारागार प्रशासन २ कोठामा संचालन भएको । गोदाम निर्माणको लागि रू. ९० हजार विभागबाट निकासा । त्यस्तै फर्निचर, सेवा महसुल अफिस सामान र औषधी शीर्षकमा रकम नपुग भएको ।

प्रहरीतर्फको ब्यारेक, भान्साघर, बुर्जा आदिका सम्बन्धमा मात्र होइन निर्माण मर्मत, खाट, ब्याट्री (दैनिक) आदिको माग प्रशस्त हुने र यो सबैले गर्ने गरेको ।

कारागार शाखा, सर्लाही

निरीक्षण मिति - २०५३।०।१६
कारागार निर्माण भएको साल - १९९० सालतिर
कारागारको क्षमता - १०० जना
कारागारको जमिन - हक भोगमा ०-९-१ $\frac{1}{2}$ (बिगाहा)
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष-	४०	२५	-
महिला-	-	३	-

कारागारको जमिन -

कारागार भवन एवं कार्यालय भवन ऐलानी जग्गामा निर्माण भएकोले हाल लालपूर्जा कारागार [illegible] प्राप्त नभए तापनि हक भोगमा ०-९-१ $\frac{1}{2}$ बिगाहा हुनु पर्नेमा जग्गा-जमिन खुलारूपमा रहेकोले चारकिल्ला [illegible] विशेषबाट हाले नापीबाट नाप जाँच हुँदा ३ धूर ९ कनुवा। मिचिएको भन्ने बुझिएको । कारागारको [illegible] जग्गा रहेको छ भन्ने अन्य श्रेस्ता समेतबाट नदेखिएको भन्ने बुझिएको ।

कारागार भवन -

महिला र पुरुषतर्फ छुट्टै-छुट्टै हातामा बन्दीगृह निर्माण भएको । पुरुषतर्फ २ तला भएको दक्षिण [illegible] भएको । ईटा र सिउनको उत्तानमा निर्माण भएको र ७ कोठाको व्यवस्था भएको । भवनको दक्षिण र [illegible] कोठामा १।२ ठाउँमा चुहिने भएको । झ्यालका कप्पूहरू ठाउँ-ठाउँमा मक्किएको र खापाहरू [illegible] मक्किएका । १ वटा झ्यालमा खापा समेत नभएको ।

महिला र पुरुषतर्फको मूल प्रवेशद्वार महिलातर्फ २ वटा कोठा भएको भूइँतले आर. सी. [illegible] भएको । बीचभागको भित्री गाह्रोमा ठूलो पानी पर्दा चुहिने अवस्था भएको भन्ने बुझिएको । कप्पू कैंची [illegible] र प्लाष्टर नगरेकोले भित्ताका ईंटा मक्किएको । पुरुषतर्फको माथिल्लो तलाको पूर्वी कोठाको एक [illegible] खसेको देखिने ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- धाराको लाइन २ वटा ल्याई त्यसबाट पुरुषतर्फ २ र महिलातर्फ १ वटा धारा वितरण गर्नुका साथै [illegible] र महिलातर्फ १ वटा हायण्डपम्पको व्यवस्था भएको । इनार (पुरुषतर्फ) १ वटा भएको ।
- बिजुली बत्तीको वायरिङ ठीकै भएको ।
- पुस्तकालय, टी.भी. र संगीतका साधन तथा खेलकुदतर्फ क्यारेमबोर्ड समेतको व्यवस्था भएको ।
- प्रत्येक सुत्ने कोठामा १।१ वटा पंखा राखिएको ।

- पुरुषतर्फ प्रत्येक कोठामा १।१ वटा र महिलातर्फ १ वटा भित्री शौचालय र महिलातर्फ १ वटा बाहिरी शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- महिला र पुरुषको लागि १ वटा सेफ्टीट्यांकीको समेत व्यवस्था भएको पाइयो ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- सीप तथा आयमूलक उद्योग संचालन ।
- बन्दीगृह पुरानो भएकोले मर्मतको व्यवस्था
- रासन सिधा पुग्न थप्नु पर्‍यो ।
- बन्दीगृहमा आउनासाथ लत्ता-कपडाको व्यवस्था ।
- नाउको व्यवस्था हुनुपर्‍यो ।
- प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था ।
- स्टाफ भै काम गर्ने कैदी बन्दीलाई दिइने पारिश्रमिक बढाउनु पर्ने ।

कारागार प्रशासन -

२ तले भवनको माथिल्लो तलाको १ कोठे खपडाले छाएको भवनमा कार्यालय सचालन भएको । तल्लो तला खुला भएकोले सुरक्षाकर्मी सुत्ने गरेको । कार्यालय कोठामा ठाउँ-ठाउँमा चुहिने अवस्था रहेको भन्ने गुनासो भएको ।

जेलर क्वाटर भवन माटोको जोडाइमा पाको ईंटाको गाह्रो र खपडाको छानाले छाएको २ कोठे भवनको व्यवस्था भए तापनि उक्त भवनको गारो चर्केको डाँडाभाटा मक्किएकोले खामो लगाई अड्याइएकोले हाल जीर्ण भै कोही पनि बस्ने नगरेको पाइयो ।

ब्यारेक -

दक्षिण-उत्तरको बुर्जाको तल्लो भाग चर्केको र उक्लने भऱ्याङको छिँडी चर्केको देखिनुका साथै ब्यारेको दरबन्दी अनुसार सुरक्षाकर्मी सुत्ने ठाउँको अभाव हुनुका साथै भान्छाकोठा सानो भएकोले बसेर भात खाने ठाउँ समेतको अभाव भएको भन्ने गुनासो रहेको ।

कारागार शाखा, गौर (रौतहट)

कारागारको निरीक्षण मिति - २०६३।११।१८ गते ।
कारागार रहेको स्थान - गौर बजार ।
कारागारको क्षमता - २००
पुरुष बन्दी संख्या - ४१ जना ।
निर्माण भएको मिति - राणा शासन कालमा ।

कारागारको भौतिक स्थिति -

पुरानो र जीर्ण खालको दुइतल्ले भवनमा पुरुष कारागार रहेको । उक्लने भऱ्याङ पनि भत्कने स्थिति... रहेको र हरेक तलामा कोठा ४-५ वटा भए तापनि अँध्यारो भएको कारणबाट तल र माथि गरी ३ वटा कोठा... मात्र बन्दीहरू बस्ने गरेको । गारो ठाउँ-ठाउँमा भत्किएको र ढोका लड्ने स्थितिमा रहेकोमा सामान्य मर्मत... गरी काम चलाइएको । महिला पर्ने कारागार पनि त्यही संरचना अनुसारको भएको । तर हाल महिला बन्दी... नभएको कारणबाट महिला कारागारभित्र घाँस उम्रिएर अलपत्र रहेको । कार्यालय भवन कच्ची तथा प्रहरी ब्यारेक... ठीकै स्थितिको तर गोदाम घर राम्रो स्थितिमा रहेको छ ।

जग्गा तथा मूल्याङ्कन -

कारागारको नाममा १०-१० बिगाहा रहेको । गौर बजारको मध्य भागमा रहेको जग्गा भएको हुँदा प्रति... मूल्यमा प्रति कट्ठा ५ लाखभन्दा बढी मूल्य पर्न जाने देखिन्छ । मालपोत अधिकृतसंग बुझ्दा सरकारी मूल्य... रु. २५,०००- प्रति कट्ठा ।

कारागार भवनको स्थिति -

हाल रहेको कारागारको पर्खाल पनि ठाउँ-ठाउँमा चिरा परेको र इँटा समेत खिइदै गएको हुँदा मर्मत-सम्भार... गरेर पनि टिकाउ हुन नसक्ने स्थितिको छ । कारागार भवन २ तल्ले भएको र छानामा बन्दीहरू चढ्ने भएकोले... अप्रिय स्थिति समेत उत्पन्न हुन सक्ने । भवनको स्थिति तथा कारागार रहेको स्थानलाई दृष्टिगत गर्दा कारागार... राख्न हालको स्थितिमा अनुपयुक्त

आय आर्जनको अवस्था -

कारागारभित्र केही बन्दीहरूले ढाकाको टोपी बुन्ने बाहेक अन्य कुनै पनि आय आर्जन हुने कार्य गरेको देखिँदैन ।

निरीक्षणको क्रममा देखिएका समस्या -

कारागार भवन विगतमा गएका भूकम्पको असरले चिरा-चिरा परेको देखिन्छ । भवनको छाना तथा शौचालयको छाना पानी परेको समयमा चुहिने देखिन्छ । सरसफाइ सन्तोषजनक देखिंदैन । भान्छाघर तत्काल नै अस्थायी रूपमा भने पनि नबनाई नहुने स्थितिमा छ । खानेपानी तथा ढलको अवस्था पनि ठीक स्थितिमा छैन ।

कारागार प्रमुखको भनाइ -

जेलर नयाँ भएको हुँदा समस्या सम्बन्धमा पूर्ण अवगत भए जस्तो देखिँदैन । कारागारको र त्यसै परिसर भित्र रहेको शौचालयको छाना तुरुन्त फेर्नु पर्ने देखिन्छ । तत्कालीन काम चलाउनको लागि अस्थायी भान्छाघर बनाउन र भत्केका ढोका मर्मत गर्नु अति आवश्यक छ । सुरक्षासम्बन्धी खास समस्या नभएको पाइयो ।

बन्दीहरूको भनाइ -

कारागार भित्र मानवोचित व्यवहार तथा खाइको व्यवस्था नभएको । पानी, शौचालयको उचित व्यवस्था नभएको । आय आर्जनको कुनै व्यवस्था नभएको । बन्दीहरूको स्वास्थ्य-उपचारमा ध्यान नदिएको र सर-सफाइ नगरेको गुनासो व्यक्त गरेको ।

निरीक्षण मिति - ०७३।१०।१५
कारागार निर्माण भएको वि.सं. - १९९० सालतिर
कारागारको क्षमता - १५००
कारागारको जग्गा - १-१७-० (बिघा)
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	१२९	२७५	३
महिला	८	२०	-

कारागारको जग्गा-जमिन सम्बन्धमा -

कारागारको जग्गा १ बिगाहा १७ कट्ठा छ भनिए तापनि सोको लालपुर्जा नभएको। नाप-नक्सा पनि नभएको। कारागारको जग्गा-जमीन खुला अवस्थामा सम्बन्धमा नापी पत्राचार भए तापनि नाप नक्सा भएको नपाइएको। कारागारको जग्गा-जमीन खुला अवस्थामा रहेको जसमध्ये बन्दीगृहको हाता पर्खालभन्दा बाहिर पूर्वी दिशातर्फ करीब ५.६ मिटर र उत्तरतर्फ ३ मिटर जग्गा खाली रहेकोमा त्यसलाई संरक्षण गर्न कुनै तारबार वा पर्खाल नभै व्यक्ति विशेषबाट अतिक्रमण समेत भएको। पूर्वतर्फ दिशातर्फ बन्दीगृहबाट ढल निकास गर्न करीब ३ फुटको चौडाको ढलको व्यवस्था भै करीब २०० मिटरको दूरीसम्म पुर्‍याई त्यस ठाउँमा छाडे कारागारको जमिन रहेको सोही जमिनमा। सेफ्टी ट्याङ्कीको व्यवस्था भए तापनि हाल उक्त जग्गा सडकमा जोडिएको र व्यक्ति विशेषबाट अतिक्रमण गरी बिक्री समेत भै विवादमा रहेको।

बन्दीगृहको दक्षिण दिशातर्फ हाता पर्खाल सगै पीच सडक निर्माण भै दक्षिण-पूर्व र दक्षिण-पश्चिमको बुर्जा सडकभन्दा बाहिर पाइयो। कारागारको अगाडिको भाग समेत खुला अवस्थामा रहेको छ।

कारागार भवन -

कारागारको बन्दीगृह हाता पर्खालको ईंटा भत्किएकोले बीच-बीचको ईंटा खसेको। पुरुष कक्षको प्रवेशद्वार अँध्यारो हुनुका साथै ईंटाहरू मक्किएको। भेटघाट सोही ठाउँमा गराउँदा ठाउँ अँध्यारो र साँघुरो हुने देखिएको।

(क) पुरुषतर्फ -४ वटा २ तले ६ वटा एक तले भवनको व्यवस्था भएकोमा जसमध्ये १ नं. भवनमा गारोको ईंटाहरू मक्किएको। प्रत्येक कोठा ठाउँ-ठाउँमा चुहिने र ६ नं. कोठा पूरै चुहिने तथा १,४,७,८ र ९ नं. का कोठाहरू पनि विभिन्न भागमा चुहिने गरेको भन्ने बुझिएको। ६ नं. भवनको गारोको ईंटा मक्किई ठाउँ-ठाउँमा घाँस समेत उम्रेको देखिन्थ्यो भने भान्सा घरको गारो पनि मक्की ईंटा झरेको देखिन्छ।

(ख) महिलातर्फ - २ तले १ वटा घरको व्यवस्था भएको जसमा गारोको ईंटा मक्किएको र ठाउँ-ठाउँमा गारोबाट ईंटा समेत खसेको। माथिल्लो तलाको दक्षिण-पूर्वी कोठामा पानी चुहिने भै तल्लो तलामा समेत पुग्ने भन्ने भनाइ भएको।

बन्दीगृहको हाता पर्खाल पूर्वी र दक्षिण भागमा चर्केको र अगाडिको भागमा ईंटा पानीले खाई मक्किई बीच-बीचमा ईंटा खसेको।

अस्पताल रहेको कोठा पनि गत वर्ष रू. ५० हजार खर्च गरी मर्मत गरिएको भए तापनि ठाउँ-ठाउँमा चुहिने र झ्याल-ढोका पनि जीर्ण अवस्थामा रहेको।

बुर्जातर्फ उत्तर-पूर्वी दिशाको बुर्जा गत वर्ष निर्माण गरिए तापनि हालसम्म रंगरोगन गरेको नपाइएको तथा दक्षिण र पश्चिमपट्टिको २ वटा बुर्जा सडकभन्दा बाहिर भएको र चर्केको-भत्केको भै कुनै पनि बेला ढल्न सक्ने अवस्थामा भएकोले हाल सो बुर्जामा पहरा दिने नगरिएको पाइयो। उत्तर-पश्चिमको बुर्जा भुइँतल्ले जस्तो छाना भएकोले र जमिनको सतहभन्दा गहिरो भएकोले पानी पस्नुका साथै चुहिने गरेको भन्ने गुनासो भएको।

अन्य भौतिक सुविधा -

- १ वटा पानी ट्याँकीको व्यवस्था भएको।
- पुरुषतर्फ १५।१५ खानाको ३ वटा शौचालय भएको खुला रूपमा रहेको उक्त शौचालयमध्ये २ वटा पुरानो भै ईंटाहरू मक्किएका र पानी चुहिने भएको। अर्को १ वटा ढलान गरी बनाइएको। जसमा २८ खानाको व्यवस्था भएको।
- १ वटा पुस्तकालयको व्यवस्था भए तापनि अधिकांश पुस्तकहरू हिन्दी उपन्यास भएको र ठाउँको अभावमा पुस्तकालय त्यति व्यवस्थित देखिँदैन।
- महिलातर्फ पानीको धारा १, ह्याण्ड पम्प १ भएको।
- टी.भी. पुरुषतर्फ १।१ सेट भएको।
- महिलातर्फ १ शौचालयमा ५ वटा खानाको व्यवस्था भएको।
- पुरुषतर्फ पानीको केही कठिनाई भएको।

कैदी- बन्दीका माग र गुनासाहरू -

- जेल भवन जीर्ण।
- पानीको समस्या, २ वटा ट्युबवेल र १ वटा पानी ट्याँकीको व्यवस्था हुनुपर्ने।
- स्वास्थ्योपचार, केही रोगी बिरामीको सुविधायुक्त अस्पतालमा स्थानान्तरण गर्नुपर्ने। औषधोपचारको पर्याप्त बजेट र व्यवस्था।
- प्रौढ शिक्षा संचालन।
- नाऊको व्यवस्था (कपाल काट्ने हजाम-नाऊ)।
- महिलातर्फ पनि १ टी.भी. को माग।
- पुर्पक्षमा ३ वर्षसम्म बस्नु परेको।
- सीप तथा आयमूलक उद्योग संचालन।
- मा.वि. सम्मको पठन-पाठन।
- पानीको समस्या समाधान गर्न १ वटा मोटरको व्यवस्था।
- सवारी साधन र पत्र-पत्रिकाको व्यवस्था।
- भेटघाटको व्यवस्था र उज्यालो एउटा कोठा।
- महिलातर्फका कोठा-कोठामा बत्तीको व्यवस्था।
- ७५ वर्ष पूरा गरेका २ महिला कैदीलाई कैद मिनाहाको व्यवस्था।
- घरपायक जिल्लामा स्थानान्तरण।

सीप तथा आयमूलक उद्योग र शिक्षा -

- पुरुषतर्फ २०० र महिलातर्फ ११ वटा तानको व्यवस्था भै ढाका टोपी तथा पछ्यौरा बुन्ने कार्य गरेको [illegible]
- सीप तथा आयमूलक उद्योग सञ्चालन नभएको । धेरैले मात्र मुडा बुन्ने गरेको ।
- प्राथमिक शिक्षासम्म पठन-पाठनको व्यवस्था भएको ।

ब्यारेकतर्फ -

- ५५ जनाको दरबन्दी । सुरक्षाकर्मीका लागि पानीको समस्या । भान्छा कोठा सानो र जीर्ण ।

जेलर क्वाटर -

२०५५ सालतिर ४ कोठे १ तले भवन निर्माण भै सोही भवनमा क्वाटर कायम गरिएको । जेलर [illegible] राम्रो अवस्थामा रहेको ।

कारागार शाखा, मकवानपुर

निरीक्षण मिति - २०५३।१०।१५
कारागार बनेको साल - २०२१ साल
कारागारको क्षमता - ९० जना ।
कारागारको जग्गा - १-१५-१४ (बबगहा)
कारागार भवनले ओगटेको जग्गा करीब - १४ कट्ठा ।
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	७८	९	१
महिला	३	-	-

कारागार भवन -

महिलातर्फ-एउटा सानो कम्पाउण्डको छुट्टै व्यवस्था भई सो मा १ कोठा र १ शौचालयको व्यवस्था भएको । महिलातर्फको भवन आर.सी.सी.ढलान भएको । चोकमा जस्ताको छाना लगाई भान्छाको व्यवस्था गरिएको ।

पुरुषतर्फ-सानो १ र ठूलो १ गरी २ वटा कोठाको व्यवस्था भएको । साविक जस्ताको छाना माथि अर्को जस्ता पाताको छाना गत वर्ष लगाई मर्मत गरिएको । भान्छा जस्ताको छतमुनि खुला अवस्थामा रहेको । बाहिरी शौचालय ३ र भित्री शौचालय २ वटा भएको । विद्युतको वायरिङ राम्रै अवस्थामा रहेको । बन्दीगृहको चोकमा ढुंगा र भित्री कोठामा सिमेन्ट प्लाष्टर गरिएको । कारागारको हाता उत्तरपट्टि अस्थायी रूपमा ढुंगाको चाड लगाई राखिएको भए तापनि अन्य दिशातर्फ खुला अवस्थामा रहेको । बूर्जा २ वटा मध्ये १ वटा ढलान र अर्को जस्ताले छाइएको बूर्जा र ब्यारेक ठीकै अवस्थामा रहेको तथा सेपटीट्याकी बन्दै गरेको देखियो ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- महिलातर्फ १ र पुरुषतर्फ २ भित्री तथा ३ बाहिरी शौचालयहरूको व्यवस्था भएको ।
- धाराको १ लाइन लिई सोहीबाट महिलातर्फ १ र पुरुषतर्फ २ धाराको व्यवस्था भै पुरुषतर्फ चोकमा १ वटा पानी ट्याकीको व्यवस्था समेत भएको ।
- ढल निकासतर्फ १ सेपटी ट्याकीको व्यवस्था भै पानी जाने निकास ढलको राम्रो व्यवस्था भएको ।
- बिजुली बत्तीको वायरिङ् ठीकै अवस्थामा रहेको ।

शिक्षा, सीप तथा मनोरन्जनतर्फ -

- शिक्षासम्बन्धी कुनै कार्यक्रम नरहेको ।
- बन्दीकातर्फबाट १ वटा टेलिभिजनको व्यवस्था भएको ।
- बन्दीकैतर्फबाट १ वटा सानो पुस्तकालयको व्यवस्था भएको ।
- खेलकुदका सामान नभएको ।
- सीप तथा आयमूलक कुनै कार्यक्रम नभएको ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- ओढ्ने-ओछ्याउने कारागारमा आएका अवस्था मै पाउने व्यवस्था ।
- कारागार सानो भएकोले बस्न कठिन ।
- खेलकूद र पढ्न-पाठनको व्यवस्था ।
- सीपमूलक तथा आयमूलक उद्योग सञ्चालन र कपडा, टोपी बुन्ने तानको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- मुद्दाहरू १।३।८ महीनासम्म पुर्पक्षमा रहेको हुँदा चाँडो फैसला गरिदिने व्यवस्था ।

जेलरको गुनासो -

- कारागार सदरमुकामभन्दा टाढा भएको । बन्दीलाई अस्पताल र अदालतसमक्ष उपस्थित गराउन [illegible] समस्या भएकोले १ वटा सवारी साधनको आवश्यक भएको ।
- कारागार प्रशासकीय भवन र कारागार अलग-अलग स्थानमा रहेकोले बन्दीगृहको रेखदेख गर्न सम[illegible] भएकोले जिल्ला विकास समितिको स्वामित्वमा रही हाल खालीरहेको कारागारको हातासँग जोडि[illegible] पुरानो जिल्ला प्रशासन कार्यालयको भवन कारागारलाई उपलब्ध गराइदिने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

कारागार शाखा, चितवन

कारागारको निरीक्षण मिति - २०५३।११।३ गते ।
कारागारको क्षमता - ५५
कारागार रहेको स्थान - भरतपुर न.पा.वडा नं. १० स्याउले बजार, भरतपुर ।
निर्माण मिति - २०५२ साल, २०४९ र २०५१ मा गरी कारागार कार्यालयको ३ कोठा निर्माण ।
जग्गा तथा मूल्याङ्कन - १ विगहा १२ कठ्ठा १९ धुर ।
प्रचलित मूल्य प्रति कठ्ठा -६ लाखदेखि ८ लाख (पीच जोडिएको) सम्म
सरकारी मूल्य - प्रति कठ्ठा ६० हजार देखि २ लाख (पीच जोडिएको) सम्म ।
बन्दी संख्या - पुरुष ८२, महिला ८, नाबालक १, जम्मा ९१ जना ।

भौतिक स्थिति -

कारागारको भवनको कोठा संख्या-८ (महिला समेत)
सुरक्षा भवनको कोठा संख्या -४, बूर्जा संख्या -२
भान्छाघर-टहरो (टीनको छाना भएको)

कारागार भवनको स्थिति -

कारागार भवन, कार्यालय तथा सुरक्षा कर्मचारीहरूको भवन ठीकै स्थितिमा छ । कारागारको पर्खाल कही-कही चर्किएको भए तापनि स्थिति नाजुक छैन र अन्य भवन तथा कोठाहरू ठीक स्थितिमा नै छन् । पुरुष कारागार भन्दा महिला कारागारको भवनको स्थिति राम्रो छ ।

आय आर्जनको अवस्था -

कारागारका बन्दीहरूले आय आर्जन स्वरूप नाम्लो, टोपी र मुढा बुन्ने कामहरू गर्दै आइरहेका छन् ।

निरीक्षण क्रममा देखिएका समस्या -

कारागारको जग्गामा कम्पाउण्डवाल तथा तारबार लगाइएको छैन । दक्षिणपट्टिको भागतर्फ सँधियारहरूले जग्गा मिच्ने सम्भावना प्रशस्त छ । बन्दीहरूलाई बस्न-सुत्नको लागि हालको स्थिति त्यति नराम्रो छैन । गर्मी बढ्दै गए पछि बन्दी संख्या बढ्न गएमा सुत्नको लागि असुविधा हुन जाने देखिन्छ । तर हालको स्थिति ठीकै नै देखिन्छ । कारागारको पर्खाल अग्लो भएको कारणले गर्मीमा बन्दीहरूलाई असुविधा छ ।

खानेपानी तथा शौचालय -

हालको स्थितिमा खानेपानीको समस्या त्यति ठूलो रूपमा देखिँदैन । शौचालय ठीकै स्थितिको भए तापनि सेपटीट्यांकी पनि नभएको र ढलको पनि उचित व्यवस्था नभएको हुँदा ढल खुला छोडिएको छ । वर्षायाममा पानी जमेर ढल कारागारभित्र पस्न सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

कारागार प्रमुखको भनाइ -

कार्यालय भवन ठीक स्थितिको छ । तर जेलर क्वाटर सानो भएको हुँदा कारागार परिसरमा बस्ने स्थिति

छैन । तारबार लगाउने, सेफ्टीट्याङ्की बनाउने तथा सामान्य मर्मत कार्य तत्काल नै नगरी नहुने भन्ने कारागार प्रमुखको भनाइ रहेको छ ।

सुरक्षा प्रमुखको भनाइ -

सुरक्षा गार्ड बस्ने तथा सुत्ने ब्यारेक अपर्याप्त छ । दरबन्दी अनुसारको सबै सुरक्षाकर्मी पूर्ति भएको अवस्थामा सुत्ने-बस्ने ठाउँको अभाव हुने छ । सुरक्षा प्रमुखलाई बस्ने छुट्टै भवन छैन । बूर्जामा पहरा दिने प्रहरीको लागि [illegible] नभएर पालो-पहरा बस्न नै अति समस्या भएको छ ।

बन्दीहरूको भनाइ -

आय आर्जनको लागि बन्दीहरूले शीपमूलक काम सिक्नको लागि घरेलु उद्योग आवश्यक छ । प्रौढ शिक्षाको अवस्था भएमा शैक्षिकस्तर बढाउन सकिने गुनासो व्यक्त गरे । गतवर्ष २ वर्ष रूपमा दिइने सिरक-डस्नाको साथमा तन्ना पनि दिइएकोमा हाल नदिएको विचार व्यक्त गरे । विभिन्न ४ वटा मुद्दामा कामदारी सहुलियत ५०% पाउनु पर्ने भन्ने भावना पनि व्यक्त गरे ।

नुवाकोटस्थित कारागारको जग्गा-जमीनको यथार्थ स्थिति -

१. लालपुर्जा, नक्शा, फिल्डबुक लगत अभिलेख हेर्दा पाइने कुराहरू-
   (क) लालपूर्जामा जग्गाधनी श्री ५ को सरकारको छ ।
   (ख) मोहीको नाम खम्पाक्याम्प लेखेको छ ।
   (ग) पोखरी/आवादी/पर्ति भन्ने महलमा खम्पाक्याम्प लेखेकोछ ।

२. कुल क्षेत्रफल-

		रोपनी	आना	पैसा	दाम
(क)	कि.नं. ३७७ - (क्षे.फ) -	२७४	६	३	३
(ख)	कि.नं.	३७८-१००	१५	१	१
(ग)	कि.नं.	३७९-१४३	१४	२	३
कुल जम्मा		५१९	४	३	३

३. जग्गा भएको ठाउँ- चण्डी पोखरी, विदुर नगरपालिका । यसको (कारागारको) शिलान्यास तत्कालीन गृहराज्यमन्त्रीबाट २०४५।३।२ गते हुनगएको बुझिन्छ ।

४. सर्वप्रथम कारागार बनाउनकालागि भनी लिएको जग्गामा केही समय अस्थायीरूपमा तिब्बती शरणार्थीहरू (खम्पा) लाई बसोबास गराएको मात्र हो । केन्द्रीय कारागार 'बन्दी सुधार गृह'को नै निर्माण गर्ने र सो लालपूर्जामा थपघट सच्याउन परेका खण्डमा भू.सु. मंत्रालयबाट गरी गराई उक्त कार्य गर्ने म.प.बाट निर्णय गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

५. **अन्य संभाव्यता बारे -**

- कारागार संगै बजार विस्तार/ घडेरी/ घरेलु उद्योग । पर्यटन आदिको पूर्वाधारहरू हुन सक्ने ।
- बहु-उद्देश्यीय कार्यक्रम संचालन गर्न सकिने संभावनाको खोजी र व्यवस्था भएमा जनसाधारणको आकर्षण बढ्ने
- त्रिशूली नदीको संगमस्थल आदिको आकर्षण छ ।
- गल्छीको बाटो मोटर आउने भएकोले विकासका अनेक पूर्वाधारहरू खुल्न जाने ।

६ बृहद् "केन्द्रीय कारागार"को निर्माण यसै स्थानमा हुनु उचित देखिन्छ ।

७. कारागारको क्षमता - ५० जना ।

कारागार शाखा, धादिङ

निरीक्षण मिति - २०५३।९।३
कारागार बनेको साल - २०३८ साल
कारागारको क्षमता - २५ जना
कारागारको जग्गा - १० रोपनी
कारागार भवनले ओगटेको जग्गा - करीब २ रोपनी
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	१९	३	-
महिला	३	-	-

कारागार भवन -

२०३८ सालमा निर्मित यस भवनमा पुरुषतर्फ ३ वटा र महिलातर्फ २ कोठाको व्यवस्था भएको। भुईंतले ... र माटोको जोडानमा जस्ताको छाना भएको। कोठाको झ्याल अलि माथि भएकोले अलि अँध्यारो भएको। ... महिलातर्फ र पुरुषतर्फ १।१ कोठा खाली रहेको।

कारागारको अन्य जग्गा खुला अवस्थामा रहेकोले चौपाया र मानिसले खुलारूपमा कारागारको हाता ... आवत-जावत गर्न सक्ने अवस्था रहेको। बन्दीगृहलाई घेर्ने हाता पर्खाल करीब ८ फुट अग्लो भएको हुँदा सुरक्षा ... दृष्टिले होचो भएको। पश्चिमतर्फ अलि लच्केको।

कारागारको जग्गा मूल सडकसँग जोडिएकोले उत्तरपट्टिको भागमा व्यक्ति विशेषबाट छाप्रो बन... कारागारको जग्गा मिचेको देखिएको।

बन्दीगृह १।२ ठाउँमा चुहिने केही ठाउँमा भत्केको बाहेक अन्य अवस्था सन्तोषजनक नै भएको।

कारागारको अन्य भौतिक सुविधा -

- बन्दीगृहको हाताभित्र १ (एक) सेफ्टीट्याकीको व्यवस्था भएको।
- १ लाइन खानेपानीको ल्याई धाराको व्यवस्था भएको। महिलातर्फ छुट्टै धारा व्यवस्था नभएकोले पोलि... पाइप जोडी पानी लगिएको।
- पानी ट्याकी पुरुषतर्फ १ वटा पक्की व्यवस्था भएको।
- पुरुषतर्फ ३ र महिलातर्फ २ वटा शौचालयको व्यवस्था भएको।
- खेलकूदका २ वटा क्यारेमबोर्ड बाहेक अन्य नभएको।
- बिजुली बत्तीको स्थायी वाइरिङ नभएको।
- मनोरञ्जनात्मक कुनै साधन नभएको।

सीप तथा आयमूलक उद्योग एवं शिक्षा -

- हालै प्रोढ शिक्षाको व्यवस्था भएको।
- सीपमूलक तथा आयमूलक कुनै तालिम उद्योग संचालन नभएको। तर कैदीबन्दीबाट नाम्लो बने...

पाइएको।

बन्दीका गुनासाहरू -

- पुर्पक्षमा लामो समयसम्म बस्नु पर्‍यो।
- कामको व्यवस्था गरिनु पर्‍यो।
- खेलकूद तथा मनोरञ्जनात्मक साधन उपलब्ध होस्।

कार्यालयतर्फ -

कार्यालय १ कोठामा संचालन भएको। बन्दीगृहको हाता बाहिर २ कोठे ढलान गरिएको १ भवन रहेको। सोमा सुरक्षा प्रमुखले १ कोठा र जि.प्र.का.का हवल्दारले १ कोठा प्रयोग गरेको पाइयो। कारागार कार्यालयतर्फको उत्तरपट्टि गारो केही चर्केको र १ ठाउँमा पानी चुहिने अवस्था रहेको।

ब्यारेक -

दरबन्दीअनुसार ब्यारेक पर्याप्त भएको। तर सुरक्षाकर्मीको भान्छाकोठा साँगुरो भएको भन्ने गुनासो सुनियो।

बूर्जाको ३ वटा व्यवस्था भएपनि मूलद्वारको बूर्जा खुला र छानाको बलेसी आउँदा सुरक्षाकर्मीलाई छिटा आउने र भिज्ने अवस्थाको खुला रहेको। भेटघाट गर्ने ठाउँ व्यवस्थित नभएको-अन्य व्यवस्था राम्रै देखिएको।

कारागार शाखा, तनहुँ

निरीक्षण मिति - [illegible]
कारागारको क्षमता - २५ जना
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी
पुरुष	१५	१४

कारागारको जग्गा - करीब ८ रोपनी
कारागार भवनले ओगटेको जग्गा - २४४१-२३ व. फु.

कारागार भवन -

२४४१-२३ वर्गफुट जमिनमा कारागार भवन निर्माण भएको जम्मा ६ वटा कोठाको व्यवस्था भएको [illegible] छाना भएको भुइँतले भवनमा २ कोठा सुत्न, २ कोठा भान्छा र २ कोठा भण्डारको रूपमा प्रयोग [illegible] भेटेको । जस्तापातिको सिलिङ ठाउँ-ठाउँमा उक्केको (भनिष्टाको सिलिङ) र वर्षायाममा पानी पनि चुहिने [illegible] कपालमा राखिएको फलामे छड पानी र सियाले खाई कमजोर अवस्थामा रहेको । गारोको प्लाष्टर सारै कमजोर भएकोले बालुवा फुत्रुक्क झर्ने । भित्री चोकमा प्लाष्टर नगरिएको । हाता पर्खाल र दक्षिणतर्फको बुर्जा चर्केर [illegible] खस्ने अवस्थामा रहेको पूर्वी हाता पर्खालको भित्री भागको प्लाष्टरपनि कमजोर भै पानी पर्दा उक्किने सम्भावना भएको । बन्दीगृहको अन्य अवस्था राम्रो भएको ।

कारागारको जग्गा नघेरिएका उत्तर-पूर्वी भाग सडकसित जोडिएको र बुर्जा समेत खुला अवस्थामा रहेकोले सुरक्षाको कठिनाइ भएको । अन्य दिशातर्फ कार्यालयहरूको हाता पर्ने भएकोले कुनै कठिनाइ नभएको । सडकपट्टि भागमा हाता पर्खाल लगाउन अति आवश्यक भएको । बन्दीगृहको हाता पर्खाल १३ X २ फुट अग्लो भएको ।

सीप तथा आयमूलक उद्योग र शिक्षा -

सीप तथा आयमूलक उद्योग कैदी बन्दी भित्रबाटै सञ्चालन भएको । जसमा नाम्लो, मुडा र ऊनी धागोबाट डोरी बनाउने गरेको । शिक्षासम्बन्धी कुनै कार्यक्रम नरहेको ।

कारागारको भौतिक सुविधा -

- शौचालय भित्री २ र बाहिरी १ वटा भएको ।
- पानीको लाइन १ वटा भै सोही लाइनबाट २ वटा धाराको व्यवस्था भएको ।
- पानीट्याकी ३ वटा व्यवस्था भएको ।
- ढल निकासको व्यवस्था नभएको ।
- खेलकूद र मनोरञ्जनात्मक सामग्री उपलब्ध नभएको ।
- स्वास्थ्यकर्मीको कुनै दरबन्दी नभएको ।
- बत्तीको वायरिङ बीच-बीचमा झुण्ड्याइएको ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- कैद मिन्हा माफी दिदा सबैलाई समान गर्नुपर्ने ।
- खेलकूदका सामान उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- १ सेट टी.भी. व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- लामो समयसम्म पुर्पक्षमा बस्नु नपरोस् ।
- सीप तथा आयमूलक तालिमको व्यवस्था होस् ।

ब्यारेक -

- सुरक्षाकर्मी सुत्ने ब्यारेकको अभाव भै सुरक्षाकर्मी बाहिर बस्ने गरेको भन्ने बुझिएको ।

कार्यालय -

कार्यालय प्रशासन १ कोठामा सञ्चालन गरी १ कोठामा जेलर क्वाटर र भण्डारको व्यवस्था गरेको । अन्य अवस्था सामान्य रहेको ।

कारागारा शाखा, कास्की

निरीक्षण मिति - २०५३।१।०१
कारागारको क्षमता - ६० जना
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	२९	११	१
महिला	३	४	-

कारागारको जमिन - १९-५-२-३ (रोपनी)
कारागार भवनले ओगटेको जमिन -करीब ६ रोपनी ।

कारागार भवन -

२०२२ सालमा निर्मित कारागार भवनमा २ कोठा पुरुषतर्फ र महिलातर्फ १ कोठा भएको ब्यारेक जस्तो आकारमा रहेको । कोठाको भित्री भाग करीब ९ फुट अग्लो भएको । भवन १ तले जस्ताको छाना छाइएको र कहीं-कहीं चुहिने अवस्थाको भएको । बन्दीगृहलाई घेर्ने हाता पर्खाल करीब ९ फुट र बाहिरी भागमा करीब ८ फुट अग्लो भएको, सो भन्दा माथि तारबारको व्यवस्था गरि बूर्जाको व्यवस्था भए तापनि एक बूर्जाबाट अर्को बूर्जा देख्न नसक्ने अवस्थामा रहेको । कारागार भव ठाउँ-ठाउँमा चर्केकोले टालटुल पारेको । कारागारको सम्पूर्ण जग्गालाई हाता पर्खाल वा तारबार न

कारागारको भौतिक सुविधा -

- पुरुषतर्फ २ वटा र महिलातर्फ १ वटा शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- बाहिरी शौचालय पुरुषतर्फ मात्र रहेको ।
- पानीको पाइप लाइन २ वटाको व्यवस्था रहेको ।
- विजुलीको वायरिङ्ग राम्रो अवस्थामा रहेको ।
- १ वटा पानी ट्याकीको व्यवस्था रहेको ।
- टी. भी. महिला र पुरुषतर्फ छुट्टाछुट्टै ११ वटा व्यवस्था भएको ।

आयमूलक र शिक्षा सम्बन्धमा -

- घरेलु उद्योगतर्फ ६ वटा तानको व्यवस्था भै सोमा तन्ना, धोती बुन्ने गरेको । तर पारिश्रमिक धरैले मात्र काम गर्ने गरेको । सो उद्योग घरेलुबाटै संचालन गरिए तापनि अन्य सीपमूलक र शि कार्यक्रम नभएको ।

बन्दीका गुनासाहरू -

- क्षमताभन्दा बढी बन्दी भएकोले ठाउँको अभाव रहेको ।
- सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गरियोस् ।
- पुर्पक्षमा बढी समयसम्म रहनु परेकोले चाँडो फैसला गर्ने व्यवस्था होस् ।
- ४ मुद्दामा समेत कैद मिन्हा माफीको व्यवस्था होस् ।

- स्वास्थ्योपचारको राम्रो व्यवस्था भएको छैन ।
- बढी फोहर हुने गरेकोले बन्दीको अनुपातमा कूचिकारको व्यवस्था होस् ।
- शान्ति-सुरक्षा अन्तर्गत मुद्दामा पनि ९ महीनासम्म रहनु परेको ।

प्रशासन सम्बन्धमा -

- फर्निचरको अभाव ।
- स्वास्थ्योपचारको लागि र अदालतमा थुनुवा बन्दी लैजान ल्याउन सवारी साधनको समस्या परेको गुनासो भएको ।
- १ वटा बुर्जा थप्नु पर्ने ।
- बाहिर १ वटा शौचालयको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कारागारको जमिन सुरक्षित गर्न हाता पर्खाल वा तारबारको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

ब्यारेक सम्बन्धमा

- दरबन्दी अनुसार सुरक्षाकर्मी सुत्ने ब्यारेकको अभाव भै बूर्जा-बूर्जामा सुत्न परेको ।
- शौचालयको अभाव भएको ।

पुनः निरीक्षण मिति - २०५३।११।२९
कारागारको बन्दी क्षमता र अवस्था पहिले नै निरीक्षण भइसकेको ।
कारागारको जग्गा - बजारको मुख्य भागमा रहेको १९-५-२-३
जग्गाको मूल्याङ्कन - रू. ४८,२८,८६७।१५
भवनको मूल्याङ्कनः- रू. १८,००,०००।-

कारागारमा भौतिक सुविधा हेर्दा जीर्ण अवस्थामा रहेको । पूर्व- दक्षिणतर्फ रहेको बूर्जा तत्काल निर्मा गर्नुपर्ने देखिएको ।

कारागार शाखा, स्याङ्जा

निरीक्षण मिति - २०५३।१।०१
कारागारको क्षमता - ३५ जना
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	१२	३५	-
महिला	नभएको	-	-

कारागारको जमिन -९-७-१ रोपनी र पुराने सदर मुकाममा ०-११-३.१
कारागार भवनले ओगटेको जग्गा - ३-४-० रोपनी
कारागार भवन बनेको साल - २०३७ साल

कारागार भवन -

१२ फुट अग्लो र १ फुट चौडा बन्दीगृह हाता घेर्ने पर्खाल-भित्र २ ब्लकमा बन्दीगृह विभाजन भएको। ... १ र २ मा गरेर जम्मा ९ वटा कोठाहरू भएको। १ नं. ब्लकमा २ वटा शौचालय समेतको व्यवस्था ... ब्लकमा शौचालय र भान्छा कोठा समेतको व्यवस्था भएको। १ नं. ब्लकको सुत्ने कोठाको पूर्वपट्टिको ... पानीट्यांकीसंग जोडिएकोले पानी रसाउने र चुहिने गरेको। भान्छा कोठा भने अलि अँध्यारो जस्तो देखिने भवन ... अन्य अवस्था राम्रै देखिने तथा कम्पाउण्डवाल ठाउँ-ठाउँमा चर्केको।

कारागारको जग्गाको केही भागमा तारबारले घेरिए तापनि तारबारभन्दा बाहिर पनि जग्गा रहेकोले ... जग्गा व्यक्ति विशेषले हड्पने सम्भावना पनि देखिन्छ। पुरानो सदरमुकाम पवौ गौंडे गा. वि. स. वडा नं. ४ ... पनि कारागारको नाममा ०-११-३-१ रोपनी जग्गा रहेको। हाल उक्त जग्गा खाली नै रहेको र कुनै तारबार ... कम्पाउण्डवाल नभएको हुँदा व्यक्ति विशेषबाट मिच्न सक्ने सम्भावना भएको भन्ने बुझिन आएको।

कारागारको भौतिक सुविधा -

- बत्तीको वायरिङ राम्रै अवस्थामा रहेको।
- धाराको लाइन मुख्य पाइपबाट नल्याई शाखा पाइपबाट ल्याई ३ वटा धाराको व्यवस्था भए तापनि पा... पर्याप्त मात्रामा नहुने भन्ने गुनासो भएको।
- खेलकूद एवं मनोरञ्जनात्मक तथा कुनै सीप तथा आयमूलक उद्योग केही नभएको तर कैदी बन्दीहरूबाट नाम्लो, टोपी र मुडा थोरै मात्रामा बनाउने गरेको।
- प्रौढ शिक्षा संचालन गरिएको।

बन्दीका गुनासाहरू -

- कारागारमा बन्दीको रूपमा आएकै दिनदेखि ओढ्ने-ओछ्याउने समेत पाउनुपर्ने।
- पानीको समस्या हुने हुँदा मुख्य पाइपबाट नै पानी ल्याइयोस्।
- सबै मुद्दामा ५० प्रतिशत माफी-मिन्हा दिने व्यवस्था होस्।
- सीप तथा आयमूलक उद्योग संचालन गरियोस्।
- खेलकुद तथा अन्य मनोरञ्जनात्मक (टी.भी. समेत) सामग्रीको व्यवस्था गरियोस्।

कारागार शाखा, पाल्पा

निरीक्षण मिति - २०५३।९।२९
निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	२३	८५	-
महिला	१३	११	४

कारागारको क्षमता - १७५
कारागार बनेको साल - १९८३ साल
कारागारको जमिन - २३-६- २ $\frac{1}{2}$ रोपनी
कारागारले ओगटेको जमिन - ४ रोपनी

कारागारको भवन-

१५ फुट उचाइ र ३९ फुट चौडाइ भएको हाता पर्खालले घेरिएको १६ वटा २ तले भवनको व्यवस्था भएको। १६ वटा भवनहरू सबै एकै नासका भएका र सोमध्ये २ वटा महिलातर्फ, १ वटा घरेलु उद्योग र १ वटा स्कूल तथा १२ वटा भवनमा पुरुष बस्ने गरेको। भवनमा जस्ताको छाना र ढुङ्गा माटोको गारो तथा भुईंमा माटोले पोतिएको भवन मजबुत खालको देखिने। घरेलु संचालन भएको कक्षमा महिला र पुरुषबीचको भागमा जस्ताले बारी छुट्याइएकोले सो ठाउँमा गारोको व्यवस्था हुनुपर्ने। उक्त घरहरू मध्ये १० नं. को घरको तल्लो तला अलि लच्की थाम लगाइएको। बन्दी गृहको कोठा भने केही अँध्यारो जस्तो देखिने। कारागारको जमिन लगायत कार्यालय आदि तारबार वा हाता पर्खालले नघेरिएकोले खुला रूपमा रहेको।

कारागारको अन्य भौतिक सुविधा-

- पुरुष तर्फ ३ वटा र महिलातर्फ १ वटा धाराको व्यवस्था रहेको।
- प्रत्येक कोठामा भित्री शौचालय ११ वटा भएको।
- ढलको राम्रै व्यवस्था भएको।

शिक्षा तथा उद्योग-

- नि.मा.वि. सम्मको कक्षा संचालन गरी शिक्षा शाखाको तर्फबाट ७ जना शिक्षकको व्यवस्था भएको।
- उद्योगमा ढाका, धोती, सुति कपडा आदि बुन्ने तान ३५ वटा (३३ वटा पुरुषतर्फ र २ वटा महिलातर्फ) भए तापनि हाल १८ वटा मात्र संचालन भैरहेको। यो उद्योग घरेलु शाखाबाट संचालन भएकोले कच्चा पदार्थ तथा उत्पादित वस्तुको बजार व्यवस्थासमेत घरेलुले गरेको पाइयो। यस उद्योगमा हाल ३० जनाले काम पाएको बुझियो।

बन्दीका गुनासाहरू-

- पुर्पक्षमा लामो समयसम्म बस्न नपरोस्।
- चाँडै फैसलाको व्यवस्था होस्।
- सबै मुद्दामा मिन्हाको व्यवस्था।

- ...बाट १० हात पर राखेर गराउने हुँदा आफन्तसँग गरेका कुराकानी नसुनिने भएकोले सोको [illegible]
व्यवस्था ।
- कारखानामा थोरै मात्र काम पाएकाले धेरैलाई समेट्नु पर्ने ।
- ५० प्रतिशत कैद पुगेका व्यक्ति छुटेनन्, सिफारिश पक्षपातपूर्ण ढंगबाट हुनु भएन ।
- अदालतबाट ठेकुवा पुर्जी आउन ढीला हुने ।
- कतिपय कैदीले पुनरावेदन तहमा पुनरावेदन गरेको लामो समयसम्म पनि कुनै जानकारी प्राप्त नहुने [illegible]
छिटो टुंगो लगाउने व्यवस्था ।

कारागार प्रशासन-

- कारागार प्रशासन २ तले र ४ कोठे जस्ताको छाना भएको भवनमा सचालन भएको, भवनको अवस्था [illegible] भएको । जेलर क्वाटर भने बन्दै गरेको । कोठाको झ्याल ढोका र फिनिसिङ्ग गर्न बाँकी ।

ब्यारेक तथा बुर्जा-

२ वटा कोठा भएको १ तले भवनमा ब्यारेक रहेको । सो ब्यारेक कहि-कहिं चुहिने अवस्थामा रहे[illegible] दरबन्दी अनुसार साँगुरो भएको । बुर्जा ४ वटा भएको र त्यसमा कहीं-कहीं पानी चुहिने अवस्था भएको । [illegible] चाप र भवनको आकार-प्रकारले गर्दा एउटा बुर्जाबाट सबै बुर्जा नदेखिने भएकोले २ वटा बुर्जा थप्नु पर्ने भन्ने [illegible] रहेको ।

कारागार शाखा, अर्घाखाँची

निरीक्षण मिति - २०५३।११।३०
बन्दी संख्या - बन्दी नभएको ।
कारागार क्षमता - निर्माण पूरा हुन बाँकी भएकोले क्षमता निर्धारण नभएको ।
कारागार सुरक्षा कक्ष - टावर, सेन्ट्री तथा मूलगेट, पर्खाल, निर्माण हुन बाँकी रहेको र ब्यारेक निर्माण पूरा भइसकेको ।

कारागारको जग्गा तथा अवस्था- हाल निर्माणाधीन रहेको जग्गा १५-१०-१-३ छ भने अस्पताल क्षेत्रमा रहेको पुरानो जेल तथा सोले चर्चेको जग्गा १२-१२-०-० मध्ये ६-१२-०-० श्री ५ को सरकारको निर्णयानुसार जनस्वास्थ्य शाखाको नाममा हस्तान्तरण भइसकेको र बाँकी ६-०-०-० जग्गा पनि नेत्र ज्योति संघलाई प्रयोग गर्न दिइएको देखिन्छ । आर्थिक दृष्टिले बजार क्षेत्रमा रहेको जग्गा तथा जेलको लागि निर्माण भइसकेको भवन टावर, सेन्ट्री तथा कम्पाउण्ड समेत हस्तान्तरण तथा प्रयोग गर्न अन्य संस्थालाई दिइनु र बजारभन्दा टाढा भौतिक पूर्वाधार समेत नभएको स्थानमा (धारा, बत्ती, समेत नपुगेको) हालको मूल्यांकनमा १,७६,६००।- रहेको जग्गा २०४७।९।२३ मा खरिद गर्दा रू. ३,५०,०००।- मा खरिद हुनु र कारागार निर्माणमा करीब ३३,००,०००।- खर्चभई सक्नु र निर्माण पूरा गरी जेल संचालन गर्न स्थानीय भनाइ अनुसार उक्त ३०।४० लाख अझै लगानी गर्नुपर्ने देखिनु दुर्भाग्य नै देखिन्छ ।

उपर्युक्त अवस्थालाई नियाल्दा हाल सो स्थानलाई प्रयोग नगरी बिक्री-वितरण गर्दा श्री ५ को सरकारको लगानी मात्रै पनि उठ्ने सम्भावना नरहेकोले पूरा हुन बाँकी रहेको टावर, सेन्ट्री, पर्खाल, जेल ब्लक, बत्ती, पानी आदिको व्यवस्था प्राथमिकताको आधारमा निर्माण गरी संचालन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

नवनिर्मित कारागारको भौतिक स्वरूप - जेलको पूरै जग्गा तारबारबाट सुरक्षित देखिन्छ । जेल कम्पाउण्ड उत्तर, दक्षिण, र पश्चिम भाग ढुंगाको पर्खाल पूरा देखिन्छ । महिला राजबन्दी कक्ष, पुरूष राजबन्दी कक्ष, ब्यारेक, कार्यालय, भवनहरू निर्माण (फिनिसिङ बाहेक) भएको देखिन्छ । महिला र पुरुष कैदी बन्दीहरूको ब्लक भने डी.पी.सी. सम्म पूरा भएको । टावर, सेन्ट्री तथा पूर्वतर्फको पर्खाल मूलगेट तथा महिला र पुरुष ब्लक छुट्याउने पर्खाल तथा ढोकाहरू बनाउन नै बाँकी देखिन्छ । पानी बत्ती आदिको व्यवस्था देखिएन ।

सो सम्बन्धमा बुझ्दा हाल अर्घाखाँची जिल्लाबाट कैदी तथा बन्दीलाई गुल्मीमा लानै पर्ने भएकोले तत्काल केही रकम खर्च गरी बन्दीहरूलाई राख्ने व्यवस्था हुन सकेमा लाने ल्याउने खर्च र जनशक्ति परिचालनमा समेत बचत हुने कुरा स्थानीय प्रशासनको रहेकोले सो सम्बन्धमा छलफल हुँदा पूर्व-उत्तरतर्फ र दक्षिण-पश्चिमतर्फ बूर्जा निर्माण गर्ने र पुरुष राजबन्दी ब्लकलाई थुनुवा राख्ने व्यवस्था गरी काम चलाउने भन्ने प्रस्ताव भएको । सो कार्यको लागि करीब रू. २,५०,०००।- र बत्ती र पानीको लागि ५०।६० हजार समेत जम्मा रू. ३ लाख १० हजार पठाई जेल संचालन भएमा सो जिल्लाको बन्दीहरूलाई गुल्मी लाने ल्याउने समस्या समाधान हुनाको साथै आर्थिक बोझ कम समेत हुने देखियो ।

कारागार शाखा, नवलपरासी

निरीक्षण मिति - २०५३।१।२२
कारागारको जमिन - ५ कट्ठा १० धुर
कारागारको क्षमता - २५ जवान
निरीक्षण मितिमा कारागारमा रहेका बन्दी विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष-	१	४८	१
महिला-	३	७	-

कारागार भवनको अवस्था-

जम्मा कोठा संख्या ४ (महिलाको लागि १ र पुरुषको लागि ३)। प्रत्येक कोठामा १।१ वटा चर्पी भएको। [illegible] सो चर्पी रातमा प्रयोग गरिने र आधा शरीरको भाग देखिने खुला अवस्थामा रहेको। एउटै कोठामा चर्पी, [illegible] र सुत्ने गरिएकोले दुर्गन्धित रहेको। महिलातर्फको कोठा करीब १२ X १२ साइजको भएको। सो कोठाको पूर्व[illegible] ट्युबेल रहेकाले कोठा चिसो भएको। महिला र पुरुषबीचको सानो चोक भएको। महिलाबन्दी २४ सै घण्[illegible] कोठाभित्र सिमित रहनुपर्ने अवस्था भएको। पुरुषतर्फ पनि १ वटा कोठा करीब १२ X २० फुट साइजको भए तापनि [illegible] अन्य २ वटा सानो भएको।

बन्दीगृहको कम्पाउण्डभित्रको चोक साँघुरो भै घुमफिर गर्ने ठाउँ नभएकोले अधिकांश समय कोठाम[illegible] सिमित हुनुपर्ने अवस्था रहेको।

बन्दीगृहको दलीन, निदाल भक्किई सिलिङ सच्किएकोले ठाउँ-ठाउँमा काठको खामो दिई सिलिङ अड्[illegible] राखेको। बन्दीगृहको गारो पनि ठाउँ-ठाउँमा चर्केको र प्वाल समेत परेकोले वर्षायाममा साँप आइरहने गरेको[illegible] कम्पाउण्डवाल पनि ठाउँ-ठाउँमा चर्केको।

अन्य भौतिक सुविधा-

- कोठाभन्दा बाहिर ७ वटा चर्पीको व्यवस्था भएको।
- पुरुषतर्फ २ वटा र महिलातर्फ १ वटा ट्युबवेलको व्यवस्था भएको।
- धाराको लाइन १ समेतको व्यवस्था भएको।
- प्रत्येक कोठामा १।१ वटा पंखाको व्यवस्था गरिएको।
- कुनै सीप तथा आयमूलक कार्यक्रम र शिक्षासम्बन्धी कुनै कार्यक्रम नरहेको।
- खेलकूद तथा मनोरञ्जनात्मक साधन केही नभएको।
- बिजुलीको व्यवस्था भए तापनि वायरिङ सन्तोषजनक नभएको।

कारागार कार्यालय भवन-

खपडाले छाएको भूईतले २ वटा कोठामा कार्यालय संचालन भएको। सो भवन ठाउँ-ठाउँमा [illegible] अवस्थामा रहेको र कार्यालय संचालनको लागि कोठा अपर्याप्त भएको र जेलर क्वाटरको व्यवस्था नभएको।

बन्दीहरूको गुनासो-

- बस्ने र सुत्ने कोठा सानो भएकोले बाधा पर्नुका साथै चर्पी पनि खानेबस्ने कोठानिरै खुला अवस्थामा भएकोले स्वास्थ्यमा समेत प्रतिकूल असर पर्न गएको। सानो कोठा धेरै मानिस राख्नु पर्ने भएकोले राम्ररी सुत्ने ठाउँ नभएको।
- बन्दीगृहको कम्पाउण्ड साह्रै साँगुरो भएकोले घुमफिर गर्न नपाइएको।
- कुनै खेलकूदका सामान नभएको।
- बन्दीगृह साह्रै जीर्ण भएकोले असुरक्षित भएको।
- कार्यालयतर्फबाट व्यवस्था भएको कूचीकारले सरसफाई नगरी दिने गरेकाले फोहर बढ्न जाने गरेको।
- लामो समयसम्म पुर्पक्षमा रहनु परेको।

पुनः निरीक्षण मिति - २०५३।१।२

निरीक्षण समयमा बन्दी संख्या -

	बन्दी	कैदी	आश्रित
पुरुष	३६	२	१
महिला	३	-	-

निरीक्षण समयमा यस जेलमा कैदी १३ बन्दी ४० र आश्रित १ समेत गरी जम्मा ५४ जवान रहेकोमा कैदी जवान ११ लाई त्यहाँबाट तत्काल भैरहवा, पाल्पा, पोखरा सरुवा गर्न नीतिगत आदेश भएको। हाल त्यहाँ कैदी २, बन्दी ४१ र आश्रित १ समेत जम्मा ४३ जना रहेका छन्। सरुवा कैदीलाई तोकिएको स्थानमा लान रकमको अभाव हुने गरेको।

जीर्ण अवस्थामा रहेको यस जेललाई राखीराख्ने वा हटाउने सम्बन्धमा स्थानीय स्तरमा विचार विमर्श हुँदा वर्षातको समयमा जेलभित्र पानी पस्ने। जेल भवन पनि सानो हुनाको साथै जीर्ण अवस्थामा रहेको र जेल बढाउन पनि जमिन ५ कट्ठा १० धुर मात्र रहेको। साथै जिल्ला सदरमुकामबाट पोखरा, चितवन, भैरहवा, पाल्पाका जेलहरू नजीकै रहेकोले कैदीहरूलाई त्यहाँ पठाउने र हाल रहेको जेललाई पुर्पक्षका बन्दीहरूलाई मात्र राख्ने सिफारिस भएको। जेल निरीक्षणको क्रममा हेर्दा सुरक्षा अधिकारीको व्यारेकको ख्याल नभएको। वर्षातको समयमा पानीभित्र पसेर बस्न नसकिने। सेन्ट्री बस्ने स्थानमा छानो नभएबाट घाम, पानी दुवै समयमा कठिन हुन जाने भएको।

कारागार शाखा, रूपन्देही (भैरहवा)

निरीक्षण मिति - २०५३।७।२३
कारागारको जमिन - १-७-९ बिगाहा
कारागारको क्षमता - ६० जना
निरीक्षण मितिमा कारागारमा रहेका बन्दीको विवरण -
(महिला राख्ने नमिलेको महिला बन्दी आएमा पाल्पा पठाउने गरेको।)

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	१२६	४७	-

कारागार भवनको अवस्था-

कम्पाउण्डभित्रको बन्दीगृहलाई २ ब्लकमा बाँडिएको । दुई ब्लकमा गरी १४ वटा कोठा भएको । कोठाको आकार-प्रकार र बन्दीगृहलाई २ ब्लकमा बाँडिएको हुँदा स्थानाभाव नभएको । तर बन्दीको चाप अनुसार शौचालय नपुग हुने गरेको । बन्दीगृह र बन्दीगृह घेरिएको पर्खाल राम्रै अवस्थामा रहेको ।

कारागारको अग्गा जमिन खुला अवस्थामा रहेकाले विभिन्न चौपाया कारागारको हाताभित्र आउने गरेको देखिएको । कारागार हाताभित्र प्रवेश गर्ने मूल मार्गमा केही व्यक्ति विशेषले बाटोको छेवैमा कुखुराको खोर बनाई कुखुरा पालेकोले त्यसको गन्ध कारागारमा पुग्न जाने भै कारागारको वातावरण नै दूषित हुने गरेको । कारागारको हाता घेर्नु पर्ने अवस्था रहेको ।

बन्दीगृहमा भान्छा कोठाको व्यवस्था भए तापनि कतिपय बन्दीहरूले खुलारूपमा खाना पकाउने गरेको । दुवै ब्लकमा घुमफिर गर्न हुने खालको चोकको समेत जग्गा भएको । भवन पुरानो भए तापनि राम्रो अवस्थामा रहेको ।

अन्य भौतिक सुविधा-

- पश्चिमपट्टिको ब्लकमा इनारको व्यवस्था भएको । तर सो इनारको पानी प्रयोग गर्दा बन्दीहरूलाई घाउ-खटिरा आउने गरेको भन्ने बुझ्दा पानी दूषित रहेको बुझिन आएको र सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट समेत त्यस्तो इनार बन्दीगृहभित्र राख्न उपयुक्त नहुने ।
- खानेपानीको धाराबाट आएको पानीले नै पुगी आएको । तर पनि बोरिङ गरी पानी झिक्ने प्रयास भएकोमा बोरिङ सफल हुन नसकेको । पूर्वपट्टिको ब्लकमा १ ट्युबवेलको व्यवस्था भएको ।
- ४ वटा शौचालय पश्चिमपट्टिको ब्लकमा र पूर्वपट्टिको ब्लकमा २ वटा शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- १ वटा पुस्तकालयको व्यवस्था भए तापनि कोठाको अभावमा व्यवस्थित भएको पाइएन ।

शिक्षासम्बन्धी व्यवस्था-

- प्रा. वि. स्तरको कक्षा सञ्चालन भै रहेको ।
- नि. मा. वि. स्तरको कक्षा सञ्चालन गर्ने माग भए तापनि कोठा प्राप्त नभएको ।
- एस. एल. सी. परीक्षा दिने विद्यार्थी कैदी बन्दी भएमा सोको व्यवस्था गरिएको ।
- अन्य सीप तथा आयमूलक कुनै कार्यक्रम सञ्चालन नभएको । तर माग भएको ।

प्रशासकीय भवन-

४ कोठे २ तले भवनको तल्लो तलामा कार्यालय सञ्चालन गरी माथिल्लो तलामा जेलर क्वाटर कायम गरिएको । भवन राम्रो अवस्थामा रहेको ।

बन्दीका गुनासाहरू-

- रु. १०।- सिधाले गुजारा चल्न नसकेको ।
- बन्दीको लागि सीप तथा आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिदिनु पर्‍यो ।
- १ वटा पानीट्याकीको व्यवस्था ।
- बन्दीगृह २ ब्लकमा बाँडिएको हुँदा ठूलो ब्लकमा बन्दी राखी सानो ब्लकमा उद्योग सञ्चालन हुनुपर्‍यो ।
- पुर्पक्षमा ४ वर्षसम्म रहनुपरेको ।
- कारागारमा आएका बखत नै ओड्ने ओछ्याउनेको व्यवस्था हुनुपर्‍यो ।
- गर्मी याममा साह्रै गर्मी हुने भएकोले पंखाको व्यवस्था हुनुपर्‍यो ।
- शौचालय अपर्याप्त भएको हुँदा केही शौचालय थप्ने व्यवस्था ।

जेलरको भनाइ-

- बायो-ग्यासको व्यवस्था हुन सके राम्रो ।
- प्रहरी बस्ने ब्यारेक मर्मत गर्नुपर्ने र भान्छा कोठा पनि मर्मत गराइदिनु पर्ने ।
- बिरामी जाँच्ने कोठाको अभावले समस्या खडा भएको ।
- असिस्टेण्ट स्वास्थ्यकर्मी १ र टाइपराइटर १ को व्यवस्था हुनुपर्ने ।

पुनः निरीक्षण र अन्तरक्रिया

मितिः- २०५३।१२।१

वर्तमान अवस्थामा रहेको कारागार प्रशासन सगठनात्मक रूपमा व्यापक र प्रशासनिक रूपमा बृहत् रहेकोले त्यसलाई व्यवस्थित र संगठित गर्न निम्न सुझावहरू भएको ।

हाल रहेको जिल्लागत कारागारहरूलाई क्षेत्रगत वा ८।१० कारागारलाई एउटै बनाउने र त्यसको प्रशासनिक नियन्त्रण गर्न एउटा उप-सचिव पदको जेलर संयोजक व्यवस्था गरी मातहत कारागार प्रशासन सञ्चालन गर्ने अथवा क्षेत्रीय वा अन्य हिसावले उपयुक्त स्थानको चयन गरी व्यवस्थित जेल निर्माण गरी कैदी मात्र राख्ने । हाल भएका कारागारहरूमा सिमित बन्दी (थुनुवा) मात्र राख्ने व्यवस्था मिलाउन उपयुक्त हुने सुझाव भएको ।

हाल जेलभित्र हुने गतिविधिमा कैदी अथवा बन्दीबाट जेल प्रशासनलाई आफ्नो अनुकूल बनाउन अपनाइने गतिविधि (सिधा वहिष्कार, अनशन, रिले-अनशन, नारा, जुलुस) बाट शुरू गर्ने । तत्काल कुरो न बुझी प्रशासन र प्रशासकबाट रुचि लिईदा कैदी-बन्दीको मनोबल उच्च भै सानो समस्यालाई पनि बृहद् गराउने परिपाटीको विकास भएको । आफूले गरेका अपराधको दण्ड भोग्न राखिएको कैदीहरूबाट सुविधाको माग मात्र भइनै रहने र अपराधबोध नभै आपराधिक भावनाको तीव्रता बढ्न जाने देखिएको छ । तसर्थ, हाल भैरहेको व्यवस्था (खान, लाउन दिने, थुनेर आराम साथ राख्ने) मा परिवर्तन गरी कैदी बन्दीको अपराध र शारीरिक अवस्था अनुकूल श्रम गराई खर्चको आर्जनबाट आफ्नो लालन-पालनको साथै सरकारलाई समेत लगानीको फल प्राप्त हुने गरी योजनाबद्ध

[illegible] हुनुपर्ने भन्ने भनाइ समेत रहेका छन् ।

[illegible] नाममा विविध प्रकारका काम कारवाहीले जेल [illegible] तिनीहरूमा रहेको कुण्ठित भावना र कठोर [illegible] जेल जीवनबाट बाहिरिए पछि पनि समाजमा मिलेर [illegible] बाहिरी जीवन आराम र सुखदायी हुन्छ भन्ने भावना [illegible] अनुसार सानोतिनो कठोरता हुनै पर्छ, न कि बाहिरी [illegible] बन्दी थुनुवा, जसको अपराध साबित भएको छैन, त्यसलाई [illegible] यी कुरालाई वर्गीकरण गरिनु नितान्त भइसकेको छ । [illegible] चिन्तन, मनन र सहयोगको अपेक्षा राख्नुपर्ने हुन्छ । यस विषय[illegible] निष्कर्ष ल्याउन समेत सुझाव प्रस्तुत भएका छन् ।

कारागार शाखा, कपिलवस्तु

निरीक्षण मिति - २०५३।९।२३
कारागारको क्षमता - १०० जना
कारागारको जमिन - २-१४-१६ बिगहा
पोखरीले चर्चेको - ०-६-० बिगहा
दुई किता जग्गा भएको र पोखरीमा माछापालन गरिएको।

कारागार भवनको अवस्था-

१० कोठे बन्दीगृह भएको प्रत्येक कोठामा रातको लागि १/१ वटा शौचालयको व्यवस्था भएको । प्रत्येक कोठा ठाउँ-ठाउँमा चर्केको । नचर्केको ठाउँमा पनि सिलिङ र भित्तामा लगाइएको प्लाष्टर उप्किएको । पूर्व-उत्तर को कोठामा नराम्रोसित चर्की बीच भागमा सिलिङको इँटा समेत खसेकोले बस्न लायक नभएको । भान्छाको राम्रो प्रबन्ध भएको । बन्दीगृहको दक्षिणपट्टि ढलान गरी ८ वटा भान्छाको व्यवस्था गरिएको । ढलको सुविधा नभएको ।

राजबन्दी राख्न भनी ३ कोठे भवनको व्यवस्था भएको । तर हाल सो भवन प्रयोगमा नआएको । सो भवन पनि ठाउँ-ठाउँमा चर्केको ।

बन्दीगृह घेर्ने पर्खालको ठाउँ-ठाउँमा लगाइएको प्लाष्टर उप्केको । महिलातर्फको कम्पाउण्ड वाल बीचमा चर्की पूर्वतर्फ ढल्केको । पानी ट्याकी र सेफ्टी ट्याकीको ढकन फुटेको ।

कारागारको अन्य भौतिक सुविधा-

- बन्दीगृहको हाताभित्र २ वटा ट्यूबवेल गाडिएको भए तापनि १ वटाबाट बालुवा आउने गरेको । पानी प्रयोग गर्न नसकिएको ।
- खानेपानीको लागि २ वटा धारा व्यवस्था भएको । १ ट्यूबवेल र २ धाराको पानीले गर्दा हालको बन्दीहरूलाई पानीको समस्या नभएको ।
- कारागारको भित्री हाता ठूलो भए तापनि कुनै खेलकूदका सामान नभएको ।
- कुनै सीप तथा आयमूलक तथा शैक्षिक कार्यक्रम संचालन नभएको । तर व्यक्तिगत रूपमा केही बन्दीहरूले ढाका कपडा बुन्ने गरेको ।

बन्दीका गुनासाहरू-

- कैदी भन्दा थुनुवाको संख्या बढी भएको र लामो अवधिसम्म पुर्पक्षमा रहनु पर्ने भएकोले चाँडै फैसला गर्ने व्यवस्था होस् ।
- सीप तथा आयमूलक उद्योग सचालन गरियोस् ।
- खेलकूद तथा मनोरञ्जनात्मक सामग्री उपलब्ध होस् ।

ब्यारेकको अवस्था-

८ वटा खाट राख्न सक्ने क्षमता भएको । पक्की ब्यारेकको निर्माण हुँदै गरेको तर निर्माण कार्य पूरा नभएको । यो बाहेक जस्ताको छाना र माटोको गारो लगाई अर्को एउटा ५६ वटा खाट राख्न सकिने अवस्थाको

ब्यारेक पनि व्यवस्था भएको तर सो ब्यारेकको पर्खालको तल्लो भागको माटो खसेकोले ढल्ने अवस्थामा रही ढाउँ-डाउमा पानी चुहिने अवस्थामा रहेको । यी दुई ब्यारेकको अलावा [illegible] छानो लगाइएका ३ वटा छाप्रा पनि ब्यारेकको रूपमा प्रयोगमा ल्याइएको र ती छाप्रा [illegible] [illegible] छाउनु पर्नेमा हालसम्म नछाइएकाले चुहिने भएको ।

कारागार शाखा, म्याग्दी

निरीक्षण मिति -२०५३।११।२६
जेल निर्माण - २०४९ साल
कारागार बन्दी क्षमता - २५
कारागारको जग्गा - जेल रहेको स्थानमा - ९-१३-२-०
बजारको जग्गा -३-३-१-० (यो बढी मूल्य पर्ने)
निरीक्षण समयमा बन्दी विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	८	८	-
महिला	-	१	१

कारागारको नाममा रहेको ९-१३-२-० जग्गामा निर्माण भएको भवनमा महिला र पुरुष कक्ष गरी दुई ब्लक र अफिस ब्यारेक तथा सेन्ट्री र उत्तर-पूर्व र दक्षिण-पश्चिम गरी २ टावर निर्माण भएको पाइयो । बजारमा रहेको ३-३-१-० भूमि खाली रहेको छ । कारागार कम्पाउण्डमा मूलगेटबाट भित्री कक्ष स्पष्ट देखिने र सेन्ट्री कक्ष सामान्य रहेबाट पानी चुहिने भएकोले मूलगेटको सेन्ट्री र भेटघाट कक्ष तत्काल बनाउनु पर्ने देखिन्छ र अरु सामान्य रूपमा छ ।

भौतिक सुविधा-

बन्दीकक्षभित्र शौचालय ३, धारा २ रहेको र बत्ती व्यवस्था सामान्य रहनुको साथै चैत्र वैशाखमा पानी सुक्ने भनाइ बन्दीको रहेको ।

कारागारमा बन्दीहरूलाई क्यारम, लुडो कारागार प्रशासनबाट व्यवस्था भएको र रेडियो बन्दीबाटै राखेको भेटियो । एकाध कैदी बन्दीले आफ्नै तर्फबाट मुढा बुन्ने गरेको पाइयो भने अन्य सीपमूलक कार्य भएको देखिएन ।

बन्दीसंगको भेटमा कारागारको भित्री कक्ष साँझ बन्द हुने हुँदा दिशा-पिसाब गर्न भित्रि शौचालय निर्माणको लागि माग भएको र कारागारको टप नभएबाट वर्षातमा पानी भित्र आउने भएकोले सो बन्द हुनको साथै सीपमूलक काम र खेलकूद तथा मनोरञ्जनको साधन भएमा समय कटाउनको साथै अर्थोपार्जनमा समेत योगदान हुने थियो भन्ने भनाइ पाइयो । कारागारभित्र शिक्षाको व्यवस्था भएमा आफ्नो शिक्षा आर्जन गर्ने इच्छा पूरा हुने थियो भन्ने भनाइ रहेको । महिला बन्दीको आश्रित बालकलाई समेत शिक्षाको अभाव रहेको र निजलाई पढाउन इच्छुक संस्थाले लान चाहँदा समेत नपठाइएको । समयमा फैसला उपलब्ध नभएबाट पुनरावेदन गर्न नपाइएको जस्ता गुनासो भएको भेटियो ।

कारागार शाखा, बाग्लुङ

निरीक्षण मिति - [illegible]
कारागार निर्माण - [illegible]
कारागारको क्षमता - २५ जना
निरीक्षण समयमा बन्दी विवरण -

	थुनुवा	कैदी	जम्मा
पुरुष	[illegible]	६	२१
महिला	-	२	२

कारागारको जग्गा - ८-११-३-२ मूल जग्गा रहेको र सो जग्गा तारबारबाट सुरक्षित गरिएको ।

कारागार भवन [illegible] पुरानो भएकाले [illegible] लागेर ठाउँ-ठाउँमा चुहने भन्ने भनाइ रहेको । दुई चुर्लीमध्ये [illegible] २०५२ मा मर्मत सम्भार भएको । उत्तर-पूर्वतर्फको चुर्ला जीर्ण रहेकोले सोको मर्मत [illegible] सामान्य रहेको र भण्डारमा सामान प्राप्त गरी तत्काल [illegible] भण्डारमा खाद्य मौज्दात नभएको ।

बन्दीहरूलाई [illegible] भौतिक सुविधामा शौचालय ४, धारा ३ भान्छाकोठा छुट्टै हुनाको साथै [illegible] व्यवस्था राम्रो रहेको भेटियो ।

कारागारमा रहेका बन्दीहरूलाई मनोरञ्जनको साधन चेस, लुडो तथा क्यारम उपलब्ध गराइएको र सीपमूलक कार्यक्रम [illegible] बन्दीहरूको तर्फबाटै भए गरेको पाइयो । शिक्षा तथा खेलकूदको व्यवस्था भएको भेटिएन ।

बन्दीहरूको गुनासो-

कारागारको छानाबाट वर्षातमा पानी चुहने भएकोले सोको मर्मत हुनुपर्ने । भान्छाको भित्ता तथा भुइँ प्लास्टर भएमा [illegible] सुविधा हुनुको साथै पुस्तकालय तथा पठन-पाठनको व्यवस्था भएमा शिक्षित भै सुध्रने मौका पाउने थियो भन्ने माग रहेको । साथै सीपमूलक कार्यक्रम संचालन भएमा खेर गएको समयको सदुपयोग हुने र अर्थोपार्जन समेत हुने थियो । आफ्नै तर्फबाट बनाइएको सामान पनि बजारको अभावबाट बिक्रि-वितरण नभएको र पत्र-पत्रिकाको व्यवस्था भए हुने थियो । एउटा टी.भी. व्यवस्था भएमा समय कटाउन सजिलो हुने । सबैलाई भिन्द्राको व्यवस्था होस् ।

निरीक्षणको क्रममा हेर्दा अन्य बन्दी प्रशासन तथा दैनिक व्यवस्था र सुरक्षा अवस्था सामान्य रहेको भेटियो भने सुरक्षाको हिसाबले हेर्दा उत्तरतर्फको पर्खाल र उत्तर-पूर्वको चुर्ला तत्काल मर्मत सम्भार गरी संरक्षण गर्नु पर्ने देखियो ।

कारागार शाखा, पर्वत

निरीक्षण मिति - २०५३।११।२८
कारागार निर्माण - २०४७ साल
कारागारको बन्दी क्षमता - २५
कारागारको जग्गा - ९-१०-१-१
निरीक्षण समयमा कैदी विवरण -

	थुनुवा	कैदी	जम्मा
पुरुष -	७	३	८
महिला -	२	-	-

कार्यालयको भौतिक अवस्था राम्रो रहेको देखियो । जेलको जग्गा पूर्व-पश्चिमतर्फ फैलिएको भिरालो रहेको र मूल ढोका पश्चिमतर्फ रहेको छ । सुरक्षाको दृष्टिले पूर्वतर्फ ठाडो भीर र पश्चिमतर्फ पर्खालले घेरिएको मूलगेटबाट सुरक्षित देखिन्छ । पश्चिम कालीगण्डकी रहेको यो सदरमुकामभित्रको कारागार भएको अभिर्नाभित्र ढोको हुने देखिन्छ ।

सुरक्षा व्यवस्था राम्रो रहेको देखिन्छ । सेन्ट्री र टावर समेत राम्रो अवस्थामा रहेको भेटियो । टावर पूर्व-उत्तर र पश्चिम-दक्षिणतर्फ रहेको र टावरबाट जेल कम्पाउण्डको माथीबाटै वरिपरि घुमेर सुरक्षा दिने व्यवस्था भएकोले सुरक्षा व्यवस्था सुदृढ देखिन्छ ।

बन्दीका गुनासाहरू -

महिला र पुरूष बन्दीको कक्षमा आवत-जावत बन्द हुनुपर्ने । प्रौढ शिक्षाको माग भएको ।

कारागार शाखा, तुलसीपुर, (दाङ)

निरीक्षण मिति - २०६३।९।२८

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	नाबालक
पुरुष-	८७	४०	-
महिला-	७	२	३

कारागारको क्षमता - १०० जना

कारागारको जम्मा जमिन - ४-८-१२.५ (बिगहा)

कारागार भवनले ओगटेको जमिन - १४ कट्ठा

कारागार भवन बनेको साल - २०३३ साल

कारागार भवन-

कारागारमा महिला र पुरुषको लागि छुट्टाछुट्टै ब्लक रहेको। महिलातर्फ ४ वटा कोठा र पुरुषतर्फ ११ वटा कोठाहरू रहेको। भित्री कोठाको उचाई १० फुटसम्म भएको। भवनको पूर्व-पश्चिम र उत्तरतर्फको छेउ-छेउमा चर्केको देखिएको। भवनको अन्य अवस्था सन्तोषजनक छ तापनि कोठाहरू भनेठाउँ-ठाउँमा उक्केको देखिन्छ। बन्दीगृह घेर्ने पर्खालको उचाई १५ फिट भएकोले सुरक्षाको दृष्टिबाट राम्रो भएको। २ वटा भान्छा कोठा समेत रहेको।

महिलातर्फ पनि भुइँमा ठाउँ-ठाउँमा उक्केको। पश्चिमपट्टिको गारो चर्केको देखिन्छ भने अन्य कुराहरू सन्तोषजनक रहेको।

कारागारको जग्गासमेत घेरिने गरी कुनै तारबार वा हाता पर्खाल नभएको हुँदा चौपाया र व्यक्ति विशेषका मानिस खुलारूपमा कारागारको हातामा आवत-जावत गर्ने।

अन्य भौतिक सुविधा-

- महिला र पुरुष दुवैतर्फको लागि ३ वटा पानी ट्यांकी भएको दुवैतर्फको लागि २ धारा समेत भएको।
- शौचालय पुरुषतर्फ भित्र ५ वटा तथा बाहिर ३ वटा र महिलातर्फ १ शौचालय व्यवस्था भएको।
- खेलकूद तथा मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रम हुने गरेको।
- बत्तीको वायरिङ ठीकै अवस्थामा रहेको।
- शिक्षा तर्फ भने कुनै कार्यक्रम नरहेको।
- १ सेट टी. भी. को व्यवस्था भएको।

सीप तथा आयमूलक कार्य-

- ढाका बुनाई तालिम सञ्चालन भै १०० जना पुरुषले तालिम प्राप्त गरेका। यो राम्रो छ।
- हाल यस कारागारमा ४५ वटा तानमा ढाका टोपी र २ वटा तानमा चोलीको कपडा बन्ने गरेको पाइयो। बुनाइ कार्य राम्रो सँग चलेको पाइयो। प्रशिक्षिकाको सेवा पुगिरहेको।

...क सुझावहरू-

...ट्री गुल्मबाट १ लाइन टी. भी. को लाइन जोडी पाऊँ।

...न शव्न सक्ने टहराको व्यवस्था।

...उत्पादित कपडा घरेलु कार्यालयसंग सम्पर्क राम्री बिक्री गर्ने व्यवस्था। यहाँ सञ्चालित उद्योग घरेलु मार्फत् सञ्चालन गरियोस्।

...ढाका तान ४ वटा थप गर्‍यो।

...र्षा मौसमको लागि पकाको व्यवस्था।

...प्रौढ कक्षा तथा एस. एल. सी. परीक्षा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था।

...पुंडाया लामो समयसम्म बस्नु पर्ने भएको। फैसला छाडो गराउने व्यवस्था होस्।

...पत्र-पत्रिकाको व्यवस्था।

...कारागार प्रशासन-

...जि. अ. हे. न. तथा अ. हे. न. को दरबन्दी भए तापनि हाल दुवै पद फाजिलमा परेकोले सो फाजिलको दरबन्दी कायम गरिनुपर्ने।

...स्वास्थ्य-उपकरणको अभावमा बन्दीको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न कठिनाइ भएको।

...थुनुवालाई अदालत (भाराती) सम्म पुऱ्याउन टाढा भएकोले १ वटा सवारी साधनको आवश्यकता भएको भन्ने जेलरको अनुरोध भएको।

...दरबन्दी अनुसार सुरक्षाकर्मी बस्ने व्यारेक सामुग्री भएकोले थप आवश्यक भएको।

...कार्यालय संचालन गर्न र जेलर क्वाटरको राम्रो व्यवस्था भएको।

कारागार शाखा, घोराही (दाङ)

निरीक्षण मिति - २०५३।९।२८

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
			-
पुरुष-	४४	१७	१
महिला-	२	-	

कारागारको क्षमता - ४५ जना ।

कारागारको जम्मा जग्गा - ५ कट्ठा ११ $\frac{1}{2}$

कारागार भवनको अवस्था-

कारागार भवन ५ कोठाको । जस्ताको छाना, काँचो ईंटाको गारो, महिला र पुरूष बीचको एउटै हाता ... महिलाहरूलाई १ वटा कोठामा राखिएको । झ्यालहरू पनि ठाउँ-ठाउँमा भत्केको । त्यस्तै, प्रवेशद्वार समेत ... चर्केको । बीच भागमा एक पक्की पानी ट्याकीको व्यवस्था भएको र ठाउँ सान्है साँगुरो भएको । गर्मीमा गर्मी ... चीसोमा चीसो भैरहने अवस्था । ठाउँ-ठाउँमा चुहिने समेत गरेको । हाता पर्खाल १० फुट अग्लो भए तापनि ... ठाउँ-ठाउँमा टालटुल गरी काम चलाइएको । बन्दीगृह बाहिर सतहभन्दा होचो भएकोले वर्षायाममा पानी जम्ने ... अवस्था भएको । ढल निकासको व्यवस्था पनि नभएको । हातापर्खालको बुर्जा कुना-कुनामा हुनुपर्नेमा बीच भागमा ... भएको । कारागार भवन २०१८ सालतिर निर्माण भएको ३५ वर्ष पुरानो । भवनले जम्मा १ कट्ठा जति जमिन ... ओगटेको । कारागारको जमिनको हाता कुनै तारबार वा हाता पर्खाल नभएको ।

अन्य भौतिक सुविधा-

- बन्दीगृहको चोकका १ पक्की पानी ट्याकीको व्यवस्था भएको उक्त चोक सांगुरो भएको हुँदा सदा चिसो ... रहने गरेको ।
- पुरूषतर्फ भित्री शौचालय २ व्यवस्था भएको ।
- पानीको धारा १ वटा रहेको ।
- महिलातर्फ भित्री शौचालय १ भएको । शौचालय, खाना खाने र सुत्ने कोठा एउटै भएकोले महिलातर्फ सारै साँघुरो भएको ।
- खेलकुद तथा मनोरन्जनात्मक कुनै कार्यक्रम, आयमूलक र सीपमूलक कार्यक्रम ठाउँको अभावमा हु... नसकेको ।
- शिक्षासम्बन्धी पनि कुनै कार्यक्रम नरहेको ।
- बिजुली बत्तीको व्यवस्था भए तापनि व्यवस्थित वायरिङ भएको नपाइएको ।

बन्दीका गुनासाहरू-

- पानी ट्यांकीको व्यवस्था भए पनि क्षमताभन्दा बढी बन्दी भएकोले पानीको समस्या भएको ।
- ठाउँ सान्है साँगुरो भएको छ ।
- छाना जस्तापाता भएको कारण गर्मी महिनामा गर्मीले सताउने गरेको ।

- छाना चुहिने समेत भएकोले पानी परेको बेला समस्या पर्ने ।
- पुर्पक्षमा लामो समयसम्म रहन पर्ने भएकोले फैसला गरी दिनेमा ढिलाइ भएको ।
- भेटघाट गर्दा ढोकाभित्र र बाहिरको दूरी टाढा भएकोले एक आपसमा भएको कुराकानी स्पष्टसँग सुन्न नसकिने ।
- सीप तथा आयमूलक उद्योग र शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम सचालन गरी मनोरन्जनका साधन उपलब्ध गराई दिनुपर्ने तर स्थानाभावको कारणले सो सम्भव हुने नदेखिएको ।

कारागार प्रशासन-

- कारागार प्रशासन २ कोठे खरले छाएको काँचो ईंटबाट बनाइएको एक किसिमको छाप्रोमा सचालन भैरहेको ।
- कारागारमा फर्निचरको अभाव भै समस्या परेको ।
- जेलर क्वाटर र गोदामघरको व्यवस्था नहुँदा समस्या ।

सुरक्षाकर्मी (व्यारेक) सम्बन्धमा-

- दरबन्दी अनुसार सुरक्षाकर्मी बस्ने व्यारेक सांगुरो र व्यारेकको लागि भान्छाघर तथा शौचालयको व्यवस्था नभएकोले समस्या ।

यो कारागार सम्पूर्ण दृष्टिले हाल अनुपयुक्त रहेको र थोरै पुर्पक्षका बन्दीहरू राखी अन्य सबैलाई तुलसीपुर कारागारमा सार्ने निरीक्षणकै क्रममा तत्काले नीति लिएको ।

कारागार शाखा, बाँके

निरीक्षण मिति - २०६३।८।२७

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष-	६८	६२	४
महिला-	७	४	-

कारागारको क्षमता - २०० जना

कारागारको जग्गा जमिन - ०-१७-५ (बिगहा)

कारागार निर्माण समय - २००४ सालतिर

कारागार भवनको अवस्था-

यस कारागारको भवनले मात्र ०-२-५ बिगहा जग्गा ओगटेको । कारागर भवन २ तले । जम्मा कोठा संख्या पुरुषतर्फ १७ र महिलातर्फ ४ । भवनको पश्चिमतर्फको माथिल्लो तलाको झ्यालहरूमाथिको गारो केही चर्केको, पुरै गाराको लिउन र भुइँको प्लाष्टर उक्केको देखिने । ठाउँ-ठाउँमा पानी चुहिने । बुर्जा २ वटा व्यवस्था भए तापनि एक बुर्जाबाट अर्को बुर्जा देखिने स्थिति नभएको । बुर्जाको भित्री भाग र उक्लने सिँढीहरू भत्केको ठाउँ-ठाउँमा इटा उक्केको । पुरुषतर्फको बन्दीगृहको चोकमा एक वटा इनारको व्यवस्था भएको जुन सुरक्षाको दृष्टिले अनुकूल नभएका भनिन आएको । कारागार शहरको बीच भागमा रहेको । ढल निकासको व्यवस्था नभै सेफ्टीट्याकी भएको हुँदा समय-समयमा समस्या खडा भै दुर्गन्ध बढ्ने स्थिति भएको ।

कारागारको सम्पूर्ण जग्गा तारबारले घेरिए तापनि सुरक्षात्मक दृष्टिले त्यति सुरक्षित नदेखिएको ।

अन्य भौतिक सुविधा-

- पुरुषतर्फ ९ वटा भित्री र ४ वटा बाहिरी तथा महिलातर्फ भित्री १ र बाहिरी १ शौचालयको व्यवस्था भएको छ भने पुरुषतर्फ ट्युबवेल २, बोरिङ १ र महिलातर्फ १ ट्यूबवेल तथा १ धाराको व्यवस्था भएको ।
- केही पंखाको व्यवस्था भएको ।
- बिजुलीको तार वायरिङ नभै खुलारूपमा तार तानी बत्ती झुण्ड्याइएको र कोठा साधारणतया अति अँध्यारो ।
- पुरुषतर्फ १ मन्दिरको समेत व्यवस्था भएको ।

शिक्षा तथा सीप एवं आयमूलक कार्यक्रम-

- प्राथमिक कक्षा संचालन गरिएको । एस.एल.सी. देखि स्नातकसम्मको परीक्षा दिने विद्यार्थी भएमा सो परीक्षाको व्यवस्था समेत गर्ने गरिएको ।
- सीप तथा आयमूलक कार्यक्रमअन्तर्गत १४ वटा ढाका बुन्ने तानको व्यवस्था भएको । महिलातर्फ "साथी" (गै.स.स.) नामक संस्थाबाट सचालित ढकी बनाउने उद्योग सचालन भएको ।
- समय-समयमा कारागार प्रमुखको तत्परतामा अतिरिक्त क्रियाकलाप (साहित्यिक) संचालन भै आएको ।

बन्दीका गुनासाहरू-

- पंखा र शौचालयको संख्या बढाउनु पर्‍यो ।
- घरपायक जिल्लामा स्थानान्तरण ।
- कैद मिन्हा माफी दिदा भेदभाव भएकोले समान व्यवस्था ।
- प्रौढ कक्षा संचालन ।
- स्वास्थ्य -उपचारमा बजेटको कमी
- पुर्पक्षमा लामो समयसम्म रहनुपर्ने भएकोले फैसला चाँडो गर्ने व्यवस्था ।

कारागार प्रशासनको गुनासो-

- सि.अ.हे.व.को दरबन्दी भए तापनि पदपूर्ति नभै हालसम्म रिक्त रहेकोले बन्दीहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गराई औषधोपचार गर्न कठिन भैरहेको ।
- औषधीको लागि बजेट अपर्याप्त भै रहेको ।
- एक रिक्सा कारागारको नाममा भए बन्दीहरूलाई अस्पताल वा अदालत लैजान ल्याउन सजिलो हुने थियो ।

कारागार शाखा, सुर्खेत

निरीक्षण मिति - २०५३।१०।२२

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित		
पुरुष-	१०	१९	१	=	३०
महिला-	१	-	१	=	२

कारागारको क्षमता - २५ जना

कारागारको जग्गा -१-९-३ (बिगाहा)

कारागार भवन बनेको वि.सं. - २०३४ साल

कारागार भवन-

यस कारागारको जग्गा वीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. ५ (साबिक कटुवा गा.वि.स.) [illegible] कि.नं. ८३८ मा १-९-३ बिगाहा जग्गा भएको । जग्गा कुनै तारबार वा हाता पर्खालले नघेरिएकोले खुला [illegible] रही दक्षिण-पश्चिम दिशातर्फ व्यक्ति विशेषले साँध सीमानामा १/२ कट्ठा जति अतिक्रमण गरेको ।

कारागार भवन-

जस्ताको छाना । महिला र पुरुषको लागि छुट्टाछुट्टै हाता । पुरुषतर्फ भान्छा कोठा समेत ३ को[illegible] महिलातर्फ पनि ३ कोठाको व्यवस्था । महिलातर्फको भवन गत साल मर्मत संभार भएको । बन्दीगृहको पूर्वी [illegible] दक्षिणी दिशाको कुनामा भत्केको र दक्षिणपट्टि गाह्रोमा ठाउँ-ठाउँमा चर्केको । हाता पर्खाल सुर्किको जोड[illegible] इ[illegible]को गारो भएको । पर्खाल उत्तर-दक्षिणपट्टिको कुनाको माथिल्लो सुरमा इंटा खसेको, चर्केको तथा तल्लो [illegible] पनि केही इटा मक्किएको । यस कारागारमा २ वटा बुर्जाको व्यवस्था भै दुवै बूर्जा वर्षायाममा पानी चुहिनुका [illegible] त[illegible]किन पनि भित्र आउने गरेको भन्ने भनाइ रहेको । बुर्जामुनिको भाग बुर्जामा बस्ने सुरक्षाकर्मीले नदेख्ने र [illegible] बुर्जाको सुरक्षाकर्मीले समेत देख्न नसकिने स्थिति रहेको । 'बन्दीगृह' भने ढुंगा माटोको गारो भएको । सो गारो [illegible] पूर्वपट्टि भत्केको र दक्षिणपट्टि सामान्यरूपले चर्केको देखिएको । बन्दीगृहको हाता पर्खालमाथि काँडेतार प्रयोग [illegible] रात[illegible] सोमा करेन्ट छोडिने गरेको समेत पाइयो । अन्य अवस्था सामान्य रहेको देखिन्छ ।

अन्य भौतिक सुविधा-

- पुरुषतर्फ १ कोठामा ३ खाना भएको र महिलातर्फ १ शौचालयको व्यवस्था भएको ।
- धाराको पाइप लाइन १ वटा भै सोबाट पुरुषतर्फ ३ वटा र महिलातर्फ १ वटा धारा राखिएको ।
- व्यक्ति विशेषबाट १ वटा टी. भी. सेट ल्याई प्रयोग भएको ।

कारागार प्रशासन-

कारागार प्रशासन ३ कोठे भवनमा संचालन गरी सोमध्ये १ कोठा भण्डारको रूपमा प्रयोग र १ कोठा [illegible] राखिएको । सो कोठाको ढोकाको चौकोस खसेको देखिने र कारागारको बाहिरी मूलद्वारको ढोकाको काठको [illegible] भाँच्चिएको पाइयो । कार्यालयको पूर्वी कोठाको दक्षिणपट्टि कुनामा चर्केको देखिने ।

बन्दीगृहमा ल्याइएको पानी पोलिथिन पाइपबाट ल्याइएको र उक्त पाइप जमिनमाथि नै भएकोले समय-समयमा जन-साधारणले काटी दिंदा पानीको समस्या पर्ने भएकोले उक्त पाइप जमिनमुनि गाडिनु पर्ने भन्ने भनाइ भएको ।

व्यारेक-

२० जना दरबन्दी भएको यस कारागारमा सुरक्षाकर्मी बस्ने व्यारेक पर्याप्त भएको तर सुरक्षाप्रमुख बस्ने छुट्टै व्यारेक नभएको । व्यारेकको छाना जस्तापाताको भएकोले ठाउँ-ठाउँमा चुहिने भन्ने भनाई भएको । व्यारेक भान्छा कोठा १, सुत्ने कोठा १ र हतियार राख्ने कोठा १ गरी ३ कोठाको भएको पाइयो । अन्य अवस्था राम्रो भएको ।

बन्दीका गुनासाहरू-

- सुत्ने कोठाहरूमा ठाउँ-ठाउँमा पानी चुहिने गरेकोले मर्मत गरियोस् ।
- सबै मुद्दाका कैदीहरूलाई समानरूपले मिन्हा दिइने व्यवस्था होस् ।
- बन्दी-गृहको छाना जस्तापाताको भएकोले गर्मीयाममा साह्रै गर्मी हुने हुँदा पंखाको व्यवस्था ।
- बन्दी-गृहमा आउँदाका बखतमा नै ओड्ने ओछ्याउने दिने व्यवस्था ।
- प्रौढ शिक्षाका व्यवस्था
- सीप तथा आयमूलक उद्योग संचालन ।
- १५ महिनासम्म पुर्पक्षमा बस्नुपरेकोले फैसला चाँडो गराई दिने व्यवस्था ।

कारागार शाखा, बर्दिया

निरीक्षण मिति - २०५३।९।२४

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण -

	थुना	कैदी	आश्रित
पुरुष-	५३	११	-
महिला-	५	४	-

कारागारको क्षमता - १०० जना

कारागारको जग्गा जमिन - ४-०-० (बिगहा)

कारागार भवन निर्माण - २०३४ सालतिर ।

हाल कारागार रहेको जग्गा कारागारको नाममा दर्ता भै नसकेको (सार्वजनिक रूपमा रहेको) । उक्त जग्गाको भवनले ओगटेदेखि बाहेकको केही भागमा अनाज लगाइएको । जग्गा खुलारूपमा रहेकोले व्यक्ति विशेषले पनि अतिक्रमण गर्ने कार्य भै रहेको र कम्पाउण्डवाल वा तारबारले जग्गा घेर्न आवश्यक देखिन्छ ।

यो बाहेक बजारमा पनि कारागारको नाममा ९ कट्ठा ३ धुर जग्गा खाली अवस्थामा रहिरहेको र हाल उक्त जग्गामा हप्तामा २ पटक हाटबजार लाग्ने गरेको र सोको भाडा जिल्ला विकास समितिले वार्षिक १ लाख उठाउने गरेको बुझिन आएको ।

कारागार भवनको अवस्था-

हालको कारागार भवन २०३४ सालतिर निर्माण भै सो भवनमा जम्मा ११ वटा कोठा भएको । जसमध्ये पुरुषतर्फ ८ र महिलातर्फ ३ कोठा रहेको । भवनको अवस्था सन्तोषजनक रहेको ।

भौतिक सुविधा-

- पुरुषतर्फ ३ कोठामा भित्री शौचालय रहेको ।
- कम्पाउण्डमा ५ वटा सार्वजनिक शौचालय रहेको ।
- पुरुषतर्फ २ वटा कोठा भएको भान्छाघरको व्यवस्था भए तापनि खुलारूपमा समेत खाना पकाउने गरेको ।
- पुरुषतर्फ ट्युबवेलको व्यवस्था भए तापनि उक्त ट्युबवेलबाट रातो, पहेलो पानी आएकोले दूषित भएको ।
- धारा ३ वटा प्रयोग भएको ।
- महिलातर्फ ३ वटा कोठाको व्यवस्था भएको । जसमध्ये १ कोठा भान्छा र १ कोठा भण्डारको रूपमा प्रयोग भएको ।
- महिलातर्फ पनि १ शौचालय र १ ट्युबवेलको व्यवस्था रहेको ।

स्वास्थ्योपचार तथा सरसफाइ-

सि. अ. हे. व. का. दरबन्दी भए तापनि शुरुदेखि नै पदपूर्ति नभएकोले औषधी उपचारमा कठिनाइ भै रहेको भन्ने जेलरको भनाइ रहेको ।

सरसफाइतर्फ पनि कुचीकारको दरबन्दीमा महिला कर्मचारी भएको हुँदा पुरुष कक्षमा महिला पठाउन ... भै पुरुष कक्षमा सरसफाइ गर्न बाधा महसुस भै रहेको छ ।

... होओस् भन्ने गुनासाहरू-

- ... सफाई गर्ने पुरुष कुचीकारको व्यवस्था ।
- ... समयमा पुर्पक्षमा रहनुपरेकोले छिटो फैसला गरिदिने व्यवस्था ।
- महिलातर्फ पनि सीपमूलक कार्यक्रम संचालन ।
- ... कारागारमा स्थानान्तरण गर्ने व्यवस्था ।
- ... पानीट्यांकीको व्यवस्था ।

कारागार शाखा, कैलाली

निरीक्षण मितिः- २०५३।९।२५

निरीक्षण मितिमा बन्दीको विवरण

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष	२२	७५	-
महिला	१	८	२

कारागारको क्षमताः- ७० जना

कारागारको जमिनः- २-१-११ बिगहा।

कारागार निर्माण - १९९७ वि. सं. लेखिएको।

कारागारको भवन-

कारागार भवनको मूलद्वारमा वि. सं. १९९७ लेखिएको बन्दीगृह महिला र पुरुषको छुट्टाछुट्टै हाता भएको। बन्दीगृहको अवस्था राम्रै देखिए तापनि हाता पर्खाल भने ठाउँ-ठाउँमा चर्केको र पुरानो भवनमा केही भाग चर्केको। ढलान गरी बनाइएका भवनहरूको ढोकाहरूमा पनि कहीं-कहीं चर्केको। महिला र पुरुषबीचको पर्खाल होचो भएको। अप्रिय घटना घट्न सक्ने संभावना देखिन्छ। बूर्जा २ वटा भएको। तर बूर्जा ठाउँ-ठाउँमा चुहिएको। बूर्जाको पर्खाल भत्के-बिग्रेको। कारागारको हाता बढाउन दक्षिणपट्टि जग खनिएको भए तापनि अपूरो नै राखिएको। कारागारको सम्पूर्ण जग्गा खुलारूपमा रहेकोले गर्दा चौपाया तथा मानिस खुलारूपमा कारागारको हातामा आवत-जावत गर्न सक्ने अवस्था रहेको।

भौतिक सुविधा-

- पुरुषतर्फ २ वटा धारा। कोठाबाहिर ३ वटा शौचालय र २ वटा बाहिरी शौचालयको राम्रो व्यवस्था भएको।
- खाना पकाउन भान्छा कोठाको व्यवस्था राम्रो भए तापनि केही कैदी बन्दीहरूले खुला र अव्यवस्थितरूपमा चोकमा खाना पकाउने गरेको पाइयो।
- महिलातर्फ पनि बस्ने कोठा १ वटा व्यवस्था भएको र सोमा भित्री शौचालय १ वटा भै भान्छा कोठा १ समेत व्यवस्था भएको। धारा १ र ट्यूबवेलको राम्रो व्यवस्था भएको।
- पुस्तकालयको व्यवस्था भए तापनि व्यवस्थित नभएको।

स्वास्थ्योपचार तथा सरसफाइ-

स्वास्थ्योपचारका लागि सि. अ. हे. व. को दरबन्दी १ भए तापनि हालसम्म सो पदपूर्ति नभएकोले स्वास्थ्योपचारमा कठिनाइ भैरहेको। कैदी बन्दीहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न जिल्ला अस्पतालबाट प्रत्येक पटक रू. २००।- तिरी ल्याउँदा आर्थिक व्ययभार बढ्नुका साथै समयमा स्वास्थ्यकर्मी उपस्थित नभै दिंदा समस्या खडा हुने गरेको भन्ने जेलरको गुनासो भएको। बन्दी गृहको सरसफाइ गर्ने कुचिकार माथिल्लो जातको भएकोले सरसफाइमा ध्यान नदिदा सफाइ गर्ने काममा बाधा परिरहेको भन्ने गुनासो देखिएको।

कारागार प्रशासनको सम्बन्धमा-

कारागार प्रशासन संचालन गर्न छुट्टै कार्यालय भवन नभएको र जेलर क्वाटरको पनि व्यवस्था नभएको।

बन्दीका गुनासाहरू-

- पुर्पक्षमा लामो समयसम्म बस्नु परेकोले चाँडै फैसला गराउने व्यवस्था होस्।
- सीप तथा आयमूलक कार्यक्रम संचालन होस्।
- बन्दीले पाउने सुविधा जस्तो- ओड्ने, ओछ्याउने आदि कारागारमा प्रवेश गर्दाका बखत नै पाइयोस् र अन्यलाई पनि समयमै उपलब्ध गराइयोस्।
- खेलकूदका सामान उपलब्ध गरिदिने व्यवस्था हुनुपर्‍यो।
- शिक्षातर्फ पनि कार्यक्रम संचालन गरियोस्।
- पुस्तकालयको राम्रो व्यवस्था होस्।

कारागार शाखा, कन्चनपुर

निरीक्षण मिति - २०५३।५।२६

निरीक्षण मितिमा कैदी बन्दीको विवरण -

	थुनुवा	कैदी	आश्रित
पुरुष-	४५	५२	-
महिला-	१	२	-

कारागारको क्षमता - ७५ जना

कारागारको जग्गा - ३-१८-१७$\frac{1}{2}$ बिगहा ।

कारागार बनेको साल - २०२४ सालतिर ।

कारागार भवनको अवस्था -

२०२४ सालमा महाकाली सब-डिभिजन भवन विभागबाट निर्मित यस कारागार भवनको महिला र पुरुषतर्फ छुट्टाछुट्टै कम्पाउण्ड भएको । पुरुषतर्फ ३ वटा कोठा र महिलातर्फ १ कोठाको व्यवस्था भएको ।

पुरुषतर्फको २ वटा कोठाहरूमा सिलिङ टुटेको र पूर्वपट्टिको कोठाको बीच भागमा केही उक्केको भत्केको देखिने । महिलातर्फ गोदाम र सुत्ने ठाउँ एउटै कोठामा कायम गरिएको । महिलातर्फको भाग राम्रो अवस्थामा रहेको । बन्दी गृहको पूर्वतर्फको छानाको केही भागमा फुटेको ।

कारागारको जग्गाको आकार-प्रकार नमिलेकोले चोसेमोसे देखिने । हातामा २ वटा बुर्जा विद्यमान भए तापनि बुर्जाको पर्खाल भत्केको र चर्केको देखिने तथा बुर्जामा जाने सिंढी उक्केको भत्केको हुँदा प्लाष्टर गर्न आवश्यक देखिएको । ब्यारेकको अन्य अवस्था राम्रै देखिने । कारागारको बन्दीगृहको माथि उल्लिखित विवरण बाहेक अन्य अवस्था राम्रै भएको देखिन्छ ।

अन्य भौतिक सुविधा -

- टेलिभिजनको व्यवस्था भएको ।
- बन्दीगृहमा राखिएका झ्यालहरू साना-साना र माथि भएको ।
- पुरुषतर्फको भागमा भित्री शौचालय १ (४ वटा पिसाब फेर्ने खुला र १ वटा दिसा गर्ने एउटै लाइनमा) व्यवस्था भएको ।
- महिलातर्फ भने भित्री शौचालय २ वटा व्यवस्था भएको ।
- पुरुषतर्फ ३ वटा ट्युबवेल र धारा १ महिलातर्फ १ ट्यूबवेलको व्यवस्था भएको ।
- ट्युबवेलमा बालुवा आएको । पानी ट्यांकीमा पानी नचढेकोले गर्मी याममा पानीको समस्या हुने ।
- खेलकूदसम्बन्धी कुनै साधन नभएको ।

शिक्षा तथा सीप सम्बन्धमा-

मा. वि. स्तरको कक्षा सञ्चालन भए तापनि १ जनामात्र विद्यार्थी रहेको । प्रौढ कक्षा भने ३० जनाको सहभागिता भै राम्रै अवस्थामा सञ्चालन भै रहेको । सीप तथा आयमूलक कुनै कार्यक्रम नभएको ।

बन्दीका गुनासाहरू-

- पुर्पक्षमा लामो समयसम्म राखिने नगरियोस ।

- खेलकुदसम्बन्धी कुनै सामान नभएको । मनोरञ्जनात्मक खेलकुद सामग्री उपलब्ध गरियोस् ।
- सीप तथा आयमूलक उद्योग सञ्चालन होस ।
- घरपायक जिल्लामा स्थानान्तरण गर्ने व्यवस्था होस् ।
- गर्मीयाममा पानी कम आउने हुँदा त्यसको व्यवस्था होस् ।

कारागार प्रशासन-

- कारागार प्रशासन सञ्चालन गर्ने कोठा र फर्निचरको अभाव भएको ।
- गोदामको व्यवस्था नभएको हुँदा हाल महिला-बन्दी सुत्ने कोठामा गोदाम कायम गरिएकोले छुट्टै गोदाम घरको व्यवस्था हुनुपर्‍यो ।
- कारागारको पूर्वी दिशातर्फको जग्गाको आकार-प्रकार नमिलेको हुँदा सो मिलाउन पर्ने ।

अन्तर्क्रिया

(लब्ध प्रतिष्ठित नेपाली व्यक्तित्वहरूसंगको अन्तर्वार्ता)

अन्तर्क्रिया

कारागारको आधारभूत संरचनाको निर्माण योजना, गुरुयोजना, सुधार र सुविधा, व्यवस्थापन र परिचालन, भौतिक सम्पत्तिको बेचबिखन र अन्य वैकल्पिक उपाय, बढ्दो शहरीकरण आदि व्यापक विषयमा के-कसो गर्दा उपयुक्त र राम्रो हुन्छ भन्ने प्रसङ्गमा केन्द्रित रही नेपालका लब्धप्रतिष्ठित १५ जना (समय सीमितताका कारण) विद्वान्हरूसँग अन्तर्क्रिया गरिएकोमा उहाँहरूबाट प्राप्त गहकिला सुझाव-सल्लाहहरू एकीकृत रूपमा (सारांश) लेखी तपसिलमा प्रस्तुत गरिएको छ । जो अत्यन्त मननीय देखिएका छन्:-

प्राप्त सुझावहरू–

- कारागार शहरको घनाबस्तीभन्दा बाहिर राखिनुपर्ने । विशेषगरी यातायात, संचार पुगेको ठाउँमा राख्दा राम्रो हुने । कारागार र खोर (थुन्ने) अलग-अलग गरी सबै जिल्लाहरूमा राख्नुपर्दछ, कारागार सर्वत्र राख्नु ठीक हुदैन ।
- कारागार न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति हुन सक्ने खालको बनाउनु पर्दछ । कारागार यातनागृह होइन, मानवीय जीवनको बहाली र सुधारको खोजी गर्ने थलो हुनुपर्दछ ।
- कारागार निर्माण हुंदा न्यूनतम एक व्यक्तिका लागि २०० स्क्वा.वर्गफीट ठाउं दिनु आवश्यक हुन्छ । एक कोठामा ५।६ जना भन्दा बढी नराख्ने हिसाबबाट निर्माण गर्ने व्यवस्था सोचिनु आवश्यक छ । हाल बनेका कारागार निर्माणमा योजना छैन, हचुवा तवरको भवन बनाइन्छ , त्यो बस्नका लागि ठीक छैन । कारागार भवन मात्र होइन र गोदामघर पनि हुँदै होइन । लामो अवधिसम्म मान्छे बस्ने एउटा सुरक्षित वातावरणको घर ठान्नुपर्दछ । त्यसैले, योजनाबद्ध कारागारको देशभरी नमूना तयार पार्नु पर्दछ । पछिको बढ्दो संख्या र स्थितिको राम्रो आकलन गरिनु बेश हुन्छ । केवल टालटुल गरेर मात्र हुँदैन , समस्या बढ्छ ।
- भौतिक व्यवस्थापनभन्दा कारागारको सम्पूर्ण सुधार भन्न सिधै सकिन्न तापनि यसको व्यवस्थापन र परिचालन विना जेलसुधार हुन संभव छैन । तसर्थ, पहिलो काम खाने, बस्ने र बाँच्नेजस्ता कुराहरूको मानवोचित बन्दोबस्तको खोजी गर्नुपर्‍यो र त्यसका लागि स्वार्थसिद्धि र दुरुपयोग गर्ने र हुने सम्भावना हुन्छ, त्यसबाट संपत्तिको सुरक्षाको शुद्ध सोचाइतर्फको विचार चाहियो ।
- भौतिक संपत्तिको अभिलेख, मूल्यांकन र सिफारिस निष्पक्ष, बैज्ञानिक एवं पारदर्शी बनाइनु पर्दछ, अन्यथा दुरुपयोग हुनेछ । अनियमितता नहुनेतर्फ सतर्क हुनु अत्यन्त जरूरी छ ।
- पूर्व-क्षेत्रमा १, मध्य-क्षेत्र (नुवाकोट, विदुर) मा ठूलो केन्द्रीय कारागार-१ र पश्चिम-क्षेत्रमा-१ गरी जम्मा ३ वटा ठूला कारागार बनाउँदा सबै कैदीहरू समेट्न सकिने हुन्छ । विकास क्षेत्रको आधार लिई पाँचवटा बनाउनु पर्दैन । त्यो खर्चिलो, समय लाग्ने र अनावश्यक हुने देखिन्छ ।
- केन्द्रीय कारागार जगन्नाथदेवल काठमाडौंको, बीच शहरमा परेको जग्गा धेरै र बहुमूल्यको छ । तसर्थ, पहिले यसको केही रोपनी बेच्ने र तुरुन्त नुवाकोटमा निर्माण कार्य शुरु गर्नु उचित हुनेछ । नयाँ बन्ने कारागारहरूमा सबै सुविधा जुटाउनुपर्दछ । सवारी साधन आवश्यक हुन्छ ।
- आधुनिक कारागारमा हुने कुराहरू जस्तै:- धारा-पानी, बिजुली, सुरक्षा, संचार, स्वास्थ्य, शीपमूलक उद्योग कार्यक्रम, श्रमयुक्त जनशक्तिको उचित परिचालन, पुस्तकालय, श्रवणकेन्द्र, नैतिक कार्यक्रम, शिक्षा, तालीम, वातावरण आदिको व्यवस्था ।

... केन्द्रीय कारागार बेचबिखन गरिनु ठीक हुँदैन । यस ...
... आवश्यक छ । मानवतावादी संस्थाहरूले सहयोग गर्लान् । श्री ...
... प्रतिशत मात्र कारागार सुधारमा खर्च गरिए पनि पर्याप्त हुन्छ । अर्को ...
... छैन ।

... व्यवस्था ऐन, नियममा राख्नु पर्दछ ।
... राजनैतिक बन्दी र साधारण कैदी-बन्दीहरू एकै ठाउँमा राख्नु मनासिब हुँदैन । पृथक-...
... कैदी-बन्दीहरूको पूर्व-इतिहास, चरित्र र विधि-व्यवहार आदिको आधार...
... राखिनु पर्छ । ... आवश्यक छ ।
... कारागार मुक्त गर्ने प्रावधान आवश्यक छ ।
कारागार सेवा, समूह, उपसमूहको गठन गरी यसलाई आकर्षक सुविधायुक्त पारिनु पर्दछ । सुरक्षाकर्मी...
... अन्तर्गत परिचालित भएमा भिन्नता आउँदैन । सुधारमा हस्तक्षेप हुनु हुँदैन । वि...
... हुनु पर्दछ र नपुगे मन्त्रालयको गठन गरिनु समेत पर्दछ ।
... बन्दीहरूको संख्या धेरै भएकोले कारागार सबै साँघुरा र भीडयुक्त देखि...
कैदी भन्दा पुर्पक्षमा रहेका ... संशोधन वा सुधार जे गरेर भएपनि चाँडो मुद्दा किनारा हुने व्यवस्था हुनु ...
... ऐनमा संशोधन वा सुधार ... जेलको समस्या एकदमै कम हुन्छ ।
हुन्छ । यसले भीड कम गर्छ र सुधारको बाटो खुल्दछ । कैद अवधि भुक्तान भएपछि समाजमा बस्ने ...
कारागारको सुधारले समाज सुधारको पनि काम गर्दछ । कारागार भित्र । अन्यथा विकृति र विसंगतिको जन्म ...
... मानसिक सुधार भएको हुनुपर्छ, कारागार भित्र । ... कैदीको सुधार आवश्यक छ । भौतिक ...
सम्भावना अधिक हुन्छ । पुनः स्थापनाको आधारमा पनि कैदीको सुधार आवश्यक छ ।
सांस्कृतिक वातावरणको विकास कारागारभित्र गर्न सकिने हुन्छ ।
धेरै आयोग, कार्यदलहरूको रिपोर्ट किन सफल भएन ? यसको उत्तर एउटै हाम्रो राजनैतिक प्रति...
छैन । कारागारले प्राथमिकता पाएन कहिल्यै ।

जेल न बेच्नोस्, त्यो पनि खान्छन् ....

- जेलको जग्गा-जमीन 'नर्सिङ-होम' बनाउन दिने, प्लटिङ गरेर वितरण गर्ने (बेच्ने), प्लटिङ गर्दा १ रोपनी, आधा रोपनी, त्यस्तै ५।६ रोपनीको प्लटिङ गर्ने र बेच्ने । अतिक्रमण भएका जग्गा-जमीन हेरीकन बेच्ने ।
- कारागार निर्माणको काम कार्य तालिका बनाई सायसाथ गर्ने बेचबिखन र सम्भव भएका प्रत्येक जिल्लामा 'कारागार सल्लाहकार कमिटी' को गठन गरिराख्ने । जनसहभागिता हुँदा दुरुपयोग हुन न जाने ।
- सबै काम-कुरोमा पारदर्शिता चाहिन्छ । यस अध्ययन दलले स्रोतहरू मात्र नदेखाई परिचालन र व्यवस्थापनको यथासंभव सुझाव समेत प्रस्तुत गर्ने ।
- जनसाधारणका लागि तुरुन्त काम लाग्ने खालका काम- कुराहरूको कैदी-बन्दीहरूलाई तालिम दिने, जस्तो:- साइकल, रेडियो, घडी आदि ।
- पहिले कैदी समाजमा फेरि नफर्कोस् भन्ने चाहनाले जेलको सृष्टि भए-गरेको बुझिन्छ । अब त्यहीबाट समाजमा असल मान्छे बनाई फर्काउने र एउटा 'ट्रान्जिट-क्याम्प' का रुपमा कारागारलाई राख्ने नीति बनाइनु पर्दछ । श्रम गर्ने बानीको विकास कारागारभित्र गर्न सकिन्छ ।
- "स्व-रोजगार" को तालिम दिने । जागिर होइन, जेल पछिको जीवन स्वावलम्बी बनाउने । गाँस-बास मुफ्त दिई सरकारले जेलमा गरेको ठूलो लगानी संस्थागत रूपबाट नै त्यसको प्रतिफल पाउने खालको काम हुनु पर्दछ ।

<u>सहभागीहरू:</u>

१. श्री अच्युत कृष्ण खरेल
२. श्री ईश्वर वल्लभ
३. श्री कमलमणि दीक्षित
४. श्री गणेशमान सिंह
५. श्री टेक बहादुर थापा
६. श्री दामोदर प्रसाद गौतम
७. श्री भुवनलाल प्रधान
८. श्री यदुनाथ खनाल
९. श्री रामचन्द्र शर्मा पौडेल
१०. श्री राम प्रसाद श्रेष्ठ
११. श्री रामहरि शर्मा
१२. श्री विश्वनाथ उपाध्याय
१३. श्री विष्णु प्रताप शाह
१४. श्री सुन्दर प्रसाद शाह
१५. श्री सुरेन्द्र बहादुर श्रेष्ठ

विद्यमान ऐन नियमहरूको

कार्यान्वयन

कारागारसंग सम्बद्ध विद्यमान ऐन नियमहरूको कार्यान्वयन

हाल विभिन्न कारागारहरूमा एकातिर कारागारको क्षमता भन्दा-बढी बन्दी कैदीहरू छन् भने अर्कोतिर कारागारसंग सम्बन्ध राख्ने ऐन, नियममा व्यवस्था गरिएका कुराहरू पनि कारागारहरूको भौतिक स्थितिको कारणबाट कार्यान्वयन हुन नसकेको स्थिति रहेको छ। एकपटक अपराध गरी कारागारको जीवन बिताउन बाध्य भएका व्यक्तिहरू पछि सुधारिएर असल नागरिक बन्न सक्दछन् र यही प्रक्रियाबाट समाजमा आपराधिक क्रियाकलापहरूमा कमी ल्याउन सकिन्छ भन्ने मानवीय अवधारणाले अधिकाधिक मान्यता पाउँदै आएको वर्तमान परिस्थितिमा कारागारहरूको अवस्थामा सुधार ल्याउनु अपरिहार्य छ। यद्यपि कारागारका विषयमा राष्ट्र-राष्ट्रका बीचमा सहमति भै सो बमोजिम अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू बनिसकेको स्थिति छ, तथापि आर्थिक रूपमा अति सम्पन्न र अति विपन्न राष्ट्रहरूको परस्पर समान रूपमा सुविधा प्रदान गर्न सक्ने स्थिति चाहि छैन। राज्यको स्रोत र साधनले भ्याएसम्म कारागारमा बन्दी जीवन व्यतीत गरिरहेकाहरूको स्थितिमा सुधार गर्ने तर्फ अग्रसर रहन त्यतिकै टड्कारो रूपमा आवश्यक छ। कैदी-बन्दीहरूलाई न्यूनतम के-कस्तो सुविधा प्रदान गर्न सकिन्छ र कसरी उनीहरूलाई व्यवस्थित रूपमा राख्नु पर्दछ भनी बनाइएको कारागार ऐन, २०१९ ले व्यवस्था गरेका कतिपय कुराहरू कारागारहरूको भौतिक दुरवस्थाले गर्दा पूरा गर्न नसकी ऐन पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको स्थिति हाम्रा सामु एकातिर खडा छ भने अर्कातिर कुनै पनि व्यक्ति लामो समयसम्म पुर्पक्षको सिलसिलामा थुनामा बस्न नपरोस् भन्नाको निमित्त मुलुकी ऐन, २०२०, न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ एवं कारागार ऐन, २०१९ मा विभिन्न व्यवस्थाहरू गरिएका छन्। त्यसको सही रूपमा कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त संयन्त्रको विकास गर्ने परिकल्पना गरिएको भए तापनि उक्त ऐनहरूमा भएका व्यवस्थाहरू त्यति प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकिरहेका छन्। उपलब्ध तथ्यांकनअनुसार नेपालका कारागारहरूमा मुद्दाको अन्तिम टुंगो लागि कैद ठेकिएका कैदीहरू भन्दा पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेका बन्दीहरूको संख्या बढी भएको पाइन्छ। समग्रतामा बन्दीको संख्या ५४ प्रतिशत र कैदीहरूको संख्या चाहिँ ४६ प्रतिशत देखिन आएको छ।

हाल मौजूदा ऐन नियममा व्यवस्था भैरहेको कुराहरूलाई कसरी पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ, सम्बन्धमा भौतिक व्यवस्थापन कै परिप्रेक्ष्यमा पनि केही विवेचना गर्नु असान्दर्भिक देखिदैन। वास्तवमा कारा जस्तो संवेदनशील ठाउँमा कैदी-बन्दीहरूको जीवनमा कसरी सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने कुरो राज्यकै चिन्ताको वि भएको हुनाले राज्यका प्रमुख अंगहरूले यस कुरोलाई कम महत्व दिन मिल्दैन। त्यसैले, न्यायपालिका, व्यवस्था र कार्यपालिका तीनवटै अंगबाट यस विषयलाई गंभीरताका साथ लिनु पर्ने हुन आउँछ। यदि विधायिकाबाट कानूनमा कुनै विषयमा न्यायपालिकाबाट सहयोग र समन्वयको अपेक्षा गरिएको छ भने सो विषयमा न्यायपालि पनि त्यत्तिकै गंभीरताका साथ सोच विचार हुन आवश्यक देखिन्छ। यसै परिप्रेक्ष्यमा ऐनमा स्पष्ट रूपमा व्यवस्था यथार्थमा परिणत हुन नसकेको कारणबाट कारागारहरूको भौतिक अवस्थामा कसरी प्रभाव पारेको छ भन्ने सम्बन्धमा र कारागारहरूको भौतिक (व्यवस्थापकीय) अपर्याप्तताको कारणबाट ऐनको कुराहरू कार्यान्वयन हुन नसकेको स्पष्ट देखिएकाले त्यही सीमासम्ममात्र यहाँ केही संक्षिप्त विवेचना प्रस्तु

छ ।-

पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेका बन्दीहरूको सख्या बढी हुनुमा समयमा मुद्दाहरूको फैसला हुन नसक्नु नै प्रमुख कारण देखिन आउँछ । त्यसैले, यस्तो सख्यामा कमी ल्याउनका निमित्त अदालतहरूबाट यस विषयलाई संवेदनशीलताका साथ लिनु पर्ने हुन्छ । थुनामा राखी पुर्पक्ष गरिने अधिकांश मुद्दाको कारबाही र किनारा अदालतबाटै हुने भएको हुनाले अदालतहरू नै यस विषयमा बढी जिम्मेवार हुन आवश्यक छ । हाल प्रचलनमा रहेका तत्सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन दीर्घकालीन समाधानको उपायका रूपमा निम्न व्यवस्थालाई औल्याउन सकिन्छ :-

(१) मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको महलको १२२ नं. मा कुनै मुद्दामा कुनै व्यक्ति थुनिएको छ, कुनै व्यक्ति धरौटी जमानी वा तारेखमा छ वा फरार भइराखेको छ र नथुनिएको व्यक्तिका हकमा कानूनअनुसार अंग पुऱ्याउन समय लाग्ने भै एकैसाथ कारबाही गर्दा थुनिएका हकमा निज थुनिएका मितिले कानूनको म्याद भित्र किनारा लगाउन नसकिने देखिएमा अदालतले थुनिएका व्यक्तिको सम्बन्धमा मात्र जो बुझ्नु पर्ने बुझी किनारा लगाउन सक्ने व्यवस्था भएको पाइएको छ । एकातिर थुनुवा भएका अधिकांश मुद्दाहरूमा फरार भएको व्यक्तिका नाउँमा म्याद तामेल नभएसम्म पर्खने परिपाटी रहिआएको छ भने अर्कोतिर तामेल भएको म्याद रीतपूर्वकको नभएर पटक-पटक बदर हुने गरेको कुरा पनि व्यवहारमा छ । तसर्थ, अ.बं. १२२ नं को व्यवस्थालाई सम्पूर्ण अदालतसंग परामर्श गरी उक्त व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउनेतर्फ कदम चाल्नु पर्ने देखिन्छ ।

यसै परिप्रेक्ष्यमा अदालती बन्दोबस्तको ११ नं. मा मुद्दा हेर्ने क्रममा सबैभन्दा पहिलो प्राथमिकता थुनुवा कैदीको थुना वा कैद परेको मुद्दा तोकिएको कुरालाई समेत मध्य-दृष्टिमा राख्नु पर्ने ऐनको बाध्यात्मक व्यवस्था पूर्ण रूपमा लागू गर्न के-कस्ता व्यावहारिक कठिनाइ रहेका छन् वा के कारणले यो व्यवस्था पूर्ण रूपमा लागू हुन सकेको छैन भन्ने सम्बन्धमा पनि अदालतसंग परामर्श गरी केही कठिनाइको विद्यमानता भएमा कार्यपालिका र न्यायपालिकाको संयुक्त प्रयासबाट त्यस्ता कठिनाइ हटाउनेतर्फ कारबाही चलाउनु पर्ने देखिन्छ ।

(२) मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्त कै महलको ११९ नं. मा कुनै अभियुक्त उपर लगाइएको अभियोग प्रमाणित भएमा हुन सक्ने अधिकतम कैदको सजायको अवधिभन्दा बढी अवधिसम्म थुनामा नराखिने व्यवस्था गरिएको छ । यो व्यवस्था पनि हुबहू रूपमा लागू भएको पाइएन । परिणामस्वरूप त्यस्ता व्यक्तिहरूको मानव अधिकार पनि उल्लंघन हुन पुगेको छ । यो व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ मा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले आफ्नो मातहतको अदालत र आफूले पुनरावेदन सुन्ने निकाय वा अधिकारीको कार्यालयको हकमा कम्तीमा एक पटक निरीक्षण गर्नु पर्ने र त्यसरी निरीक्षण गर्दा पुर्पक्षका लागि थुनामा रहेका व्यक्तिका मुद्दाको मिसिल अनिवार्य रूपमा निरीक्षण गर्नु पर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

त्यसैगरी, कारागार ऐन, २०१९ को दफा १८ को उपदफा (४) मा पुनरावेदन अदालतको मुख्य न्यायाधीश वा न्यायाधीशले पुनरावेदन अदालतको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार भित्रको कारागारको निरीक्षण गर्नु पर्ने र प्रचलित कानूनले थुन्न पाउने भन्दा बढी अवधि थुनामा परेको देखेमा त्यस्तो

कैदी वा थुनुवालाई तुरुन्त छोडिदिने आदेश दिन सक्ने व्यवस्था पाइन्छ । यसबाट विधायिकाले व्यक्तिहरूको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको संरक्षणको सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गरी नियन्त्रण र सन्तुलनको अवधारणालाई सार्थक बनाउने प्रयास गरेको स्पष्ट हुन्छ । ऐनमा यस प्रकारको व्यवस्था गरिएको भए तापनि व्यवहारमा उल्लिखित निरीक्षण यथासमयमा नहुने र निरीक्षण भएका स्थानहरूमा पनि सबै कुराको निरीक्षण गरी गैर(कानूनी रूपमा थुनामा रहेका व्यक्तिहरूलाई तत्काल छोडिदिने परिपाटी अझै बसी नसकेको कुरा कारागारको निरीक्षणको क्रममा यस 'अध्ययन दल'लाई जानकारी हुन आएको छ । यस प्रकारको निरीक्षणलाई नियमित बनाइएमा र ऐनबाट प्रदत्त अधिकारको पुनरावेदनका मुख्य न्यायाधीश एवं न्यायाधीशहरूबाट पूर्णत: प्रयोग गरिने स्थिति बनेका खण्डमा कानूनको भावना विपरीत थुनिनु परेका थुनुवाहरूको सख्यामा कम हुन गै कारागारहरूमा भौतिक व्यवस्थापन गर्न कठिनाइ भएको हदसम्मको समस्या समाधान हुन सक्तछ ।

(३) कारागारसम्बन्धी कानूनमा व्यवस्थित कतिपय कुराहरू कारागारको भौतिक पक्ष कमजोर भएको कारणबाट कार्यान्वयनमा कठिनाइ भएको पनि पाइयो । जसको पूर्ण कार्यान्वयन अत्यावश्यक मानिंदा मानिंदै पनि भौतिक पक्षमा आवश्यक सुधार नभएसम्म ती कुराहरूलाई परिपालना गर्न सकिने स्थिति छैन । उदाहरणका लागि निम्न कुराहरूलाई लिन सकिन्छ :-

(क) कारगार ऐन, २०१९ को दफा ६ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) मा थुनुवा र कैदी एउटै कारागारमा राख्ने व्यवस्था भएकोमा खण्ड (क) का अधीनमा रही थुनुवा र कैदी छुट्याई यथासम्भव छुट्टाछुट्टै भागमा राख्ने । त्यसैगरी खण्ड (ग) मा एक्काइस वर्ष मुनिको र एक्काइस वर्ष माथिको कैदी वा थुनुवालाई छुट्याई यथासम्भव भिन्दा-भिन्दै भागमा राख्नु पर्ने तथा खण्ड (घ) मा देवानी र फौजदारी मुद्दाका कैदीलाई छुट्याई यथासम्भव छुट्टै भागमा राख्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । यो व्यवस्थाअनुसार कारागारहरूमा छुट्याएर राख्ने गरिएको र सकेको चाहिं कहीं पनि पाइएन । तसर्थ, उपर्युक्तानुसार विभिन्न वर्गीकरण गरी सोही बमोजिम छुट्याएर राख्नको निमित्त कारागारहरूको वर्तमान भौतिक स्थिति देख्दा पर्याप्त र यही हालतमा सम्भव नहुने हुनाले अधिकांश कारागार भवनहरूको पुन: निर्माण गरी व्यवस्था मिलाउने मात्र होइन अझ यसले नयाँ कारागारको छिटै आवश्यकता समेत दर्शाउँछ ।

कारागार ऐनले परिकल्पना गरे बमोजिम विभिन्न किसिमबाट वर्गीकरण गरिएका कैदी/बन्दीहरूलाई सोही ऐनको मनसाय बमोजिम छुट्टाछुट्टै राखिनु धेरै किसिमबाट आवश्यक समेत देखिन आउँछ । जस्तै:- शिक्षा-दीक्षाको माध्यमबाट समाजमा असल नागरिकको रूपमा प्रतिष्ठापित हुन (विभिन्न किसिमबाट शिक्षा-दीक्षा दिनको लागि) यस प्रकारको व्यवस्था सजिलो पर्न जाने हुन्छ ।

यसैगरी सोही ऐनको दफा ६ को उपदफा (१) को खण्ड (ङ) र (च) मा गरिएको रोगी, थुनुवा वा कैदी, पागल र अर्द्ध-पागललाई यथासम्भव छुट्टाछुट्टै राख्नु पर्ने व्यवस्था छ र यो व्यवस्था केही कारागारहरूमा मात्र लागू गर्न सकिएको भन्ने विभिन्न कारागारबाट

कामकारी हुन आएको हुँदा यो व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नको लागि पनि कारागारहरूको भौतिक अवस्थामा सुधार गर्नु नितान्त आवश्यक देखिन आउँछ ।

(ख) कारागार ऐन कै दफा ८ मा कारागारमा नाबालकको हेरचाह गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । थुनुवा वा कैदीले लालनपालन गर्नु पर्ने नाबालकको हेरविचार र शिक्षा-दीक्षा श्री ५ को सरकारको खर्चमा हुने व्यवस्था भएको र सो बमोजिम हाल श्री ५ को सरकारले तत्सम्बन्धी व्यवस्था गरिरहेकै छ । तापनि यस्तो व्यवस्था पर्याप्त नभएको हुँदा यस प्रकारका बालबालिकाहरूको निमित्त छुट्टै 'बालगृह'को व्यवस्था पनि कारागारहरूको भौतिक व्यवस्थाको सुधारकै क्रममा सोचिनु र सन्दर्भित गरिनु पर्ने देखिन्छ । यस प्रकारका आश्रित बालबालिकाहरूलाई हाल बालबालिकाको सुधार र हीत गर्ने नाममा स्थापना भएका गैर-सरकारी संस्थाहरूको जिम्मा लगाउनेतर्फ (गैर-सरकारी संस्थाहरू विश्वसनीय तथा इच्छुक भएको खण्डमा) पनि सोचाइ राखिएमा सरकारलाई पर्ने भार केही कम हुन सक्ने देखिन्छ ।

(ग) कारागार ऐनमा मानसिक वा शारीरिक रूपमा बिरामी परेका थुनुवा कैदीहरूलाई उपचार को व्यवस्था सरकारका तर्फबाटै गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । हाल कारागार भवनको अपर्याप्तता र अन्य भौतिक सुविधाहरूको अभावको कारण चाहेजति बिरामी परेका थुनुवा वा कैदीहरूलाई छुट्टै राखी उपचारको पूरा व्यवस्था गर्न सम्भव भैरहेको छैन । यसको सुव्यवस्थाका लागि पनि कारागारहरूको भौतिक व्यवस्थामा पर्याप्त सुधार गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

(घ) कारागार ऐनको दफा १५ तथा कारागार नियमावलीको नियम ६२ मा थुनुवा वा कैदीलाई अड्डा-अदालतसम्म पुऱ्याउनु पर्ने दायित्व सरकारी पक्ष माथि सुम्पिएको छ । कारागार कार्यालयहरूलाई बजेटको अपर्याप्तता एवं मोटरको (कैदी-बन्दी ओसार-पसार गर्ने) कमी भएको कारणबाट अड्डा-अदालतसम्म पुऱ्याउँदा र फर्कंदा लाग्ने सवारीको भाडा बन्दी-कैदीहरूबाट असूल गर्नु पर्ने स्थिति भएको गुनासो पनि सुन्नमा आएको छ । हाम्रा सम्पूर्ण कारागारहरूमा कैदी-बन्दीहरूलाई काम गर्न पाउने अवस्था सृजना गर्न नसकिइरहेको र हाल उनीहरूलाई प्रदान गरिँदै आएको सिधाखर्चमा समावेश हुने रकमबाट (अत्यावश्यक सरसामान खरिद गर्नसम्म नपुग्ने स्थितिमा) उनीहरूलाई नै अड्डा अदालतसम्म जाँदा-आउँदाको सवारी साधनको भाडा तिराउनु अन्यायपूर्ण नै मान्नु पर्ने हुँदा प्रत्येक कारागार शाखाहरूलाई अथवा प्रहरी कार्यालयलाई उपयुक्त सवारी साधनको आवश्यक व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ ।

माथि उल्लिखित कुराहरू कारागारको भौतिक पक्षसंग प्रत्यक्षरूपमा सम्बन्ध राख्ने भएका हुनाले प्रस्तुत प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका हुन् । कारागारसंग सम्बन्धित ऐन-नियमहरूमा समयसापेक्ष संशोधन गर्ने तर्फ श्री ५ को सरकारले महसूस गरिरहेको देखिन्छ । तापनि सम्पूर्ण विषय र पक्षलाई यस प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिरहनु उपयुक्त नदेखिएको हुँदा खालि ऐन-नियममा संशोधनको आवश्यकता बारेमा सम्बन्धित निकायको ध्यान आकृष्ट गर्ने मात्र यो प्रसङ्ग जोडिन गएको हो ।

कारागारका समस्याहरूको टिपोट
र
समाधानका उपायहरूको खोजी

नेपालमा कारागार

नेपालमा कारागार (झ्यालखाना) को इतिहास वि. सं. १९७१ बाट शुरु भएको पाइन्छ । पहिलो कारागार भनेको कारागार शाखा काठमाडौं जगन्नाथ देवलको हो । यसलाई शुरुमा सदरजेल भनिन्थ्यो र अहिले केन्द्रीय कारागार भनिन्छ । पहिले जेल 'मुख्तियार' मातहत हुन्थ्यो र यसको प्रमुख गोलवाला जर्नेल रहने व्यवस्था थियो । २००७ सालको ऐतिहासिक जनक्रान्ति पछि कारागार प्रशासन गृह मन्त्रालय अन्तर्गत रहने व्यवस्था भयो । काठमाडौं उपत्यकाका कारागारहरूको कमिश्नर र जिल्लास्थित कारागारहरूको प्रशासन बडाहाकिमको प्रत्यक्ष निर्देशन र नियन्त्रणमा सञ्चालन गर्ने परिपाटी रहेको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यलाई ७५ जिल्ला र १४ अञ्चलमा विभाजन गरी अञ्चलाधीश र प्रमुख जिल्ला अधिकारीको व्यवस्था भएपछि यो स्थानीय प्रशासनको नियन्त्रण र निर्देशनमा सञ्चालन हुन थाल्यो । २०१९ मा कारागार ऐन र २०२० मा कारागार नियमावली आएपछि यसलाई अझ परिमार्जित र व्यवस्थित गर्दै लगिएको पाइन्छ भने २०५० साल श्रावण १ गतेदेखि 'कारागार व्यवस्थापन विभाग'को स्थापना गरेर यसको प्रशासन तथा व्यवस्थापनलाई अझ प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने खोजिएको पाइन्छ ।

हाल नेपाल अधिराज्यभित्र सुनसरी, धनुषा, बारा र भक्तपुर बाहेक ७१ जिल्लाहरूमा ७३ वटा कारागारहरू रहेका छन् । दाङ जिल्लाको घोराही र तुलसीपुरमा तथा काठमाडौं जिल्लाको 'सदर जेल' र 'डिल्लीबजार खोरमा' गरी २/२ वटा कारागार भएको कारणले ७१ जिल्लामा ७३ वटा कागगार भएको छ ।

कारागारलाई 'क', 'ख', 'ग' र 'घ' गरी चार तहमा वर्गीकरण गरिएको छ भने कैदी बन्दीहरूलाई (क) र (ख) गरी दुई श्रेणीमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

(क) स्थलगत निरीक्षणका क्रममा देखापरेका समस्याहरूको सर्सर्ति टिपोट -

- सबै जेलहरू जीर्ण अवस्थामा रहेका पाइन्छन् ।
- काठमाडौं केन्द्रीय कारागार जस्तो ठाउँमा समेत सबै कोठा तथा पर्खालहरूमा बत्ती तथा वायरिङको राम्रो व्यवस्था भएको छैन ।
- खानेपानीको पर्याप्त प्रबन्ध हुन सकेको छैन ।
- मनोरञ्जन गर्नको लागि पर्याप्त ठाउं, खेलकूद र मनोरञ्जनका साधनहरूको व्यवस्था हुन सकेको छैन ।
- शिक्षाको व्यवस्था, रोजगारी वा काममा लगाउने व्यवस्था, स्वास्थ्य-उपचारको उचित प्रबन्ध आदिको (केही ठाउँमा भएको) धेरै ठाउँमा अभाव देखिन्छ ।
- जेलका लागि चाहिने अथवा हुनुपर्ने जग्गा र कम्पाउण्डको अभाव छ ।
- महिला र साधारण कैदीहरूलाई अलग(अलग राख्ने तथा छुट्टाछुट्टै व्यवहार गर्ने व्यवस्था कायम भएको छैन । त्यस्तै, पागललाई बिल्कुलै छुट्टै राखिनु पर्दछ । तर कतिपय 'जेल' हरूमा ठाउँको अभावले सो को उचित प्रबन्ध भएको छैन ।

- सहकारी बजार, भान्साघर, अस्पताल भवन तथा स्कूल तथा पुस्तकालयको राम्रो प्रबन्ध गर्नु पर्नेमा त्यसको उचित व्यवस्था भैसकेको देखिंदैन ।
- नैतिक तथा धार्मिक प्रवचनको व्यवस्था गर्नु पर्नेमा त्यो छैन ।
- घरेलु उद्योग र कृषि कार्यका लागि जग्गा समेत आवश्यक हुन्छ । त्यसको उचित व्यवस्थापन हुन आयमूलक कार्यमा बन्दीहरू व्यस्त रहन्छन् । यसले उत्थान र सुधारमा टेवा मिल्न जान्छ । तर हाम्रा जेलहरूमा त्यसको व्यवस्था हुन सकेको पाइदैन ।
- जेल'मा रेडियो श्रवण र डक्युमेण्टरी देखाउने व्यवस्था हुन जरुरी हुन्छ । सरकारी, गैर-सरकारी संस्थाहरूको र स्वयं कैदी-बन्दीहरूको प्रयासबाट केही भएको देखियो, तर सर्वत्र छैन ।
- कतिपय ठाउंहरूमा वर्षातमा पानीको निकास नभएर कारागार र बन्दी बस्ने कोठाहरू पानी पर्ने अवस्थामा रहेका पाइए । जस्तै:- नवलपरासी र डिल्लीबजार खोर । त्यस्तै, अध्ययन क्रममा देखिएको अन्य दुई कारागारहरूको भौतिक स्थिति पनि ज्यादै नाजूक देखिएको छ । ती हुन्- नवलपरासी र घोराही (दाङ) ।
- कतै पत्रपत्रिका र वाचनालयको सामान्य व्यवस्था हुन सकेको देखिन्छ ।
- अधिकांश कारागारहरू धेरै समय अघिदेखि बनेका हुंदा सांघुरा र जीर्ण हालतमा छन् । पानी बिजुली, भान्सा, बत्ती, सरसफाइ, चर्पी, सुत्ने खाट, पार्क आदिको राम्रो व्यवस्था हुन नसकेको हुंदा महिला/पुरुषलाई समेत एकै ठाउंमा राख्नु पर्ने र क्षमता भन्दा बढी राख्नु पर्ने अवस्था विद्यमान रहेको छ । यो स्थिति समस्यापूर्ण मात्र नभै अधिक सम्वेदनशील समेत छ ।
- अनुशासनका नियमहरू पालना गराउन समेत गाह्रो भएको छ ।

(ख) समाधानका लागि उपायहरूको खोजी-

- जेलभित्र घरेलु र कृषिको काम गर्ने वातावरण र ठाउंको प्रबन्ध गर्नुपर्दछ, जसबाट बन्दीहरू आयमूलक क्षेत्रमा लागि आफ्नो शीपको उपयोग गर्न सकून् । साथै, साझा बजार, नैतिक शिक्षा प्रदान गर्ने वातावरण, धार्मिक प्रवचन दिने मठमन्दिर, बगैंचा तथा पार्कको प्रबन्ध समेत जेल कम्पाउण्डभित्र गर्नु आवश्यक छ ।
- जेलभित्र समाचार पढ्ने, रेडियो सुन्ने, टेलिभिजन देखाउने जस्ता वातावरण निर्माण गर्नु आवश्यक छ, जसबाट कैदीहरूले वाह्य संसारको ज्ञान हासिल गरेर आफूलाई सुधार्ने काममा प्रवृत्त होऊन्,
- विज्ञान र प्रविधिको विकास भइसकेको हालको अवस्थामा कारागार भित्रका क्रियाकलाप संकेत हुन सक्ने न्यूनतम प्रविधि भए पनि शुरु गराउनु पर्ने,
- कारागारहरूको वर्गीकरणको आधारमा डिजाइन् गरी सुविधाअनुसारको मोडेल बनाई सोही अनुसार नयाँ निर्माण कार्य गर्ने,
- कैदीहरूलाई काममा लगाउने र पे-रोलमा छोड्ने । पुनःस्थापना केन्द्रहरूले बुझी लान चाहेर

पुनःस्थापना गराउने शर्तमा निर्दिष्ट अपराधका कैदीहरूलाई बुझाइदिने र कैदीको पनि विस्तारै राष्ट्रिय जनशक्तिमा गणना गरी परिचालन गर्ने नीति अवलम्बन गरिनु पर्ने,

- कैदी-बन्दीहरूका साथमा कारागार भित्र आश्रितको रूपमा रहनु पर्ने बालबालिकाहरूकालागि 'बालमन्दिर' जस्ता संस्थाहरूबाट बन्दीगृहमा मात्र नराखी पठन पाठन समेतको कार्यक्रम संचालन गर्न सक्ने स्थानमा सोको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने,
- स्थानीय प्रशासन ऐनमा भएको पागलहरूलाई थुनामा राखी उपचार गराउने प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अधिकार तथा कर्तव्यलाई शान्ति सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट मात्र नलिई उपचार गराउने तर्फ लक्षित हुने गरी सशोधन हुनु पर्ने,
- हालको कैद माफी दिने प्रक्रिया कैदीको चालचलनसंग सम्बद्ध नभई मूलतः मुद्दासंग सम्बन्धित हुन गएकाले कैदीहरूलाई असमान व्यवहार भएको छ । अपराध कडा भए सजाय कडा गरिनु उपयुक्त हुन्छ । तर कैदीहरूलाई मुद्दाको आधारमा भेदभाव गरिदा कारागारमा वातावरण स्वस्थ हुंदैन,
- कारागार व्यवस्थापन विभागमा 'कैदी-किताबखाना' राखी कारागारहरूमा पनि लगत अद्यावधिक गराउने र सो कार्यको लागि कम्प्यूटर र दरबन्दी समेतको व्यवस्था गरिनु पर्ने,
- कारागारहरूको र कारागार व्यवस्थापन विभागको मौजुदा दरबन्दीलाई पुनर्मूल्यांकन (ओ. एण्ड एम.) गरी कामको आधारमा दरबन्दीको थप गर्ने,
- पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेका थुनुवाको संख्या ज्यादा हुनाले कैदीहरूलाई असुविधा भइरहेको छ । थुनुवाको स्थिति अस्थायी प्रकृतिको हुंदा सुधारका पक्षमा उनीहरू उदासीन रहन्छन् । तसर्थ, प्रत्येक कारागारमा 'थुनुवा ब्लक' अलग गरिनु पर्ने । कारागारमा पुर्पक्षको लागि वर्षौंदेखिको लामो अवधिसम्म थुनामा राख्न नहुने गरी कानूनमा स्पष्ट अवधि किटान हुन कानूनमा आवश्यक सशोधन हुनु पर्ने,
- कारागार भित्र कैदीहरूको चरित्र बिग्रन नदिन, भित्री सुरक्षा पालो पहरा गराउन, जेल प्रशासन र कैदी बीचमा समन्वय स्थापित गर्न तथा आपूर्ति लगायत अन्य व्यवस्थापकीय पक्षमा कारागार भित्र रहेका कैदीहरूको सहयोग अनिवार्य हुने हुंदा कारागार ऐनमा व्यवस्था भएको चौकीदार, नाइके, भाइनाइके पदलाई कारागारै पिच्छे काम र कैदी संख्याको आधारमा दरबन्दी निश्चित गरी नियुक्त गर्ने र त्यस्ता नियुक्त 'स्टाफ(कैदी)'लाई कारागार प्रशासनले शुरुमा तालिम (ओरियन्टेसन) दिई काम लगाउने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ,
- साक्षरता कार्यक्रम र चरित्र निर्माणको लागि नैतिक शिक्षा कार्यक्रम अनिवार्य रूपमा सबै कारागारमा संचालन गर्ने र त्यस्तो कार्यक्रममा गैरसरकारी संस्थालाई सरिक गराउन उपयुक्त हुनेछ ।

उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा विश्लेषण गर्दा यी सबैको केन्द्रविन्दु नै साधन स्रोतको अवस्था र त्यसको परिचालन (कसरी गर्ने) संग सम्बन्धित हुन्छ । यहाँ चर्चा गरिएका जे जति प्रसंगहरू छन्, ती सबैलाई कसरी व्यवस्थित गर्दै जाने भन्ने कुरो नै मूल समस्या हो र मूल समस्याको समाधान भनेको सीमित स्रोत र साधनलाई वैज्ञानिक एवं व्यवस्थित रूपमा परिचालन गरेर उद्देश्य प्राप्ति गर्नु हो ।

कारागारको भौतिक व्यवस्थापन तथा क्षेत्रहरूको सुदृढता राम्रो व्यवस्थापन गर्नुमा नै निहित छ ।

(ग) प्रक्रिया:

- अधिराज्यभरका सबै कारागारहरूको चल-अचल, भौतिक, आर्थिक र व्यवस्थापकीय स्थितिको विवरण संकलन गर्ने ।
- त्यसका लागि स्थानीय तहमा जिल्ला प्रशासनले गर्ने र त्यसको कूल सम्पत्ति यकीन गर्ने ।
- स्थानीय तहमा नै त्यसको मूल्यांकन गर्ने । त्यसका लागि प्राविधिकको खाँचो परे त्यो पनि जिल्ला प्रशासनले नै संयोजन गर्ने ।
- सम्पूर्ण सम्पत्ति यकीन भइसकेपछि कारागारको सुधारका लागि सम्बन्धित ठाउँमा के समस्या परेको छ, त्यसको पहिचान र मूल्यांकन गर्ने । स्थानीय तहमा भएको साधन/स्रोतले कतिकति भ्याउँछ र त्यस बाहेक अन्य कतिकति स्रोतको आवश्यक पर्दछ, सो सम्बन्धमा योजना तयार गर्ने । योजना तयार गर्दा अल्पकालीन र दीर्घकालीन योजना समेत तयार गर्ने । यो पनि जिल्ला प्रशासन कार्यालयले नै गर्ने ।
- जेल सुधार तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी योजना बनाउँदा स्थानीय जनसहभागिता जुट्ने सम्भाव्यता अध्ययन, विश्लेषण, कार्यान्वयन हुन सक्ने नसक्ने सबैलाई दृष्टिगत गरेर व्यावहारिक योजना बनाउनु पर्दछ ।
- योजना कार्यान्वयन गर्दा केन्द्रमा गृह मन्त्रालयको समन्वय र निर्देशनमा कारागार व्यवस्थापन विभागको आवश्यक सहयोग समेत रहने गरी जिल्लामा भने प्र.जि.अ. को नियन्त्रणमा कार्यान्वयन गराउनु पर्दछ ।
- यसका लागि जनसहभागिता जुटाउन गैर सरकारी, राष्ट्रिय र अन्तरराष्ट्रिय संघ संस्थालाई समेत संलग्न गरेर लैजान सकिन्छ ।
- योजना कार्यान्वयनको चरणमा अनुगमन र मूल्यांकनलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गराइनु पर्दछ ।

(घ) कसले कार्यान्वयन गर्ने ?

- सरकारले आफै कार्यान्वयन गर्ने ।
- स्थानीय निकायलाई समेत संलग्न गराएर सरकारको नीति निर्देशनमा कार्यान्वयन गराउने ।
- नीजी क्षेत्रलाई जिम्मा दिने ।

उपर्युक्त विकल्पहरूमध्ये सरकारले आफै कार्यान्वयन गर्ने भन्ने अवधारणा अब परम्परागत भइसक्यो र सम्भव पनि हुँदैन । निजी क्षेत्रलाई पूर्ण रूपमा सुम्पिदा पनि 'कारागार' जस्तो सम्वेदनशील क्षेत्रमा विश्वासको अभाव र सुरक्षाको पक्षलाई पनि ध्यान दिनु पर्ने हुँदा व्यावहारिक हुँदैन । त्यसकारण सरकारको समन्वयमा स्थानीय निकायहरूको सहभागिता र गैर सरकारी संस्थाहरू (सम्भव भएमा)

समेतको संलग्नतामा स्थानीय स्रोतहरूको अधिकतम परिचालन गरेर आधुनिक सुविधायुक्त कारागारहरू निर्माण र त्यसको व्यवस्थापन गर्ने तर्फ तत्काल कदम चालिनु पर्दछ ।

(ङ) कसरी गर्ने ?

- तत्काल गर्ने ।
- दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरेर गर्ने ।

तत्काल गर्न सकिने जति तुरुन्तै शुरुवात गरिहाल्नु पर्दछ । दीर्घकालीन योजना ६ महीनादेखि १ वर्ष भित्रमा तयार गरेर दोस्रो वर्षदेखि त्यसको कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।

कारागार सुधारकालागि प्रस्तुत

केही बूँदाहरू

कारागार सुधारका लागि प्रस्तुत केही बूँदाहरू

कारागारस्थित कैदीहरूको संख्यात्मक विशेषीकरण–

(क) कार्यान्वयनका लागि भए गरेका कुराहरू । त्यसै, नयाँ सुझाव र जानकारीको संकलन,

(ख) दीर्घकालीन कैदी-बन्दी र अल्पकालीन कैदी(बन्दीहरू । धरौटी जमानतका कैदीहरू, पे-रोलमा राखेका कैदीहरू तथा विचाराधीन कैदीहरू (दोषी साबित भएका वा नभइसकेका) को तथ्यांक एवं अभिलेख (तुलना एवं वर्गीकरणका लागि सहयोग पुग्ने)।

(ग) कैदी-बन्दीको आम्दानी (आयस्रोत) उमेर, जाति, सजाय, पहिलाको र पछाडिको रेकर्ड, स्थान र पीडितको प्रकार (यसले दोषीको ठीक अभिलेख तयार हुने)।

(घ) नेपालका फौजदारी कानून (न्याय) व्यवस्थामा प्रत्यक्षतः खतरापूर्ण पनि नभएका तर समाजका लागि भने हानिकारक बन्ने सम्भावनाका बन्दीहरू छन् भने यसै आधारमा तिनलाई बन्दी बनाइनुपर्ने कानूनी प्रावधानको निर्माण, (यसमा गुण्डा, फटाहा, आतंककारी, साम्प्रदायिक आदि पर्ने हुन्छन्)।

(ङ) त्यस्ता कैदीहरूलाई किन बन्दी बनाइयो वा बनाइने यसको पनि आधार तयार गर्ने र यस्ता कैदीहरूलाई अर्कै समूहमा वर्गीकरण गरी राख्ने (यसले पृथक्कीकरण जनाउने)।

२. कारागारका कैदीहरूको अवस्था बारे अध्ययन–

(क) कारागारका कैदीहरूको शारीरिक अवस्था । कैदी नहुँदै र हुँदाको शारीरिक अवस्थाको तुलना,

(ख) कारागारमा कैदीहरूको व्यवहार । कैदी हुँदा र नहुँदाको (सामान्य अवस्था) अवस्थामा तिनीहरूको व्यवहारसंग तुलना (यसबाट मनोदशाको अध्ययन हुन जाने),

(ग) विद्यमान न्यूनतम आवश्यकताको आपूर्ति र भौतिक स्थितिको लेखाजोखा,

(घ) कैदीप्रतिको सामाजिक धारणा र पुनः स्थापना,

(ङ) कैदी(-बन्दीहरूको मूल समस्या र माग,

३. कैदीहरूको तुलनात्मक अध्ययन–

(क) अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसंग,

(ख) नेपालमा जस्तै कारागार भएका अन्य देशहरूसंग,

(ग) तल्लो तहको अपराध/दुर्व्यसन रेट (दर) भएका देशहरूसंग,

(घ) फेरि, त्यस्ता देशहरूसंग पनि जहाँ अपराधको रेट (दर) कम छ ।

४. विद्यमान कारागार तथा कारागार व्यवस्थापनको बनावट तथा संगठन–

(क) अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसारको मापदण्डमा,

(ख) अपराध / दुर्व्यसनलाई कम गर्न सकिने गरी व्यवस्थापनमा,

(ग) कारागार व्यवस्था विस्तृत रूपमा योजना सहित हुनुपर्नेः जसमा कैदीहरूलाई बहुसंख्यामा धेरै विकल्पहरू रहनुपर्ने । जस्तै: तरुण अपराधीहरू, विचाराधीन कैदी (परीक्षाधीन अपराधीहरू), पे-रोलमा राखेका कैदीहरूको भिन्दाभिन्दै उपचार (व्यवस्था) हुनुपर्ने । उचित न्याय, सामाजिक सेवा, पीडित पक्षलाई क्षतिपूर्ति (परेमा, यस वर्गका र त्यस्तो अपराध गर्ने अपराधीहरूलाई संरक्षणमा समेत लिने) शिक्षाको व्यवस्था, व्यावसायिक तालिम, काममा लगाउने र वकिल राख्ने सरल र सुलभ व्यवस्था हुनुपर्ने ।

(घ) कैदी संख्या व्यवस्थित गर्ने ।

(ङ) यदि सम्भव भएमा अपराधको संख्या कम गराउनका लागि बन्ने विस्तृत रूपको 'गुरु योजना' संग जोडेर कार्य गर्ने ।

अध्ययन दलको निष्कर्ष

'अध्ययन दल'ले ठम्याएका निष्कर्षहरू

मुगु र मनाङ जिल्ला जस्ता कैदी-बन्दी शून्य रहेका र भेरी आउँदा क्रमशः जुम्ला र लमजुङ कारागारहरूमा स्थानान्तरण गर्दा हुने हुँदा तिनको तत्काल आवश्यकता नदेखिएको ।

वर्तमान अवस्थाका विपन्न स्थितिमा भएका नवलपरासी र घोराही (दाङ) का दुई कारागारहरू [illegible]रेज गरी विकल्प सोच्ने ।

मर्मत गर्दा पनि काम नलाग्ने तर आवश्यक हुने जिल्लाहरूको कारागारहरूमध्ये दोलखा, सोलुखुम्बु, ताप्लेजुङ, पाँचथर, सल्यान र रौतहट आदि ।

कारागारहरूको नयाँ निर्माण गर्दा डिजाइनमा एकरूपता हुनु पर्ने ।

कैदी-बन्दीहरूले कारागार भित्र गर्न हुने-नहुने कुराहरूको सूचनापाटिमा उल्लेख गरिराख्ने ।

[illegible]वटा जिल्लाहरूमा कारागारहरू छैनन्; तिनको क्रमशः निर्माण गर्दै जाने अथवा क्रमशः समूहीकृत गर्दै जाने नीति अवलम्बन गर्ने ।

स्थानीय भौतिक स्रोतको व्यवस्थापन, बेच-बिखन, निर्माण आदि जे जस्ता कार्य गर्ने हो सो सबै गर्ने अधिकार भएको एक अधिकार सम्पन्न 'बोर्ड' गठन गर्ने । जसमा सदस्यहरू सिमित र लब्धप्रतिष्ठित व्यक्तिहरू मात्र रहने ।

हाललाई वृहद केन्द्रीय कारागारको निर्माण नुवाकोट जिल्लाको विदुरमा गर्ने । पूर्व क्षेत्रमा १ र पश्चिम-क्षेत्रमा १ गरी त्यहाँको सबै कैदी-बन्दीहरू समेट्ने गरी २ वटा क्षेत्रीय कारागारहरूको नव-निर्माण गर्ने । पूर्व क्षेत्रका लागि सुनसरीको धरान, उदयपुर र मोरङमा उचित हुने । पश्चिम क्षेत्रका लागि सुर्खेत वा दाङ (तुलसीपुर) उपयुक्त हुने ।

अहिलेको परिप्रेक्ष्यमा सुधारका सबै पक्षहरू समावेश गरेर बढीमा एक सयसम्मको क्षमता भएको एउटा सानो 'मोडेल कारागार' निर्माण गर्नु अति आवश्यक देखिन्छ । यसको लागि नख्खु कारागारमा रहेको स्थान र जग्गा उपयुक्त हुने ।

१०. सबै कारागारका कैदी-बन्दीको क्षमताको निर्धारण के कस्तो आधारमा किटानी गरेको हो सो स्पष्ट नहुनुको साथै त्यसमा व्यावहारिकता तथा वैज्ञानिकता नदेखिएकाले नयाँ मापदण्ड तयार गरी सोही आधारमा क्षमता किटानी गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

११. हाल भएका कारागारहरूको भौतिक स्थितितर्फ अध्ययन गर्दा बढ्दो अपराधीकरणका आधारमा त्यस्तै खतरनाक बन्दीहरूलाई कारागारमा राख्नु परेमा सुरक्षित साथ राख्न सक्ने खालको कारागार नदेखिएकाले त्यसको लागि एउटा सुरक्षित कारागारको व्यवस्था हुनु पर्ने ।

१२. हाम्रो मुलुकमा बालगृहको राम्रो व्यवस्था नभएको कारण बाध्यतावश बन्दीहरूका आश्रित बालबालिकाहरू बन्दी सँगै कारागारमा रहेका छन् । हाल यिनीहरूको संख्या ७०।८० छ । यिनीहरूको लालनपालनको व्यवस्था कारागार भित्रै कारागार प्रशासनको खर्चबाट भैरहेको छ ।

बिबीहरूलाई कारागारमा राख्नु उपयुक्त हैन र कारागार बाहिर बालगृहको विशेष व्यवस्था नगरी बस्नुपर्ने स्थिति देखा परेको छ ।

१३. पागल बन्दीहरूलाई औषधी-उपचारका लागि धुलिखेल कारागारका केही कोठाहरूमा राख्ने गरिएको । तर औषधी उपचारको व्यवस्था नाम मात्रको भएको हुनाले सोको राम्रो व्यवस्था हुनु पर्ने ।

१४. काठमाडौं जगन्नाथ देवलस्थित केन्द्रीय कारागारमा केन्द्रीय कारागार अस्पताल रहेको र यसको लागि डाक्टर २ जना र अन्य आवश्यक नर्स सि.अ.हे.व., अ.हे.व. र कुल्लीको समेत दरबन्दी भएको । तर सो अस्पताल बेड्‌रहितको हुनाले केही शैय्याको व्यवस्था हुनु पर्ने ।

१५. कारागार प्रशासनलाई प्रभावकारी, सक्षम र सबल बनाउने क्रममा कारागार प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई कारागार प्रशासनसम्बन्धी तालिम दिने व्यवस्था गर्नु पर्नेमा सो नभएको हुनाले स्वदेश र विदेशमा तालिम लिन पठाउने व्यवस्था हुनु अति आवश्यक देखिएको ।

१६. कारागार प्रशासनमा स्वास्थ्य, उद्योग र सुरक्षातर्फका कर्मचारीहरू सम्बन्धित मन्त्रालय / विभाग अन्तर्गत भएका हुनाले कारागार सञ्चालनमा निकै अप्ठ्यारो र असुविधा भैरहेको देखिएकोले कारागार प्रशासनको छुट्टै सेवा र समूह गठन हुनु पर्ने ।

१७. कारागार प्रशासनलाई चुस्त बनाउने क्रममा राजपत्राङ्कित स्तरका जेलर भएका कारागारहरूलाई समेटी केही अधिकार दिई 'इकाइ-कारागार'को नयाँ अवधारणाको विकास गर्ने तर्फ पनि सोचाइ राख्नु पर्ने समय आएको देखिन्छ ।

थप कुरा

(क) वास्तवमा नेपाल अधिराज्यका कारागारहरू अत्यन्त विपन्न छन्, जीर्ण-शीर्ण छन् । कति भत्कन लागेका छन् । भौतिक कारणले सुरक्षाको स्थिति शोचनीय छ । अनुशासन खुकुलो हुँदै गएको छ । [illegible] दिनानुदिन चाहना र आवश्यकताहरू बढेका छन्, त्यही अनुरूप साधन, स्रोत र सुविधा पर्याप्त छैनन् । तिनको परस्पर अन्तः संगति नमिल्नाले समस्यापूर्ण अवस्था छ । अब केवल कारागारहरूको स्थानान्तरण मात्र होइन, रूपान्तरणकै खाँचो छ ।

(ख) विभिन्न आयोगहरूका यस अघिका पुराना प्रतिवेदनहरूको सम्पूर्ण संकलन गरी प्रस्तुत गर्ने रहर पूरा हुने स्थिति नै रहेनछ । त्यसैले उपलब्ध भए सम्मका प्रतिवेदनहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । यतिमात्र पनि कारागार सुधारकालागि यथेष्ठ छन् ।

(ग) अध्ययन दलको कार्यावधिको शुरू र अन्त्यको अनिश्चितताले प्रतिवेदनको कार्यमा पुगेको कठिनाईबाट यो प्रतिवेदन धेरथोर प्रभावित छ । ६ महीनाको सोचाई राख्दा राख्दै पनि तीन महीनामा नै यो सकियो ।

(घ) स्थलगत निरीक्षण (पुनः निरीक्षण) को क्रम मिलाउन सकिएन र तिथिमितिको अन्तर पनि अधिकांश हुन गएको देखिन्छ ।

(ङ) समय सीमितताका कारण निरीक्षणको "कार्य-तालिका"लाई बलात् खुम्च्याउनु परेकोले बिहान ४ बजेदेखि बेलुकी ९ बजेसम्म गाडीमा कुद्दा पनि धेरै कारागारहरू छुटे । विभागीय प्रयासका कारण विभिन्न कारागारहरूबाट संकलित विवरणहरू (भौतिक-सम्पदा)को "तेरीज-फाराम" यसको अन्त्यमा भने प्रस्तुत गर्न सकिएको छ ।

(च) निरीक्षणका क्रममा ज [illegible] स्तो देखियो र हेरियो, त्यही हुबहु (काँटछाँटको काम कति नगरी) प्रस्तुत गरिएको छ । यथासंभव भाषाशैलीलाई पनि चलाउने काम गरिएन ।

(छ) "अन्तर्क्रिया"को कार्यक्रम जिल्ला जिल्लाहरूमा पनि गरिएको थियो । जनप्रतिनिधिहरूको पनि यसमा ठूलो सहयोग रह्यो । कारागारको भौतिक एवं मानवीय वेदनाको अनुभूति सबैमा समानरूपले बढिरहेको पाइयो । ती प्रतिवेदनमा संकेत र उल्लेख हुन गएका छन् । अर्को, यस मुलुकका विभिन्न पद र प्रतिष्ठा कमाएका लामो अनुभवका धनी र भोगे-जानेका नेपाली व्यक्तित्वहरूसंगको अन्तर्क्रिया यसको अत्यन्त महत्वपूर्ण पक्ष रहेको छ । भौतिक व्यवस्थापनका क्षेत्रमा तिनको उपयोगिता धेरै धेरै छ । वर्णक्रमानुसार नाम टिपिएका तर पदको चिनारी सिधै नगराइएका (नाम मात्रले चिनिने) पन्ध्र जना महानुभावहरूबाट सहयोग-सल्लाह जो भयो, मिल्यो, हामी त्यसकालागि 'धन्य' भन्छौं । यसमा हामीले प्रत्येक व्यक्तिको भनाइ छुट्याई नराखी मिश्रित एवं सारांशमा उपलब्ध गराएका छौं ।

(ज) प्रायः ७१ जिल्लाका ७३ कारागारहरूको फोटो संकलन गरी "एल्बम"मा सुरक्षित राख्ने काम विभागीयरूपमा भैसकेको छ । अहिले तिनैबाट १।२ वटा फोटो झिकी कारागारको सानो झलक वा चित्र दर्शाउने प्रयास

पछिल्लो पृष्ठमा गरिएको छ ।

(झ) कारागार प्रशासनमा कर्मचारीहरूलाई स्वदेश र विदेशको तालिम दिने दिलाउने राम्रो व्यवस्था छैन । चौबीस घण्टा तयारी हालतमा रहनुपर्ने जागिरको प्रकृति छ । सुविधा र वृत्ति विकासका अवसर कम देखिन्छन् । यस तर्फ पनि सुधार हुनु वान्छनीय छ ।

(ञ) २०५३ साल चैत्र मसान्तसम्ममा नेपाल अधिराज्यका ७३ कारागारहरूमा जम्मा ६०२५ कैदी-बन्दी रहेका मध्ये पुरुष २४६० र महिला २५० कैदी तथा थुनुवाहरूमा पुरुष ३०३८, महिला १६२ एवं आश्रित नाबालक ८५ जना रहेका छन् ।

(ट) समग्रतामा नेपाल अधिराज्यको कारागारहरूमा हाल ४० प्रतिशत कैदी र ६० प्रतिशत थुनुवा रहेका छन् ।

(ठ) हालको कारागारमा रहे भएका भौतिक वस्तुस्थितिको प्रस्तुति, व्यवस्थापन र संकेतको मार्ग यसले प्रशस्त गरेको छ र भोलि व्यवस्थापनका क्रममा गठन हुने अधिकार सम्पन्न स्थायी "बोर्ड"का निमित्त पनि यो गहकिलो योगदान हुने निश्चित छ । वास्तवमा हामीले जे देख्यौं, त्यो लेख्यौं र श्री ५ को सरकारमा चढायौं ।

सारांशमा कारागारहरूको भौतिक सम्पदाको समुचित व्यवस्था र सदुपयोग हुन सक्दा कारागारहरूको सुधार एवं व्यवस्थापन गर्नमा कुनै कठिनाइ हुने देखिन्न । राजनैतिक प्रतिबद्धताका साथ अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन गुरुयोजना तयार पारी कार्यान्वयन गरेमा श्री ५ को सरकारलाई हालमा परे झैं कुनै व्ययभार नपर्ने र सुदृढ, सुलभ एवं स्वावलम्बी कारागारको नयाँ जन्म र विकास हुने यस अध्ययन-दलको निश्चित धारणा रहेको छ ।

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरूको भौतिक स्थितिको विवरण

(तेरीज-फाराम)

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरूको [illegible]

तेरीज-फाराम

क.स.	कारागारको नाम र स्थान	कारागारको विवरण										कार्यालयको विवरण						व्यारकको विवरण						कारागारको [illegible]
		निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा संख्या	भान्छा	भण्डार	छाना	धारा	चर्पी	भवन संख्या	कोठा संख्या	धारा	जेलर आवास	छाना	चर्पी	भवन संख्या	कोठा संख्या	छाना	चर्पी	धारा	कुवा संख्या	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
१.	ताप्लेजुङ (फुङलिङ गा.वि.स.)	२०३४	८५४ ब.फु.	१	२५	३	१ (हल)	१	जस्ता	१	५	भाडामा रहि आएको	-	-	-	-	-	१	३	जस्ता		-	२	
२.	पाँचथर (फिदिम गा.वि.स. १)	२०३२	अ. ३ रोपनी	१	२५	७	-	-	"	३	७	१(पक्की)	६	-	-	ढलान	-	१(पक्की)	३	"	-	-	२	७-१-१ रोपनी
३.	इलाम (इलाम न.पा)	२०३३	३,००० ब.फु.	३	५५	१२	१	-	"	१	सा.		२	-				१(पक्की)	२				१	२४-१५-३-२ रोपनी
४.	झापा (चन्द्रगढी गा.वि.स.-५)	२०२१	१०,०००० ब.फु.	२(पक्की)	२००	७	३		ढलान	१	१	२(पक्की) १कच्ची	३		-			१(पक्की)	२	ढलान			४	[illegible]
५.	संखुवासभा (मनकामना-संखुवा)	२०४४	१,९२५ ब.फु.	१(कच्ची)	२५	३	२	-	जस्ता	१	सा.	१(कच्ची)	६	-	-	जस्ता	-	कार्यालयको कोठा प्रयोग।	२				२	[illegible]
६.	तेह्रथुम (म्याङलुङ गा.वि.स.)	२०२९		१(पक्की)	३५	२	२	२	"	२	२	१(पक्की)	३	-	-	-	-	१(पक्की)	४	जस्ता			२	[illegible] रोपनी
७.	धनकुटा (धनकुटा न.पा.)	२०४० मा अदालतबाट हस्तान्तरण	२७.१४ वर्गफुट	३(कच्ची)	७७	१०	२	१		५	१	१३(कच्ची)	६	-	१	-	-	१३ कच्ची	[illegible]				१	[illegible] रोपनी
८.	भोजपुर (भोजपुर गा.वि.स.)			१(कच्ची)	२५	२	१	-	जस्ता	१	सामुहिक	१(कच्ची)	३	-	-	-	-	१(कच्ची)	३	जस्ता			१	[illegible] रोपनी

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरूको भौतिक स्थिति

तेरिज-फाराम

क्र.सं.	कारागारको नाम र स्थान	कारागारको विवरण										कार्यालयको विवरण						ब्यारेकको विवरण						कारागारको जमिन
		निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा संख्या	भान्छा	भण्डार	छाना	धारा	चर्पी	भवन संख्या	कोठा संख्या	धारा	जेनर आवास	छाना	चर्पी	भवन संख्या	कोठा संख्या	छाना	चर्पी	धारा	बुर्जा संख्या	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
९	गौड़ [illegible]	राणाकालीन	०.५.१३ हेक्टर	३ पक्की	२५०	१२	-		-	इलान	१		१ पक्की	२	-	-	-	-	१ पक्की	४	इलान	-	-	२	महिलातर्फ १-१३-५ र पुरुष तर्फ ३ बिगाहा भएता पनि ०-२-१३ मात्र कब्जामा भएको
१०	सुनसरी				कारागार संचालन नभएको तर जग्गा जमिन भएको																			३-६-१२ बिगाहा
११	[illegible] मलंगी-६	पुरानो सरकारी भवन	१.१४४५ हेक्टर	१ कच्ची		४	-	-	जस्ता	१	२	१ कच्ची	१		१	-	-	प्रशासन र सुरक्षा गार्ड भवन		जस्ता	-	-	२	२२-१४-४ रोपनी
१२	ओखलढुंगा ओखलढुंगा गा.वि.स	२०४५	१४०० व.फु	४ कच्ची	२५	६	-	-	"	४	मा	१ कच्ची	३	-	-			"		"			२	करिब ९ रोपनी
१३	खोटाङ दिक्तेल-[illegible]	२०३३	३ रोपनी	१ पक्की	३०	३	२		"	२	सामु. टिक	१ पक्की	२	-	-	-	-	१ पक्की	२	"			३	७-८-३-० रोपनी
१४	उदयपुर गाईघाट गा.वि.स	२०३८	२२९.० व.फु	१ पक्की	४०	८		१	इलान	३	मा	१ पक्की	३		-			१ पक्की	३	इलान			४	१-३-१८ बिगाहा
१५	सप्तरी	१९९०				१४						१ पक्की	२		१									२-१३-१९ बिगाहा
१६	सिराहा सिराहा	२०३४	५०६८ २८ व.फु	६ वटा ओडिएको पक्की	१५०	८	२		इलान	४	सामु. टिक	१ पक्की	२		-			१ पक्की	३				२	२-१-६ बिगाहा

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरूको भौतिक स्थितिको

तेरीज-फाराम

क्र.सं.	कारागारको नाम र स्थान	कारागारको विवरण										कार्यालयको विवरण						ब्यारेकको विवरण						कारागारको जमिन
		निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा संख्या	भान्छा	भण्डार	छाना	धारा	चर्पी	भवन संख्या	कोठा संख्या	धारा	जेनर आवास	छाना	चर्पी	भवन संख्या	कोठा संख्या	छाना	चर्पी	धारा	बुर्जा संख्या	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
१७	दोलखा चरिकोट गा.वि.स	१९६५		१ कच्ची	३८	३			जस्ता	२	१	बन्दी गडमानै	१		-			बन्दी गडमानै						२-१४-२ रोपनी
१८	रामेछाप																							
१९	सिन्धुली सिद्धेश्वर-४	२०२९	२३४० व.फु	१ पक्की	२५	६	१	-	इलान	१	खुड्डा खाडी	१ पक्की	२		-			१ पक्की	४				२	१-५-१९ बिगाहा नभएको
२०	धनुषा		नभएको																					
२१	महोत्तरी जलेश्वर न.पा	१९९४		३ पक्की	१३५	१४	१		इलान	४	सामु. टिक	१ पक्की	३		१			१ पक्की	८				२	१-१०-१ बिगाहा
२२	सर्लाही	१९९० तिर																						०-९-१ बिगाहा
२३	[illegible] [illegible] गा.वि.स.	[illegible]	[illegible] व.फु	१ पक्की	१५	४	१		इलान	१	सामु. टिक	नभएको						नभएको					-	१०-१२-३-१ रोपनी
२४	[illegible] [illegible] गा.वि.स	२०३८	२ रोपनी	१ कच्ची	२५	४	१		जस्ता	१	"	१ पक्की १ कच्ची	६	-	-	जस्ता		१ कच्ची	४	-	-	-	३	१०-०-० रोपनी
२५	[illegible] बिदुर न.पा	[illegible]	[illegible] व.फु	१ कच्ची	४०	१४	१		"	१	मा	१ पक्की १ कच्ची	३	-	-			-	-				-	१-२-२-३ रोपनी
२६	[illegible] [illegible] गा.वि.स	[illegible]	-	१ पक्की	४०	२	-		-	२	"	१ पक्की	४	-	-	-		१ पक्की	१			१		

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरुको भौतिक स्थिति

तेरिज-फाराम

क्र.स.	कारागारको नाम र ठेगाना	कारागारको विवरण: निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा सं.	भान्छा	भण्डार	छाना	धारा	चर्पी	कार्यालयको विवरण: भवन संख्या	कोठा सं.	धारा	बेतार आवास	छाना	चर्पी	ब्यारेकको विवरण: भवन संख्या	कोठा सं.	छाना	चर्पी	धारा	कुवा संख्या	कारागारको जमिन
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
५३.	रुकुम	२०४३	११२ ब.फु.	१(पक्की)	१८	६	१		जस्ता टिक	१	सामु	१(कच्ची)	३					१(कच्ची)	१	खर			३	१०-५-१-२ रोपनी
५४.	रोल्पा लिबाङ गा.वि.स.	२०४३	३५४२.५० ब.फु.	१(पक्की)	५०	१०	-		स्लेट	२	सामुहिक	१(पक्की)	१		-			१(पक्की)	३	स्लेट			२	७-५-३-२ रोपनी
५५.	सल्यान खलङ्गा गा.वि.स		२७३१ ब.फु.	१	२०	७			ढुङ्गा	२	"	कारागारकै भवन			-			कारागारकै भवन					२	२-७-३-१ रोपनी
५६.	प्यूठान		११४.४ ब.फु.	२(कच्ची)	२५	२	१		ब्रिगटी टीन	२	सा.	२(कच्ची)	२		-			१(कच्ची)	२				३	०-८-२-२ रोपनी
५७.	तुलसीपुर (दाङ)	२०३३	१४ कठ्ठा	१(पक्की)	१००	१५	३		ढलान	१३	सा.	१(पक्की)	२		१	ढलान		१(पक्की)	४	ढलान			३	४-८-१२½ बिगाहा
५८.	घोराही (दाङ)	२०२९	२१००ब.फु.	१(कच्ची)	४५	५	-		जस्ता	१	२	१(कच्ची)	२		-	फुस		१(कच्ची)	१	जस्ता			२	०-५-११½ बिगाहा
५९.	दैलेख श्री नारायण-१		१-११-० रोपनी	१(पक्की)	१६	४	-		स्लेट	१	२	गोलघरमा नै रहेको	२		-			गोलघरको बरण्डामा बनेको					१	५८२.५० व.मी.
६०.	जाजरकोट खलङ्गा-१	२०५०	१-४-०-० रोपनी	१(पक्की)	१०	३	२		ढलान	१	सामुहिक	ब्यारेक भवनको कोठा प्रयोग	३		-			१(पक्की)	७	जस्ता			-	१०-०-१-३ रोपनी
६१.	सुर्खेत [illegible]	२०३४	२५४२ ब.फु.	३(पक्की)	२५	६	१		जस्ता	२	सा.	१(पक्की)	३		-			१(पक्की)	३	जस्ता			३	१-१९-२ बिगाहा

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरुको भौतिक स्थितिको

तेरीज-फाराम

क्र.स.	कारागारको नाम र स्थान	कारागारको विवरण: निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा संख्या	भान्छा	भण्डार	छाना	धारा	चर्पी	कार्यालयको विवरण: भवन संख्या	कोठा संख्या	धारा	बेतार आवास	छाना	चर्पी	ब्यारेकको विवरण: भवन संख्या	कोठा संख्या	छाना	चर्पी	धारा	कुवा संख्या	कारागारको जमिन
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
६२.	बाँके	२००४तिर	०-२-५ बिगाहा	२(पक्की)	२००	२१	१		ढलान	६	५	१(पक्की)	२		-	ढलान		१(पक्की)	४	जस्ता			२	०-१७-५ बिगाहा
६३.	बर्दिया	२०३४				११				५														ऐलानी ४ बिगाहा र बजारमा ०-११-५ बिगाहा मध्ये ०-२-२ बि ने.दु.स.लाई हस्तान्तरण
६४.	डोल्पा			१(कच्ची)	६०	४	३		माटो	१	सामुहिक	१(कच्ची)	३		-	माटो		१(कच्ची)	४	"			२	९ रोपनी
६५.	जुम्ला	२०२२				५	२		ढुङ्गा	१	२	१(कच्ची)	१		-			कारागारकै भवन	१				२	१८-१२-४ मुरी माटो
६६.	कालीकोट मान्म-५	२०३८	३७४४ब.फु.	२(कच्ची)	२५	१०	१		माटो	१	सामुहिक	कारागारकै भवन	१					कारागारकै भवन	३				-	जि.प्र.का बाट २ रोपनी हस्तान्तरण भई आएको र ०-४५२२.५० हे. मालीबाट प्राप्त जग्गा नाप भएको
६७.	मुगु श्री नगर	२०३०	४२० ब.फु.	१(कच्ची)	२५																			२-२-३-१ रोपनी
६८.	हुम्ला सिमिकोट	२०४३	३२० ब.फु.	१(कच्ची)	२०	३			ढुङ्गा माटो	१	सा.	-			-	स्लेट		१(कच्ची)	९	स्लेट			२	४-७-० रोपनी
६९.	बझाङ चैनपुर	२०४०	१३५० ब.फु.	१(कच्ची)	२५	६	१		स्लेट	२	खुले	१(कच्ची)	२		-			१(पक्की)	३	स्लेट			२	७-१-२-१½ रोपनी
७०.	बाजुरा	२०४०	७७३ ब.फु.	२(पक्की)	२५	७			स्लेट	१	खुले													

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरूको भौतिक स्थिति

तेरिज-फाराम

क.सं.	कारागारको नाम र ठेगाना	कारागारको विवरण: निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा सं	भान्सा	भण्डार	छाना	धारा	बत्ती	कार्यालयको विवरण: भवन संख्या	कोठा सं	धारा	[illegible]	छाना	बत्ती	गारदको विवरण: भवन संख्या	कोठा सं	छाना	बत्ती	धारा	कुवा संख्या		कारागारको जमिन
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४		२५
७१.	डोटी सिलगढी न.पा.	१९८४	५६२.१६ ब. फु.	१।पक्की	१२०	१०	३		स्लेट	२	सामुहिक	१।पक्की	१		-	*		१।पक्की	४	*			३		१-४-१-३ रोपनी
७२.	अछाम मंगलसेन	२०३९	१५x१९मिटर		५०	७	१		*	१	२ सामुहिक	-						१।पक्की	४	*			३		५-०-०-१ रोपनी
७३.	कैलाली धनगढी न.पा.	१९९७		१।पक्की	७०	६	-			४	सामुहिक	१।पक्की	३		-			१।पक्की	३	लेन्टर			२		२-१-११ बिगाहा
७४.	दार्चुला खलङ्गा	२०३९	५३२ ब.फु.	३(पक्की)	४०	८	१		जस्ता	२	*	-						२।पक्की	४	जस्ता			२		४-११-१-० रोपनी
७५.	बैतडी खलङ्गा	२०५०		१।पक्की	२५	८			जस्ता	१	*	१।पक्की	२					१।पक्की	३	*			२		२४ रोपनी
७६.	डडेल्धुरा खलङ्गा	२०४२	१५८ ब.फु.	१।पक्की	२५	५	-		*	४	सामुहिक	१।पक्की	३			जस्ता		१।पक्की	४	*			-		१८-९-० रोपनी
७७.	कन्चनपुर	२०२४	१०९०२.००	१।पक्की	७५	४	३		डलान	५	*	-						१।पक्की	३	डलान			२		३-१८-१०½ बिगाहा

द्रष्टव्य:- (क) तेर्सो १२ नं. अन्तर्गतका विभिन्न कोठामा लेखिएको 'सा.' भन्ने अक्षरले 'सामान्य' भन्ने शब्दलाई जनाउँछ।
(ख) माथि उल्लेखित केही कारागारको भौतिक सम्पत्ति र विवरण प्राप्त नभएकाले प्राप्त भएको मात्र उल्लेख गरिएको छ।

(ज)

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरुको भौतिक स्थिति

तेरिज-फाराम

क्र.स.	कारागारको नाम र ठेगाना	कारागारको विवरण										कार्यालयको विवरण						क्वार्टरको विवरण						कारागारको जमिन
		निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा सं.	[illegible]	भण्डार	छाना	धारा	बत्ती	भवन संख्या	कोठा सं.	छाना	[illegible]	[illegible]	बत्ती	भवन संख्या	कोठा सं.	छाना	बत्ती	धारा	कुवा संख्या	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
७१.	डोटी सिलगढी न.पा.	१९८४	५६२.१६ व. फु.	१(पक्की)	१२०	१०	३		स्लेट	२	सामु हेक	१(पक्की)	१		-	"		१(पक्की)	४	"			३	१-४-१-३ रोपनी
७२.	अछाम मंगलसेन	२०३९	१५X९मिटर		५०	७	१		"	१	२ सामु हेक	-						१(पक्की)	४	"			३	४-०-०-१ रोपनी
७३.	कैलाली धनगढी न.पा.	१९९७		१(पक्की)	७०	६	-			४	सामु हेक	१(पक्की)	३		-			१(पक्की)	३	सिस्टर			२	२-१-११ बिगाहा
७४.	दार्चुला खलङ्गा	२०३९	५३२ व.फु.	३(पक्की)	४०	८	१		जस्ता	२	"	-						२(पक्की)	४	जस्ता			२	४-११-१-० रोपनी
७५.	बैतडी खलङ्गा	२०५०		१(पक्की)	२५	८			जस्ता	१	"	१(पक्की)	२					१(पक्की)	३	"			२	२४ रोपनी
७६.	डडेल्धुरा खलङ्गा	२०४२	१५८ व.फु.	१(पक्की)	२५	५	-		"	४	सामु हेक	१(पक्की)	३			जस्ता		१(पक्की)	४	"			-	१८-९-० रोपनी
७७.	कन्चनपुर	२०२४	१०९०२.००	१(पक्की)	७५	४	३		ढलान	५	"	-						१(पक्की)	३	ढलान			२	३-१८-१०½ बिगाहा

द्रष्टव्य:- (क) तेर्सो १२ नं. अन्तर्गतका विभिन्न कोठामा लेखिएको 'सा.' भन्ने अक्षरले 'सामान्य' भन्ने शब्दलाई जनाउँछ।
(ख) माथि उल्लेखित केही कारागारको भौतिक सम्पत्ति र विवरण प्राप्त नभएकाले प्राप्त भएको मात्र उल्लेख गरिएको छ।

(ज)

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरूको भौतिक स्थिति

तेरिज-फाराम

क्र.सं.	कारागारको नाम र ठेगाना	कारागारको विवरण: निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा सं.	भान्छा	भण्डार	छाना	धारा	चर्पी	कार्यालयको विवरण: भवन संख्या	कोठा सं.	धारा	वेटर आवास	छाना	चर्पी	ब्यारेकको विवरण: भवन संख्या	कोठा सं.	छाना	चर्पी	धारा	कुवाँ संख्या	कारागारको जमिन
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
२७.	काभ्रेपलान्चोक																							३-८-३-० रोपनी
२८.	केन्द्रिय कारागार																							४३-५-२-३ रोपनी
२९.	सदर खार																							
३०.	भक्तपुर			कारागार तथा घर जग्गा नभएको																				
३१.	नख्खु कारागार ललितपुर	१९७०	-	४।पक्की	१५०	५५	४	-	ढलान	३	मा.	१।पक्की	७		१	ढलान		२।पक्की	८	जस्ता			६	३५-१२-०-० रोपनी
३२.	चितवन	२०२५	०-२-१४धुर	४।पक्की	५५	८	१	-	"	५	ढीकें	१।पक्की	३		-	ढलान		१।पक्की	४	जस्ता			२	१-१२-१९ बिगाहा
३३.	मकवानपुर भीमफेदी	२०२१		२।पक्की	३५	३	-		ढलान जस्ता	२	ढीकें	१।पक्की	५		-	-	-	१।पक्की	२	जस्ता			२	
३४.	पर्सा वीरगन्ज	राणाकालीन	१-१६.८	१०।पक्की	१५००	६०	२		ढलान	८	४ सामु. हिक	१।पक्की	६		१	"		१।पक्की	२	ढलान			४	१-१३-०-० बिगाहा
३५.	बारा			कारागार सञ्चालन नभएको																				
३६.	रौतहट,गौर	१९९३	२१०.६८ व.मि.	२।पक्की	२००	१२	-		ढलान	४	३	१।पक्की	३	-	-	-	-	१।पक्की	२	ढलान			२	०-१०-१० बिगाहा
३७.	गोरखा गोरखकाली गा.वि.स.	२०४४		१।पक्की	५५	७	२		ढलान	३	सामु. हिक							१।पक्की	४	ढलान			-	११ रोपनी
३८.	तनहुँ व्यास न.पा.	२०२५	२४५१.२३ व.फु.	१।कच्ची	२५	२	२	२	जस्ता	२	मा.	१।पक्की	३			जस्ता		१।कच्ची	४	जस्ता			२	६-१४-२-१ रोपनी
३९.	मनाङ			भाडामा बसेको																				

नेपाल अधिराज्यका कारागारहरूको भौतिक स्थितिको

तेरीज-फाराम

क्र.सं.	कारागारको नाम र स्थान	कारागारको विवरण: निर्माण साल	जमिन	भवन संख्या	क्षमता	कोठा संख्या	भा.	भण्डार	छाना	धारा	चर्पी	कार्यालयको विवरण: भवन संख्या	कोठा संख्या	धारा	वेटर आवास	छाना	चर्पी	ब्यारेकको विवरण: भवन संख्या	कोठा संख्या	छाना	चर्पी	धारा	कुवाँ संख्या	कारागारको जमिन
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
४०.	लम्जुङ बेसीसहर-९	२०३१		१।पक्की	२५	६	१	-	जस्ता	१	सामु. हिक	२।पक्की	२		-	जस्ता		१।पक्की	४	जस्ता			२	४ रोपनी
४१.	कास्की पो.उ.म.न.पा.	२०२३	६७०९ व.फु	४।पक्की	६०	४	३	-	जस्ता	७	मा.	१।पक्की	६		-	जस्ता		१।पक्की	३	"			२	१९-५-२-३ रोपनी
४२.	स्याङ्जा																							९-७-१-० र ०-११-३-१ रोपनी
४३.	पर्वत शिवालय गा.वि.स.	२०४३	२३४० व.फु	१।पक्की	२५	६	२	-	जस्ता	४	मा.	१।पक्की	६		-	जस्ता		४।पक्की	९	जस्ता			२	१९-१०-१-१ रोपनी
४४.	म्याग्दी म्याग्दककोटद	२०४९	९-१३-०-०	२।पक्की	२५	५	२		ढलान	८	मा.	१।पक्की	३		-	ढलान		१।पक्की	४	ढलान			-	९-१३-०-२ र ३-३-१-० रोपनी
४५.	मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स.		६-२-०-१	१।कच्ची	१०	१०	-				मा.	-											-	
४६.	बाग्लुङ कालिका-२	२०३०	८-११-२-२	१।पक्की	२५	६	२		जस्ता	४	"	१।पक्की	३		-	जस्ता		१।पक्की		जस्ता			२	८-११-२-२ रोपनी
४७.	गुल्मी तम्घास-२	२०२७	३१०० व.फु	३।पक्की	२५	८	-	-	जस्ता	२	"	१।पक्की	३		-	जस्ता		१।पक्की	४	जस्ता			२	६-१-२-० रोपनी
४८.	अर्घाखाँची		निर्माणधीन																					०४७ मा अधिकरण गरेको १५-१०-१-३ रोपनी
४९.	पाल्पा तानसेन न.पा.	१९८३	१-५-२-३ रोपनी	१६।कच्ची	१७५	३२			जस्ता	५	"	१।कच्ची	४		-	जस्ता		१।कच्ची	२	जस्ता			४	२३-६-२½ रोपनी
५०.	नवलपरासी आदर्श गा.वि.स.	१९९९	३१९० व.फु	१।कच्ची जीर्ण	३५	४	१		ढलान	६	सामु. हिक	१।कच्ची	२		-			१।पक्की	३	जस्ता			३	०-५-१२ बिगाहा
५१.	रुपन्देही					१४					७													१-७-९ बिगाहा
५२.	कपिलवस्तु कपिलवस्तु न.पा.	१९९५		३।पक्की	१००	१०	२		ढलान	३	सामु. हिक	१।पक्की	२		-			२।पक्की १।कच्ची	२	जस्ता ढलान			३	२-१४-१६ बिगाहा